

HJEMSTAVNSBOG

FOR

FREDERIKSBORG AMT

UDGIVET AF
FREDERIKSBORG AMTS
HISTORISKE SAMFUND

1. HALVBIND

HILLERØD 1943

HJEMSTAVNSBOG

FOR

FREDERIKSBORG AMT

UDGIVET AF
FREDERIKSBORG AMTS
HISTORISKE SAMFUND

H I L L E R Ø D 1 9 4 3

Denne Hjemstavnsbog udsendes som Aarbog
for Frederiksborg Amts historiske Samfund for 1942 og 1943 under Redaktion af
Samfundets Skriftudvalg, H. Boisen, Knud Klem og Anders Uhrskov,
i Forbindelse med L. C. Jensen og M. Larsen.

★

NORDSJÆLLAND I DE ÆLDSTE TIDER

Af *L. C. Jensen.*

Vor smukke Hjemegn er ikke blot elsket af os, der ved Hjem og Slægt har Rod i Nordsjælland, men ogsaa af fremmede, som Aar efter Aar vender tilbage for at glæde sig over Naturen.

Den rige Afveksling, der præger vor Egn, er en uerstattelig Gave, som stammer helt tilbage fra vort Fædrelands Tilblivelse. Det maa derfor være os en kær Pligt at værne om de Skønheder, Naturen i saa rigt Maal har betroet os.

Kridttiden.

Vort Land er blevet til gennem Tusinder og atter Tusinder af Aar.

Gennem Undersøgelser i Overfladen, ved dybe Boringer efter Vand, ved Udgravninger til Havne, Jernbaner, Kloaker og Kældere samt i talrige Teglværksgrave har man skaffet sig Klarhed over, hvorledes Landet er blevet dannet.

Vi formoder saaledes, at Nordsjælland, dengang Kridtet i Undergrunden blev til, var dækket af et stort og dybt Hav med dejlig klart Vand. I dette Hav levede mange Smaadyr, hvis ganske smaa Skaller sammen med fine Kalkkorn Aar efter Aar lagde sig som et tyndt, rent Kalklag paa Havbunden. Her har man ogsaa fundet Rester af lidt større Dyr som Snegle, Muslinger, Søpindsvin og Blæksprutter.

Det ældste tykke Kalklag, Skrivekridtet, kender vi ikke meget til i Nordsjælland, hvor denne Kridtart ligger meget dybt.

Et Minde om det usynlige Skrivekridts Tilstedeværelse har man dog gennem mange Aar kendt ved Stenløse.

Da Isen længe efter Kridtets Tilblivelse trængte frem, har den muligvis i Køge Bugt revet mægtige Kridtstykker op og taget dem med paa sin Fremtrængen. Ved Isens Smeltning blev Kridtblokkene, der har dækket flere Hektarer Land og har været op til 10 m tykke, efterladt ved Stenløse Mølle som en Anelse om Naturkræfternes Vælde i fjerne Tider.

Den Kridtart, man lejlighedsvis støder paa ved Boringer, er Saltholmskalken. Ogsaa den er dannet i et ret varmt Hav. Man mener, at Datidens Havbund milevidt har været dækket af ormeagtige Mosdyr, der har boet i Kolonier. Paa de Steder, hvor Kalken fra disse mange Smaadyr er blevet kittet sammen til en haard, klingende Kalk, kaldes Kridtet for Saltholmskalk, der næsten i hele Nordsjælland ligger dybt nede. I et Bælte, som er ca. 10 km bredt, og som strækker sig fra Humlebæk til Gilleleje, ligger Kalken ofte mere end 60 m under Havets Overflade. Fra denne dybe Kalkdal hæver Kridtlaget sig til begge Sider for til sidst mod Syd ved Krogstrup og Søsum at ligge i Højde med Havets Overflade.

Istiden har ogsaa efterladt os Minder om Saltholmskalken. Ved Terkelskoven og ved Nymølle ikke langt fra Farum har der været saa mange løsrevne Kalksten, at man med Udbytte har været i Stand til at fremstille brændt Kalk i store Mængder.

Istiden.

Vort Lands Klima har vekslet stærkt gennem Tiderne. Den mærkeligste Periode har sikkert Istiden været, hvor alt var dækket af mægtige Ismasser i Lighed med det, man i Nutiden kan træffe paa Grønland. Man mener, at der med Mellemrum gennem flere Tusind Aar har været tre store Istider, af hvilke den sidste i det væsentlige har givet Nordsjælland den Overfladeform, Landsdelen har den Dag i Dag.

Fra Nord og Øst har Isen i vældige Masser gennem lange Tider skudt sig frem over vort Land. Paa sin Vej har den skaanselsløst taget alt med sig. Med sine skarpe Kanter og store Sten har den skuret det bløde Kridt op til en æltet Masse, ja, undertiden har den taget Kridtflager og store Klip-

peblokke med sig. Nogen Plan i det hele har der ikke været. Ler, Sand, Grus, store Sten og Kridt blev rodet sammen uden Maal og Med. Ved Sommertid, naar Solen havde Magt, smeltede altid noget af Isen bort. Smeltevandet tog i første Omgang det fine Ler og Sand med sig, og naar Isen smeltede helt bort, efterlod den sig Bakker, som vi nogenlunde kender dem den Dag i Dag.

Videnskabsmændene har regnet ud, at Isen flere Gange har rykket frem og tilbage her i Nordsjælland. Man er ligeledes klar over, at Isen til sidst er forsvundet i Retningen fra Vest mod Øst. Det første Omraade, der er blevet isfrit, er Landet omkring Roskilde Fjord, og det sidste er Egnen henimod Helsingør.

Ved Smeltingen, der først og fremmest har fundet Sted fra Overfladen, har Vandet søgt ned i Revner og videre ned i Bunden af Gletscheren i saa store Masser, at der er blevet dannet Bække og Elve under Isen. Disse Smaafloeder har været meget vandrige, men de har ikke haft megen Plads. Vandets Fart har derfor været stor, og paa sin Vej har det revet en Masse Jord med sig. Mange af vore meget smukke Dale, der kaldes Tunneldale, er opstaaet paa denne Maade. Ved Jørlunde, Slagslunde, Ganløse, Stenløse og flere andre Steder møder vi stejle Bakker og dybe Dale, i hvis Bund man finder Smaasøer ofte forbundet med et Vandløb. Buresø, Bastrup og Farum Sø samt Furesøen, der alle gennem Mølleaaen har Forbindelse med hinanden, er saaledes tusindaarige Vidner om Smeltevandets stride Strøm gennem Nordsjælland til Øresund.

I Forbindelse med vore Tunneldale er vore Aase opstaaet. I Modsætning til andre Overfladedannelser er Aasene blevet til i Løbet af ganske faa Aar. Ja, i flere Tilfælde kan man ligefrem tælle Tilblivelsesalderen op, idet Sommeren med de store Vandmasser har givet Lag med groft Grus og store Sten, medens der om Vinteren, naar Smeltevandet var sparsommere, kun blev aflejret et tyndt Lag fint Sand eller Ler.

Vor berømteste Aas er Strø Bjerg, der hæver sig som en 8 km lang Vold midt i Landskabet, og ikke langt herfra har

man Vildbjerg og Langbjerg i Gørløse og Uvelse Sogne. Den smukkeste af vore Aase er dog Skuldelev Aas, der med sine 6 Bakker og sine Træer rejser sig kægt i Landskabet.

Det store Antal Bakker, Nordsjælland er saa rig paa, er næsten alle opstaaet ved, at Isen har ladet Jordmasserne ligge tilbage ved Smeltningen. Naar der forekommer store Samlinger af Bakker, kalder man det ofte Randmoræner. Den største strækker sig fra Gribskov over Skansebakken, Store Dyrehave, Sjælsøbakkerne til Birkerød.

Ved Isens Smeltning har Vandet ofte taget det fine Ler med sig, medens det grove Materiale er blevet tilbage.

Vort stenfri Teglværksler er saaledes ofte aflejret i en stille Sø, hvor Vandet, som f.Eks. ved Maarum, maaske har været opstemmet langs Bredderne af vældige Ismasser.

Naar Moræneleret indeholder megen Kalk, kaldes det Mergel, der forekommer sparsomt i Amtets nordlige Del, hvor Gletscherne fra Nord ikke i saa høj Grad som fra Syd har haft Lejlighed til at pløje Kalk op i Leret.

Ofte kan man af de forskellige Stenarter se, hvorfra Gletscherne er kommet. Stenarter fra Osloegnen og Vestergötland er saaledes hyppigere i Amtets nordlige Del end mod Syd. Til Gengæld finder man i de sydlige Sogne betydelig flere Sten fra Østersøens Kyster og Dalarne end langs Kattegat.

Selv Dyrelevninger har Isen taget med paa sin Vandring fra fjerne Lande til vore Kyster. Ved Hornbæk har man saaledes fundet en Mammuttand og i Nærheden af Blistrup Hjerneskalen af en Moskusokse. For den sidstes Vedkommende kan man dog ikke se bort fra, at dette Dyr kan have levet i vort Land mellem to Istider.

Efter Istiden.

Maaske omkring 10.000 Aar før Kristi Fødsel blev Vejret mildere, og Isen begyndte saa smaat at forsvinde, selv om det varede mange Aar, før den var helt væk.

Ikke saa snart var Isen nogenlunde borte, før Planter, Dyr og senere Mennesker holdt deres Indtog i vort Land. De før-

ste Planter var de samme, som vi i Dag træffer i Grønland og i Tundraegnene. Samtidig kom de Dyr, der lever af disse Planter, og vel nok først og fremmest Rensdyret, hvis Spor har lokket Datidens Jægere fra Nordtyskland til Danmark. Mange har de næppe været paa deres Strejftog efter Vildt; men af enkelte Fund kan vi se, at de ogsaa har været paa disse Kanter. En Pilespids af Flint og et Skaft af en Rensdyrtak er saaledes de ældste spinkle Minder om de første Mennesker i vor Hjemegn.

Klimaet forandrede sig jævnlgt. En interessant mildere Periode har saaledes faaet Navn efter de Fund, der er fremdraget under Gravning ved Allerød Teglværk. Herfra og iøvrigt af Fund fra Lille Gribso og Femsølyngen ved Høsterkøb kan vi se, at der i disse Tider har levet Elsdyr, Ulv, Bæver, Lemming og Rensdyr her i Nordsjælland.

Senere blev det endnu varmere, og Somrene var som i Nutiden; derimod var Vintrene noget koldere end nu. Forklaringen paa dette Fastlandsklima maa sikkert søges deri, at Danmark ikke var et Ørige, men en Del af det store europæiske Fastland. Skoven bredte sig fra Nordtyskland ud over Danmark og var præget af Træer som Birk, Asp, Fyr, og senere kom Eg, Elm samt Lind til. Beviser for, at Danmark i denne Periode, der kaldes Fastlandstiden, laa meget højere end nu, har vi nok af. Flere Steder har vi saaledes i Havet truffet Tørvemoser. Den Dag i Dag kalder Gillelejevisterne et Sted i Østersøen ved Rygen for »Skoven«, idet man lejlighedsvis under Vodfiskeri paa Stedet faar gamle Træstube op. I 1926, da man byggede Jernbanebroen ved Frederikssund, stødte man paa Bunden af Fjorden paa en 9000 Aar gammel Træstub, hvis Omkreds var ca. 4 m.

Minder om Mennesker her i Nordsjælland fra Fastlandstiden har vi ikke, men fra andre Dele af vort Land, f. Eks. fra den bekendte Mullerup Mose i Nærheden af Slagelse, har vi et nogenlunde Billede af, hvorledes Datidens Samlerfolk har levet.

De første Bopladser i Nordsjælland.

Omkring ca. 5000 Aar f. Kr. skete der atter noget mærkeligt. Landet sænkede sig nemlig fra $2\frac{1}{2}$ — $7\frac{1}{2}$ m. Roskilde Fjord, der hidtil kun havde været en stor Aa med enkelte Smaasøer, blev omdannet til et endnu større Fjordlandskab end nu. Hertil kom, at Arresø gennem et bredt Farvand over Asserbo blev forbundet med Kattegat.

Klimaet blev stadig venligere. Man mener saaledes, at Datidens Somre var 2—3 Grader varmere end nu. Fra tidligere at have et Fastlandsklima fik man nu et udpræget Øklima. Fyrren, der oprindeligt var det almindeligste Skovtræ, blev nu trængt tilbage og erstattet med Eg og andre Løvtræer.

I denne Tid blev den vestlige Del af Nordsjælland for Alvor befolket. Langs de lune skovkransede Fjorde og Sunde fra Bunden af Roskilde Fjord til Kattegat fandt Datidens Mennesker gode Erhvervsmuligheder. Man har saaledes fundet ca. 100 Køkkenmøddinger i hele Omraadet.

Paa Grundlag af Undersøgelser af de kendte Køkkenmøddinger ved Havelse Mølle, »Bi lidt« ved Frederikssund, Sølager, Kassepose og flere andre Steder kan man danne sig et tydeligt Billede af, hvorledes Datidens Mennesker levede.

Bopladsen har som Regel ligget lidt højt tæt ved Vandet paa en lun Plads, der vist nok har været beboet hele Aaret. Om Sommeren har man vel nok enten boet under aaben Himmel eller i Skindtelte. Til Gengæld har man sikkert ved Vintertide taget Ophold i Jordhuler.

Flere Steder har man fundet Rester af aabne Ildsteder, der har bestaaet af en lille Stensætning. For at holde Liv i den kostbare Ild Døgnet rundt har man anvendt Trækul, hvis Gløder er blevet dækket af et Lag Skaller af Hjertemuslinger.

Største Delen af Føden har man bjærget i Fjorde og Sunde. Det varme og saltholdige Vand, der stadig blev fornyet af den stærke Strøm, der var til Stede i de smalle Farvande, var et ypperligt Opholdssted for Østersen, som forekom her i uendelige Mængder og derfor blev Menneskets daglige Brød.

De store Masser af Skaller, der den Dag i Dag graves op

ved Frederikssund, er kun et enkelt Bevis for det meget rige Dyreliv, der i sin Tid fandtes i Fjorden.

Ved Vadning eller fra smaa udhulede Baade eller fra flet-

Skafter af Rentak.

Det til venstre er fundet ved Vejleby i Horns Herred.

tede Flaader har man i det smulte Vand ikke blot samlet Østers, Muslinger og Snegle, men ogsaa ved Hjælp af Net og Kroge fanget Torsk, Flyndere, Aal, Hornfisk og flere andre almindelige Fisk.

Ogsaa større Havdyr, som Sæler og mindre Hvaler, har man lejlighedsvis dræbt. Noget kan tyde paa, at man mulig-

vis fra disse Dyr har faaet Tran til Lamper, idet man har fundet Ben af Sæler i Nærheden af lampelignende Lerkar.

Om Vinteren, naar Vandet blev koldere, og man iøvrigt trængte til lidt varmt Skindtøj, har man vel nok i de vældige Skove jaget Kronhjort, Raadyr, Vildsvin og Bjørn og langs Kysterne Svaner, Gæs, Ænder og mange andre Fugle, der fra det kolde Nord søgte ned til det lune Danmark.

Ligesom det daglige Liv i Nutiden kræver Redskaber, har man ogsaa kendt saadanne i fjerne Tider. Da man ikke kendte Jernet, blev alle de skærende Redskaber, som Økse, Mejsel, Kniv, Sav og Skraberredskaber, raat hugget i Flint, som man anvendte med megen Kyndighed, men ogsaa andre Stenarter, f. Eks. Granit, begyndte man nu saa smaat at anvende til de svære Redskaber.

Smaaredskaber, som Skafter, Kamme, Syle, Fiskekroge m. v., blev fremstillet af Træ, Hjortetakker og Dyreknogler.

Krukker og Potter, som man fremstillede med stor Dygtighed i betydeligt Antal, blev som nu lavet af Ler.

Potteskaar, ubrugelige Redskaber, Knogler, Fiskeben og først og sidst Skaller blev ikke som i vore Dage bragt af Vejen, muligvis fordi man ikke kendte Vogne og Trækdyr, men blev smidt paa Bopladsen, hvor Affaldet gennem mange Aarhundreder hobede sig op til anselige Dynger. Køkkenmøddingen i Sølager, der ingenlunde hører til de største, er saaledes ca. 30 m lang, 30 m bred og ca. 2 m tyk.

Det første Landbrug.

I Tiden 3000—2500 Aar f. Kr. naaede gennem Indvandring de første Kornsorter frem til vort Land, og her i Nordsjælland møder vi de ældste spinkle Spor herom fra Lerkrukker fundet i en Mose ved Birkerød og i Sølagerdyngen, idet man i det brændte Ler har fundet tydelige Mærker af Hvede- og Bygkorn.

Hovederhvervet for Datidens Mennesker var som hidtil Fiskeri og Jagt. Ved Siden heraf har man hist og her, hvor man fandt en nogenlunde tilgængelig Plet, forsøgt at skaffe

sig en passende Lod. Først brændte man Plantevæksten af, hvorefter man med en Stok eller Træspade bearbejdede Jorden mellem de mange Sten, før man saaede. Selv om Udbyttet har været kummerligt, var den regelmæssige Høst dog et vældigt Fremskridt i Forhold til det tilfældige og lunefulde Fiskeri. Man har derfor naturligt tænkt paa, hvorledes man kunde udvide Agerbrugsarealerne paa Skovens Bekostning. Resultatet af mange Aars Prøven blev lidt efter lidt det næste store Fremskridt, nemlig den slebne Stenøkse, der ikke blot gjorde Manden til Herre over Kratbevoksningerne, men over selve Storskoven.

Fra de gamle Bopladser langs Kysterne trængte man herefter langsomt ind i det indre af Nordsjælland og begyndte at bygge Huse. De mange Stengrave fra disse Tider fra Amtets sydvestlige Herreder er et sikkert Vidnesbyrd om en nogenlunde tæt Bebyggelse i disse Egne.

I de østlige og nordøstlige Sogne, hvor man har færre Minder, har Befolkningstætheden utvivlsomt været langt mindre.

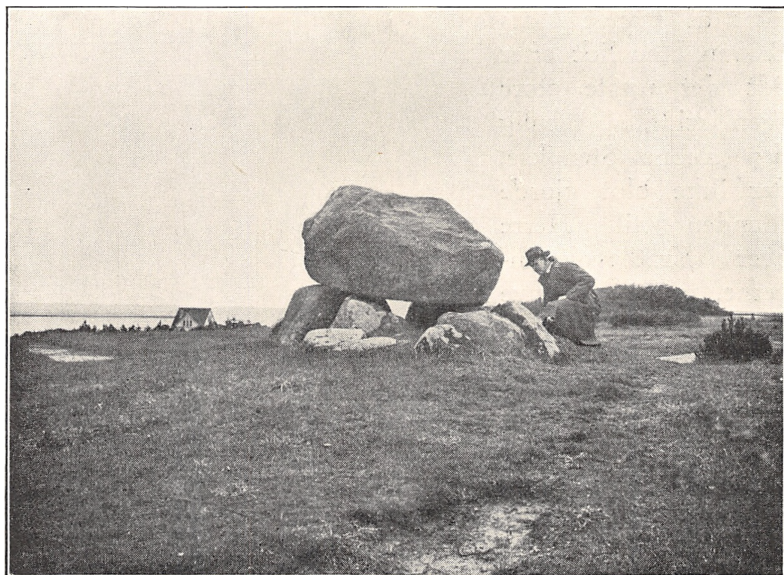
Ved Siden af Agerbruget, der omfattede Dyrkningen af Byg, Hvede og muligvis Hør, havde man allerede paa et meget tidligt Tidspunkt Husdyr. Som altid var Hunden Menneskets tro Følgesvend. Af egentlige Nyttedyr har man i Søagerdyngen fundet Faareknogler, ligesom man er bekendt med, at Koen og Svinet har været almindelige Husdyr.

Lerkar fra Højbjerg Hegn.

Dysserne.

De ældste Landbrugere var sikkert langt bedre stillet end Samlerfolket langs Fjordkysterne. Kampen for Tilværelsen var ikke saa alvorlig som tidligere, og man har haft Tid til at sysle med andre Ting end netop at bjærge Føden. De mange vældige Dysser er Vidnesbyrd herom. I Køkkenmød-

Runddysser ved Hjortegaarde i Egnen om Jægerspris.

dingen ved Kassemose og iøvrigt i andre Dynger har man fundet Rester af Menneskeskeletter, hvilket maa være Tegn paa, at man i alt Fald somme Tider kort og godt har gravet de døde ned i Dyngen.

I den yngre Stenalder begyndte man at rejse store Stengrave over de døde. Tanken herom er kommet Syd og Vest fra med fremmede, der er indvandret.

Af disse Stengrave er Runddyssen den ældste Form. Den bestaar af 4—6 store Sten med en Overligger anbragt i en rund Høj, ved hvis Fod der sattes en Krans af Randsten til Oplysning for Eftertiden om, at her var en fredlyst Gravplads.

En senere Form er Langdyssen, hvor der i en aflang Jordforhøjning ligger flere Gravkamre; ogsaa her sattes ved Højens Fod en Krans af rejste Sten. Som Befolkningen tiltog, skulde man yderligere skaffe Gravplads. Man begyndte saa at bygge Jættestuer, hvor det snævne Gravrum er bleven til en Stue, dækket af mange Sten og med en ordentlig Indgang.

Langdysse ved Dæmpegaard.

Endelig gik man i den yngste Stenalder over til at begrave de døde i Stenkister eller Hellekister, som de kaldes paa Sjælland.

Foruden Lerkar, der som Regel findes i Gravene, træffer man i Mandsgravene hyppigt Økser, Knive, Mejsler og Dolke, alle af Sten, medens man i Kvindegravene foruden Redskaber kan finde Ravsmykker.

Skønt vi kender mangfoldige Stengrave, er det dog kun lidt, vi ved om Menneskenes Levevis i disse Tider. Forklaringen herpaa maa sikkert søges deri, at man ligesom i Nutiden ogsaa i Stenalderen brugte de samme Gravpladser gen-

nem Aarhundreder. Naar en Dysse eller Jættestue blev overfyldt med Begravelser, har man for at skaffe Plads til nye Grave foretaget en grundig Udrensning af Skeletrester, henvagte Redskaber, Vaaben og Lerkar, ofte i en saadan Grad, at næsten intet blev tilbage.

Jættestue ved Hjortegaarde i Nærheden af Jægerspris.

Bronzealderen. Gode Tider.

Med det sydlige og vestlige Udland har vore Forfædre stedse drevet Handel. I rolige Tider var Samkvemmet livligt, medens det modsatte ofte har været Tilfældet, naar Krig og Ulykker stod ind over vort Folk. Fra Danmark udførte man Flint, Rav og muligvis Pelsværk, og fra omkring Aar 1500 f. Kr. fik man til Gengæld Bronze. I Begyndelsen var det færdige Genstande, man indførte, men senere, da vore Haandværkere blev dygtigere, indførte man den raa Bronze,

hvoraf man saa selv fremstillede forskellige Nytte- og Prydgenstande.

Alt tyder paa, at man gennem mere end 1000 Aar har haft nogenlunde gode Tider. Landmanden har sikkert faaet mere

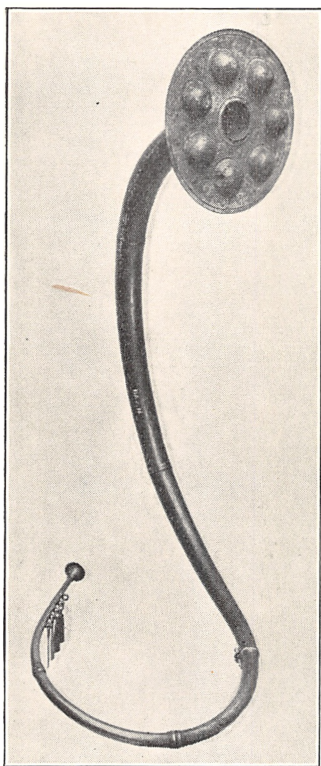

Hellekiste fra Lille Havelse.

ud af sin Jord, idet han begyndte at bruge Ploven, Arden, der adskiller sig fra Nutidens Plove ved, at den ikke havde Muldfjæl. Alene dette Fremskridt har betydet, at de dyrkede Arealer her i Nordsjælland utvivlsomt er blevet udvidet meget.

Det er dog Handelen, der særlig kaster Glans over denne Tid. Da det var vanskeligt at rejse over Land med store Varepartier, holdt Handelsfolkene sig mest til Kysterne. Selv om man finder mange spredte Bronzealderhøje inde i Nordsjæl-

land, har man dog med Forkærlighed boet nær de ældst beboede Omraader langs Isefjorden og Roskilde Fjord, men ogsaa andre Egne bærer Vidnesbyrd om en ret tæt Bebyggelse, f. Eks. Blistrup Sogn med de mange Høje i Bakkebjerg.

Den ene af 6 Lurer, der er fundet i Brudevælte, Lyngø Sogn.

Hvor vi end ser Kæmpehøjene i Nordsjælland, ligger de højt og smukt i Landskabet som Mindesmærker for Datidens Stormænd. I det indre af Højene kan man undertiden finde en Stenkiste eller Kister af udhulede Egetræer. Særlig i Egetræskisterne er Resterne af de døde Legemer, Tøj, Vaaben, Redskaber og Smykker godt bevarede, saaledes at Videnskabsmændene er i Stand til at tegne et klart Billede af Livet i hine fjerne Tider. I Gravene har man saaledes fundet Bronzesværd, Rageknive, Knapper, Brystsmykker samt Armringer baade af Bronze og Guld. Ofte er disse Ting prydet paa den smukkeste Maade og med stor Kunst.

Som Tiderne gik, opstod der nye Gravskikke. Flere Steder i Nordsjælland har vi saaledes fra den yngre Bronzealder fundet Grave, der viser, at man efterhaanden er gaaet over til Ligbrænding.

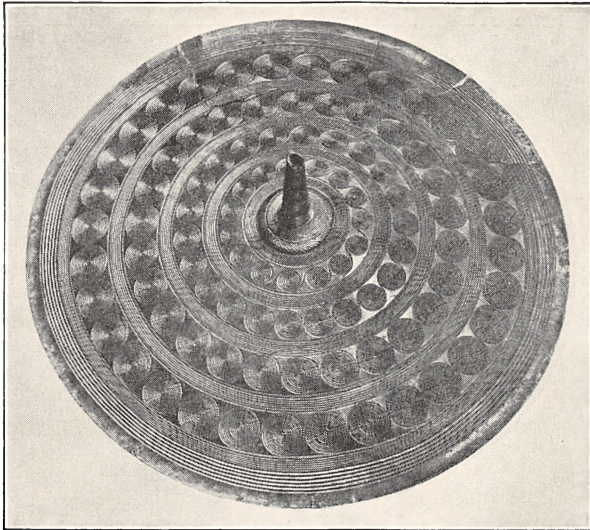
Jernalderen. Trange Tider.

Man regner med, at vore Forfædre har lært Jernet at kende omkring Aar 400 f. Kr.

Om den ældste Jernalder i Nordsjælland ved vi ikke meget. Som andre Steder i vort Fædreland har Kaarene sikkert særlig i Begyndelsen været meget svære for Befolkningen.

Det gode Klima, man gennem Aarhundreder havde levet sig ind med, forandrede sig langsomt. Det blev koldere om Sommeren, og Nedbøren tog til. Følgen heraf blev langt ringere Udbytte af Jorden, og mange Steder har Lyngen muligvis bredt sig ud over de ryddede Arealer.

Hertil kom alvorlige Uroligheder i Mitteleuropa, hvilket

Bælteplade af Bronze fra Langstrup.

medførte, at Handelssamkvemet mellem Landene gik helt i Staa.

Al denne Modgang gjorde vore Forfædre fattige. Nogle er maaske udvandret, medens de, der blev tilbage, paa Grund af den almindelige Nød sandsynligvis ikke har haft Raad til at give de døde Eftermæler, som vi kender dem fra Sten- og Bronzealderen. Nordsjælland er fattig paa Grave fra denne Tid. Forklaringen herpaa er maaske den, at de smaa beskedne Stengrave med skrøbelige Gravurner, der paa den aabne Mark ikke har været sat særligt dybt ned, Gang paa Gang gennem Aarhundreder tilfældigt er blevet ramt af Plov og Harve, hvorved Gravene lidt efter lidt er forsvundet.

Men alligevel ved vi, at der levede Mennesker i Nord-sjælland i disse Tider.

I 1888 var man ved at læsse Grus ved den gamle Køkkenmødding ved »Bi lidt« ved Frederikssund. Da en Del af Jorden styrtede ned, fandt man en halv Snes Menneskeskeletter paa Stedet, og ved Siden af laa et Jernsværd, en Bronzeplade belagt med Sølv og nogle Spillebrikker af Ben.

Bronzealderhøje fra Bakkebjerg i Blistrup Sogn.

Under Mergelgravning i Kregme i 1902 kom en Mand under Gravningen pludselig til et Sted, hvor der fandtes sort Jord i et Rum, der var 3—4 Alen paa hver Led. Videnskabsmændene har tydet dette Fund som en Hustomt fra Jernalderen. Paa Stedet fandtes en Del Potteskaar, et Par Urner, der imidlertid gik itu, da man forsøgte at tage dem op, og nogle Knogler af Faar og Køer.

Efterhaanden bedrede de økonomiske Forhold sig atter, og Handelen med Udlandet, blandt andet med det store Romerrige, blev ret livlig, ligesom vore Forfædre i Vikingetiden kom ud og lærte noget nyt. Fra den yngre Jernalder

har vi derfor mange flere Fund end fra tidligere Perioder i de forskellige Egne af Nordsjælland. Til Eksempel skal der blot nævnes, at man ved Sperrestrup har fundet en Bronzespand og en Guldarmring, ved Kyndby en Søvarmring, ved Kulhuse og flere andre Steder en Del romerske Mønter, paa en Holm i Strødam i Tjæreby Sogn Resterne af en Bronzekedel og i Søborg Sø et Jernsværd. Foruden disse tilfældigt valgte Fund kender vi adskillige andre fra denne Tid, og flere kommer der til næsten hvert Aar.

De ældste Landsbyer.

Stenalderfolket langs Kysterne har vel nok levet i en Slags smaa Landsbyer, idet Køkkenmøddingernes Størrelse tyder paa, at der i al Fald maa have været en Del Mennesker paa flere af Pladserne. Iøvrigt ved vi ikke ret meget om disse ældste Smaasamfund.

Sten- og Bronzealdergravenes Udbredelse fortæller os, at den største Del af Nordsjælland har været beboet i lange Tider, hvorefter sandsynligvis store Omraader af det nordlige Horns Herred og Amtets østlige Del er blevet affolket i den ældre Jernalder.

Spiren til den Bebyggelse, vi har i Nutiden, maa søges i den yngre Jernalder og i den ældste Middelalder. Ligesom i Sten- og Bronzealderen begyndte denne nye Bebyggelse langs Isefjorden, Roskilde Fjord og omkring Arresø for derefter lidt efter lidt at trænge frem gennem de vældige Skove til Øresund. Dette kan vi se paa Landsbynavnene. De ældste af disse er de, hvis Endelser er -inge, -um, -lev, -løse og -by, f. Eks. Skævinge, Helsinge, Maarum, Kregme, Skuldelev, Ferslev, Ramløse, Stenløse, Tjæreby og Skibby. Næsten alle disse Landsbyer ligger Vest for en Linie fra Gilbjærghoved over Esrum Sø til Furesø. Som i gamle Dag er disse ældgamle Landsbyer ofte den Dag i Dag en Egns naturlige Midtpunkt. Det er saaledes ogsaa værd at lægge Mærke til, at forholdsvis mange af disse Landsbyer er Kirkebyer.

Yngre, som Regel ogsaa mindre og hyppigere uden Kirker,

er de mangfoldige smaa Landsbyer, hvis Endelser er -rup, -drup, -strup, -rød, -holt og -elt, f. Eks. Ammendrup, Bonde-rup, Horserød, Kajerød, Kirkelte og Plejelt.

De Landsbyer, hvis Endelser er -rup, -drup og -strup, som egentlig betyder Torp, har ofte et hedensk eller kristent Mandsnavn til Forled, f. Eks. Haagendrup (Hákonstorp), Tømmerup (Tumistorp), Alsønderup (Alexanderstorp) og Bendstrup (Benedictstorp eller sammentrukket til Bendstorp). Hákon og Tumi er gamle oldnordiske Mandsnavne, medens Alexander og Benedict er kristne Navne, hvilket atter maa tages som Bevis for, at de to Landsbyer Alsønderup og Bendstrup er langt yngre end de to andre.

Birkerød, Usserød, Hammersholt, Lønholt, Høvelte og Toelt er Typer paa Landsbynavne, der er meget udbredte i den østlige Del af Amtet, og Endelserne minder alle om, at disse Byer enten er grundlagt i en Lysning eller efter en større Rydning i de store Skove, som denne Egn den Dag i Dag er saa rig paa.

Litteratur:

J. Brøndsted: Vort Folks Oldtidsliv og forhistoriske Minder i »Det danske Folks Historie«. Kbh. 1927.

J. Brøndsted: Danmarks Oldtid. I—III. Kbh. 1938—40.

Daniel Bruun: Danmark (Land og Folk. Bd. V. Kbh. 1921).

Hans Kjær: Vor Oldtids Mindesmærker. Kbh. 1925.

LIDT OM JØRLUNDE KIRKES BYGNINGSHISTORIE

Af Ellen Arnstrøm.

Vore Landsbykirker er noget meget dyrebart. Da de blev rejst for en 7—800 Aar siden, bragte de den store Verdens Kultur inden for vore Døre, og siden har hvert Slægtled sat sit Præg paa dem; dér kan vi møde vore Forfædre og deres Hænders Værk lyslevende, naar bare vi forstaar at se.

Kirken var i Middelalderen Samlingssted for Egnens Beboere paa en anden Maade, end den er det nu. Først og fremmest var den jo Guds Hus, hvor man hørte hans Ord; men de malede Billeder paa dens Vægge og de fint udskaarne Figurer, der stod rundt om i Kirken, var for mange det samme, som Bøger er i Dag. Uden for Kirkens Dør udvekslede man ogsaa de Nyheder, som Aviser og Radio nu bringer os.

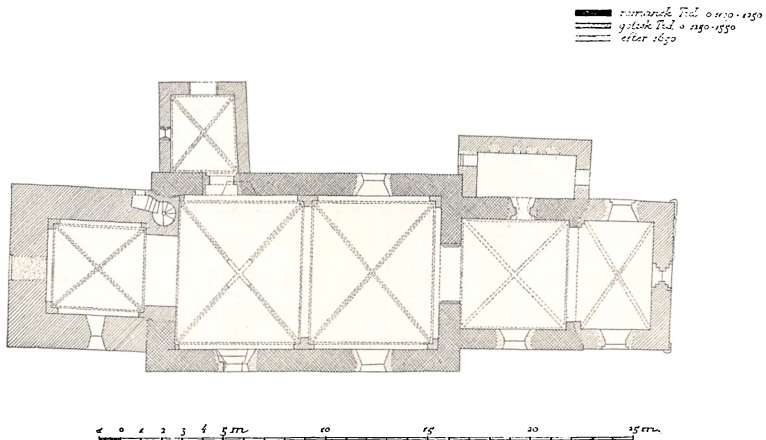
Paa Nationalmuseet føres nøje Kontrol med og Bog over, hvad der sker med vore Kirker, men det begyndte man først paa sidst i forrige Aarhundrede. Det er kun undtagelsesvis, at man paa en Tavle i Kirken eller i en andetsteds skreven Beretning kan læse noget om, hvad der er sket med Kirken før den Tid; som Regel maa man nøjes med at iagttage og sammenligne med andre Kirker og saa slutte sig til, hvad der er sket og hvornaar.

Vore første Kirker var af Træ; men paa Svend Estridsens og hans Sønners Tid begyndte man at bygge Kirker af Sten. Paa Roskildeegnen havde man i Fraadstenen et udmærket Materiale. Sagnet fortæller, at Knud den Hellige bød, at der skulde samles Havskum, som han saa forvandlede til Sten. Fraadstenen minder ogsaa om stivnet Havskum, men det er en Kildekalksten. De Kirker, der er bygget af Fraadsten, hører til vore allerældste. I Nordsjælland er de fleste Kirker lidt yngre og opført af Kampesten, raa eller kløvede, i mere

eller mindre regelmæssige Skifter. Teglstenen kommer først i Brug i Valdemarstiden.

I den tidlige Middelalder var Jørlunde Herred (nu Ølstykke Herred) det tættest befolkede i Nordsjælland, saa det er jo rimeligt, at vi dér finder en Kirke, der baade er særlig gammel og særlig statelig, og da den tillige er en typisk

JØRLUNDE KIRKE
Lynge-Fredløs Herd.

Jørlunde Kirke. Grundplan.

østdansk Landsbykirke, lærer vi gennem den en Del ogsaa om andre Kirker. Dens oprindelige Del er opført af utilhugne Fraadsten, og Tiden for Opførelsen maa sættes til 12. Aarhundrede.

Den blev bygget i to Dele, først det lille smalle »Kor« med halvrund Afslutning i Øst og saa det store, brede »Skib« i Vest; fra Skibet gik man gennem »Triumfbuen« op i Koret. Kirken havde Bjælkeloft, og midt i de tykke Mure sad højt oppe smaa, smalle Vinduer. Taget var tækket med Straa eller Egespaaner. I Kirkens vestlige Del var der to Indgange, en paa Sydsiden for Mændene og en paa Nordsiden for Kvinderne, Døraabningerne endte ligesom Vinduesindfatningerne foroven i en rund Bue.

Denne Maade at bygge en Kirke paa som to sammenhængende Huse, forbundne ved Triumfbuen og med alle Buer lave og runde, kaldes romansk Stil, og i den Stil byggede man fra Svend Estridsens til Valdemar Sejrs Dage.

Ved en af Kirkens Indgange stod Døbefonten, en stor Kumme af Granit, den var saa stor, for at Børnene ved Daaben kunde blive dykket helt ned i den. Langs Skibets Vægge løb en Bænk af Sten, andre faste Bænke var der ikke i Kirken, og der var sikkert heller ingen Prædikestol. Koret var Kirkens fornemste Plads, dér maatte kun Præsten og hans Hjælper komme, derfra uddelte han den hellige Nadver og talte til Menigheden, og dér stod Kirkens allerhelligste: Højalteret. Det var muret af Sten, og i Murværket var en lille Fordybling: en Helgengrav. Her laa begravet en lille bitte Knogle, som stammede fra en Helgen. Knoglen var omhyggeligt svøbt i Silke og indkapslet i Bly, en Pergamentslap med Helgenens Navn var stukket ind i Blyet. Siden er Jørlunde Kirkes Helgengrav bleven ødelagt, og vi ved intet om dens Skytshelgen.

Da Kirken stod færdig paa sin høje Banke, gav den Landskabet et helt nyt Præg og indvarslede et af de stolteste Kapitler i vor Bygnings- og Kunsthistorie: Valdemarernes Aarhundrede. Det Aarhundrede gav Kirken dens bedste Pryd: de skønne Kalkmalerier. Absalon interesserede sig meget for Kalkmalerier, og da Malerierne er fra hans Tid, og Kirken laa i hans Stift, har vi Lov at tro, at det er ham, der har sørget for dem. De er malet af en virkelig Kunstner, vi kender ikke hans Navn, derfor kaldes han blot Jørlundemesteren. Han har dekoreret forskellige Kirker, i Jørlunde smykkede han Triumfvæg og Kor. Som andre Kalkmalerier fra romansk Tid er de malet paa blaa Bund, Skikkelserne er stive, og deres Klæder falder i tunge Folder. Øjnene er store, og Helgenernes Glorier er modellerede i Stuk og rigtig forgyldte. I Triumfbuen staar to Engle, der bærer Korslammet i de højt opløftede Arme. Paa Væggen ses paa den ene Side Lazarus' Opvækelse og Jesus paa Besøg hos Martha og Maria, paa den anden Side den Scene fra Gethsemane Have, hvor Peter afhugger Malkus' Øre (Johs. Evang. 18. Kap. 10. V.), og Korsfæstelsen.

I Koret ses Indtoget i Jerusalem, Paaskemaaltidet, Maria med Barnet og nedenunder en Frise af Hellige med Palmer i Hænderne.

Engang hen i 13. Aarhundrede fik Kirken sit Taarn bygget af Fraadsten, Kampesten og Valdemarernes nye Materiale: Tegl. Mens det var under Bygning, satte en ny Tid ind med

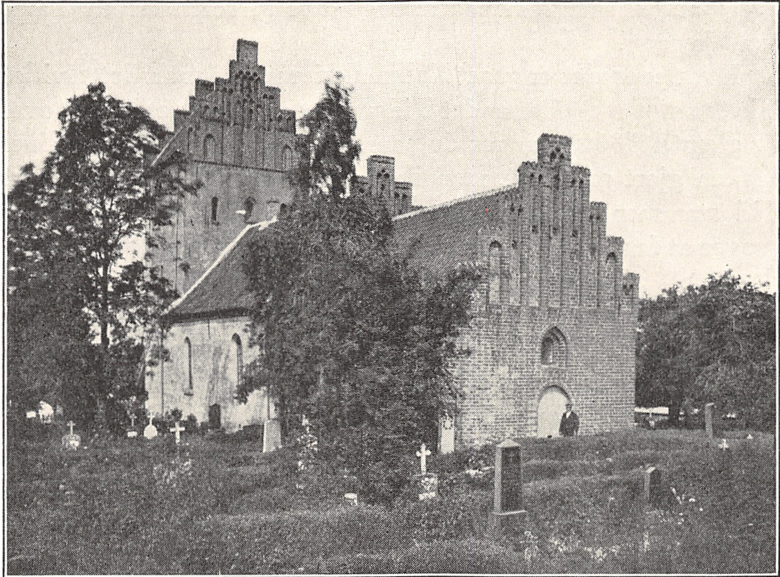
Kalkmaleri fra Jørlunde Kirke med Fremstilling af Lazarus' Opvækkelse.

den gotiske Stil, som er den herskende fra Erik Plovpenning's til Christian II's Tid. Tegl bliver det altovervejende Byggemateriale, Murene bliver lettere og Vinduerne større, Buerne er ikke længer runde, men spidse, Bjælkelofterne afløses af Teglstenshvælvinger.

Jørlunde Kirke fik sine Hvælvinger engang i 14. Aarhundrede, og samtidig blev Vaabehuset bygget; det blev mærkværdigvis lagt foran Norddøren, det plejer ellers at ligge foran Syddøren. Efter denne store Ombygning er Kirken sikkert bleven genindviet af Biskoppen, den lille malede Bispefigur paa det vestlige Hvælv kan være et Minde herom, den staar

malet paa lys Grund, saaledes som det er almindeligt i den gotiske Tid.

I den velhavende Unionstid byggede man om paa Kirkerne, og de østdanske Kirker fik da Trappegavlne med de smukke Blindinger, som vi nu synes er helt uundværlige i et dansk Landskab. I Jørlunde blev Koret forlænget (man kan

Jørlunde Kirke.

endnu skelne de oprindelige Hjørner midt paa Kormuren) og Sakristiet bygget. Taarn, Triumfmur og Vaabenhus fik Trappegavle med Blindinger, Gavlene blev tækket med de i sen-gotisk Tid almindelige Tagsten (Hulsten, der hører sammen to og to og griber ind i hinanden). Hvælvene i det ombyggede Kor er tungere og mere klodsede end de slankere Hvælv i Skibet fra højgotisk Tid.

I Tiden omkring 1500 fik mange af vore Kirker nyt og fint udskaaret Inventar; hvis Jørlunde ogsaa har faaet det, har rimeligvis Reformationens Stormvejr, som fejede saa meget godt og skønt ud, taget det med; nu er der intet tilbage.

Frederik II's og Christian IV's Tid blev en rig Tid for Kirkebygningerne; de blev ofte helt fornyede indvendig, og alt blev lavet i den pragtfulde Stil med Snørkler og Sving, som kaldes Renæssancen. Jørlunde fik en udskaaret og malet Altertavle med Kongens og Dronningens Navnetræk, vist ogsaa Prædikestol, Præste- og Degnestol og faste Bænke til Menigheden. Senere, i 1654, blev Kirken »renoveret« (fornyet) af Lensmanden paa Frederiksborg, fortæller en Tavle paa Væggen.

Hvorledes det er gaaet Kalkmalerierne under alt dette, vides ikke, men paa et eller andet Tidspunkt er de blevet kalket over og glemte. 1864 opdages de paany og afdækkes, og saa bliver Kirken gjort grundigt, men ikke nænsomt i Stand. Fra nyere Tid stammer Cementpuksen med de paamalede Fuger, der prøver at faa det hele til at ligne Kampesten, Tag og Tagværk, de store Vinduer, den tilmurede Døraabning i Øst og indvendig bl. a. Prædikestolen, Bænkene i Skibet, Alterbordets Fyrrekasse og en Kakkellovn. Dennes Varme om Søndagen skiftevis med Hverdagens Kulde var ved at ødelægge Kalkmalerierne, og det blev vor Tids Indsats at indlægge Centralvarme. Efter at det var gjort, blev Kalkmalerierne restaurerede, og nu straalet de atter i fordums Herlighed og taler deres Sprog til den nye Slægt. Lad os ikke være døve herfor, men lad os med Kærlighed og med Omtanke prøve at forstaa og at værne Fædrenes Arv.

Litteratur:

M. Mackeprang: Vore Landsbykirker. Kbh. 1920.

Ellen Arnstrøm: Nøgle til vore Middelalderkirker. Kbh. 1938.

Faglig Læsning, Numrene Mg-20 og 13g.

Nationalmuseets Vejledninger: Middelalder og Nyere Tid. 1938.

KREGME KIRKE

Af *Jan Steenberg.*

Den anden Landsbykirke, der her skal fortælles om, er langt fra saa anselig som Jørlunde Kirke. Det er den lille Kregme Kirke ved Frederiksværk. Den ligger fjernere fra Bispebyen Roskilde, og der har neppe været nogen Stormand, hverken kirkelig eller verdslig, til at lade den bygge. Det er tværtimod Bønderne selv, der har rejst den, og vel at mærke Bønder i et fattigere og tyndere befolket Sogn. Beboet har Egnen imidlertid været fra Oldtiden. Køkkenmøddinger og Kæmpehøje ses rundt omkring; og det Folk, som boede her i Middelalderen, begyndte tidligt at bygge den lille Landsbykirke, som Slægt efter Slægt senere har udvidet, saa den kort før Reformationen fik den Skikkelse, den endnu har.

Den ligger paa den smalle Tange mellem Roskilde Fjord og Arresø. Paa en stejl lille Knold for Foden af Maglehøjs store Bakkedrag har Bymændene fra Kregme engang i 12. Aarhundrede rejst den ældste Stenkirke, med vid Udsigt over Søen og de lave Strækninger mod Syd. Den saa blot ikke ud som den Kirke, der nu med takkede Gavle og knejsende Taarn ser ud over Landet. Den ældste Kirke var meget mindre, bestod kun af Skib og Kor og har vel haft en Klokkestabel af Træ, hvorfra Lyden af Klokkerne kunde naa ud over Sognet. — Vi kan inden for den senere saa stærkt ombyggede Kirke finde den gamle Bygning i hele dens Udstrækning. Skibet har været omkring 12 m langt og godt 4 m højt til Tag-skægget; Korets Længde var 6,5 m og dets Højde 3,5 m. Ogsaa Kirkens oprindelige Højde, godt 7 m fra Sokkelen til Tagryggen, kan bestemmes ret nøjagtigt, for det meste af Skibets gamle Østgavl er i Behold. Disse Maal virker jo ikke

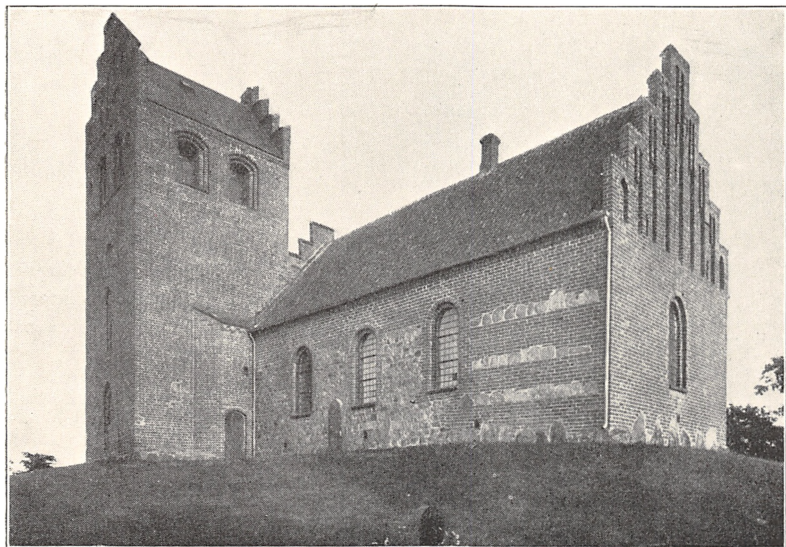
imponerende, og det har da heller ikke været nogen særlig stor Menighed, der samledes her.

Den ældste Kirke var romansk. Den er bygget omkring 1150 af Kampesten, der blot er kløvet og lagt i Mørtel i nogenlunde regelmæssige Skifter. Kun i Hjørnerne finder vi større Sten, der omhyggeligt er hugget til pæne firkantede Blokke, som man kalder Kvadersten. Der har ogsaa været smaa rundbuede Vinduer, men de er nu alle forsvundet. Heller ikke den gamle romanske Triumfbue mellem Skib og Kor findes mere; den er i langt senere Tid bygget om og er blevet spidsbuet (i den gotiske Stil). Af Enkeltheder fra den romanske Tid er der kun den søndre Portal, hvis runde Bue bedst ses inde fra Kirken. Der har ganske vist været en Dør til, nemlig lige overfor paa Nordsiden. Den var bestemt for Kvinderne, mens Syddøren var Mændenes Indgang; men denne Norddør er meget tidlig forsvundet, og kun Tærskelstenen kan ses. Vi kan tænke os, at det var ubehageligt paa kolde Vinterdage, at begge Døre gik op og i — det gav Gennemtræk, og Kirkegængerne har frosset godt. Saa murede man altsaa Norddøren til, og siden da har Mandsdøren været Menighedens eneste Indgang.

Kregme Kirkes hele Udvikling ses bedst paa den lille Model, der er fotograferet S. 30-31 (Fig. 1—7). Det første Billede viser den lille Kirkebygning, vi lige har hørt om. Paa Fig. 2—3 ses den første Udvidelse. Skibet og Koret blev ca. 1200—1250 forhøjet med en lille Meter. Hvorfor? Vi véd det ikke, maaske Taget brændte paa den gamle Kirke, eller den har været for lav, særlig Koret, — nok er det: Kirken blev forhøjet, denne Gang med de store, røde Teglsten, vi kalder Munkesten, og som man begyndte at udnytte omkring 1150; saavidt vi kan se, findes den ældste danske Teglstensbygning her i Nordsjælland, nemlig Ærkebiskop Eskils Borganlæg ved Søborg. — Kregme Kirke fik nye rundbuede Vinduer ved denne Lejlighed; men vi kender kun eet, det sidder i Muren over det senere tilbyggede Vaabenhus' Loft. Stort var det ikke, man ønskede stadig at have Kirkerummet henliggende i mystisk Halvmørke. Dog har man samtidig i Korets Østmur

aabnet et større cirkelformet Vindue lige over Alteret, og her har der sikkert været indsat et Glasmaleri.

Hvordan der ellers har set ud i Kirkens Indre i denne ældste Tid, ved vi ikke meget om nu. Alt »Indboet«, det man kalder Inventaret, er nu forsvundet med Undtagelse af Døbefonten. Dog ved vi, at der har været et Alterbord op ad

Kregme Kirke, set fra Nordvest*).

Korets Østvæg; det har ikke haft nogen høj Opbygning med Altertavle, men var kun smykket med nogle hellige Kar og maaske et lille Krucifiks. Baggrunden for dette helligste Sted i Kirken var det store Rundvindue i Kormuren. — Saa var der Døbefonten. Den plejede i vore ældste Kirker at staa i Skibets Vestende, men flyttedes senere hen i Retning af Koret. Saadan er det ogsaa gaaet i Kregme; Fonten staa nu i Skibets nordøstre Hjørne, men var forøvrigt en Aarrække forsvundet fra Kirken, indtil den i 1896 blev genfundet (som Slibesten!)

*) Kampestenene i Teglstensmuren er Materiale fra den nedrevne Vestgavl; de rundbuede Vinduer er moderne.

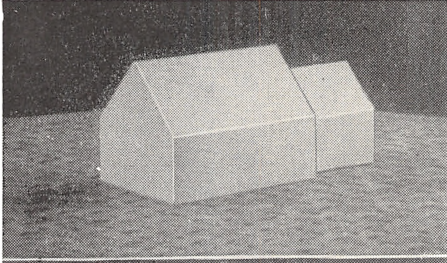

Fig. 1. Kregme Kirke i dens oprindelige Skikkelse, bestaaende af Skib og Kor. Materiale: Granit og Kildekalk. Ca. 1150.

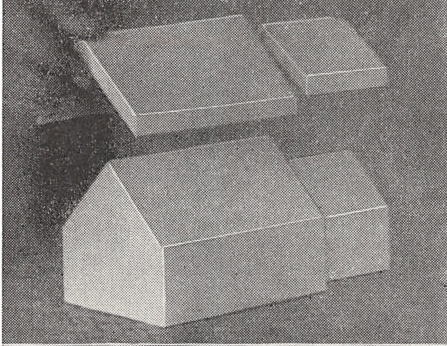

Fig. 2. Kirken forhøjes. Materialet røde Teglsten. Nye højtsiddende Vinduer i senromansk Stil. Ca. 1250.

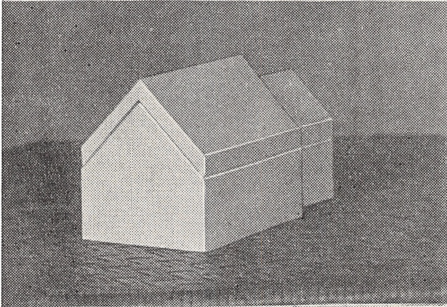

Fig. 3. Kirken efter Udvidelsen i senromansk Tid.

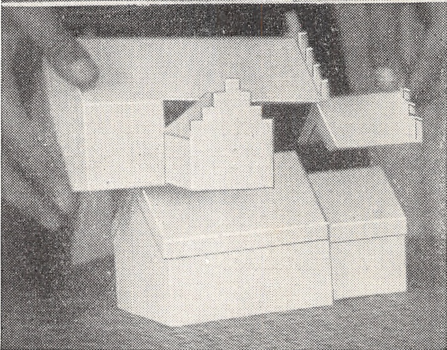

Fig. 4. Ny Udvidelse, i gotisk Stil. Skibet forlænges mod Vest. Vaabenhus foran Syddøren, i Forbandt med Vestforlængelsen. Nye Gavle med Kamtakker. Ca. 1450.

Fig. 5. Kirken efter Udvidelsen i 15. Aarhundrede, set fra Nord-vest.

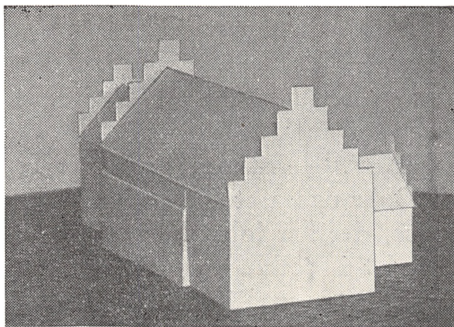

Fig. 6. Kirken forsynes med sen-gotisk Taarn. Anbringes Taarnet foran Vestgavlen, faas den normale danske Kirketype. Men af Terrænhensyn sættes Taarnet mod Nordøst med Sakristi i underste Stokværk. Ca. 1500.

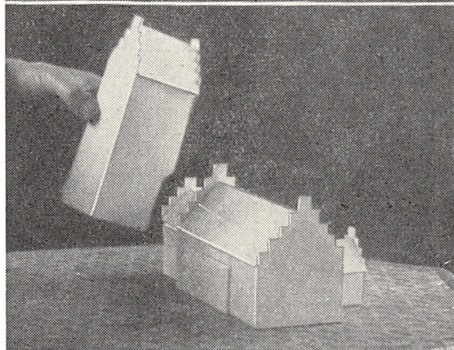

Fig. 7. Kregme Kirke i sin endelige Skikkelse fra Tiden kort før Reformationen, set fra Sydvest.

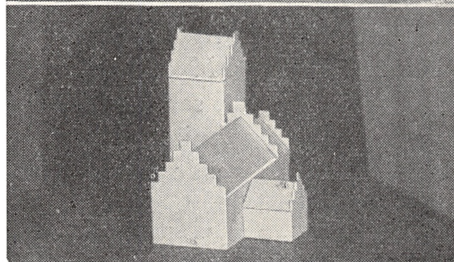
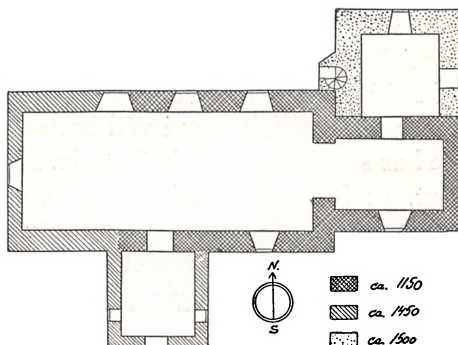

Fig. 8. Grundplan af Kregme Kirke.

i en af Landsbyens Gaarde og paany opstillet paa sin rette Plads — lidt medtaget af den haarde Medfart; saaledes maatte der en helt ny Fod til. Den er af Granit med enkle Former i ren romansk Stil. Foroven dækkes Kummen af et Daabsfad fra 1632. — Fra meget gammel Tid, vistnok fra omkring Aar 1200, er ogsaa et Kalkmaleri i Koret, egentlig en Rest af en Frise, der har løbet hele Koret rundt. Det forestiller Barne-mordet i Bethlehem og viser en af Herodes' Soldater, der klædt som en Ridder fra Korstogtiden med Hjelm, Skjold og Ringbrynje med højre Haand griber en lille Dreng i Haaret for med Kejten at halshugge ham. Billederne i Kregme har ikke været saa fine Kunstværker som dem i Jørlunde, men de viser dog, at Sjællænderne selv i et fattigt Sogn nok vilde ofre noget paa deres Kirke. Og selv om det retfærdigvis maa indrømmes, at Jyderne byggede deres Kirker større og elegantere, end vi har gjort det, saa skal det heller ikke glemmes, at Sjællænderne var de dygtigste til at faa Kirkerne til at straale af Farver. De fleste og de skønneste Kalkmalerier fra romansk Tid findes netop i sjællandske Landsbykirker.

Saa gik der et Par Aarhundreder. Omkring 1450 fik Kregme Kirke en ny Udvidelse, og denne Gang var det ikke Smaating. Skibet, Menighedens Opholdssted, udvidedes med 5—6 m mod Vest, saa langt som det overhovedet var muligt for Bakkens Skraaning. Foran Syddøren byggedes der et Vaabenhus, og baade dettes samt Skibets og Korets Gavle blev muret op i Trappeform, de saakaldte Trappegavle, og er ellers prydet med slanke Murfordybninger, de saakaldte Blindinger. — Udvidelsen kan ses paa Fig. 4—5. — Menigheden har trængt til Plads. Var Sognet da vokset? Fra vore Historiebøger hører vi ellers, at den sorte Død fra Slutningen af Middelalderen havde formindsket Befolkningstallet i Danmark katastrofalt, og vi véd bestemt, at der rundt om i Sogne har staaet mange øde Gaarde. Alligevel er det ikke utænkeligt, at Kregme Menighed er vokset: Byerne Brederød og Avderød paa Næsset, der rager ud i Arresø, viser ved deres Navne, at man har ryddet Skov paa disse Steder, og det kan altsaa være Forklaringen paa Menighedens Tilvækst.

Kirken var stadig, ligesom de fleste af dens Fæller i Sog-
nene rundt omkring, uden Taarn. Men i Tiden omkring Aar
1500 blev det almindeligt, at ogsaa Landsbykirker fik Taarne,
og saadan gik det ogsaa her i Kregme. Egentlig skulde Taar-
net have staaet foran Vestgavlen, men her falder Terrænet
meget stærkt, og man maatte se sig om efter en anden Plads.
Saa valgte man at anbringe det ved Korets Nordside. Fig. 6—7
viser Taarnets mærkelige Anbringelse. Ogsaa dét fik Gavle
med Blindinger og Kamtakker, og desuden har det alle sine
spidsbuede, gotiske Vinduer i Behold. I underste Stokværk
indrettedes et hvælvet Rum til Sakristi, d. v. s. det Sted, hvor
Kirkens hellige Kar opbevares.

Vi vidste ikke meget om Inventaret i Kregme Kirke fra
den romanske Tid. Men meget værre er det med den gotiske
Tid. Der er nemlig ikke Stump paa Stump tilbage. Det er
først fra Tiden efter Reformationen, at der er bevaret noget
Inventar. Vi vil her ikke spille Tiden med at se paa Stole-
staderne og Altertavlen, der sent er blevet stillet herind, og
som kun er tarvelige Arbejder, men i Stedet se paa den gode
gamle Degnestol fra 1560. Aarstallet staar paa den tillige
med Navnene paa Kirkeværgerne og Præsten, som dengang
herskede over Kirken. »Stolen« er et firkantet Indelukke, hvis
Sider er smykket med elegant Snitværk i tætte lodrette Riller,
det saakaldte Foldeværk, der egentlig stammer fra gotisk Tid,
men som her staar ved Siden af nydelige Rankeslyngninger i
tidlig Renæssancestil. — Saa er der Prædikestolen fra Chri-
stian IV's Tid. Den er i overdaadig Barokstil fra ca. 1640 med
mange snurrige Kruseduller, smaa Englehoveder og Evange-
listerne i de 4 af Felterne. — Inden vi forlader Kirken, lægger
vi Mærke til de mange Kroge, der sidder i Krans uden om
Korbuen og Indgangsdøren. De bruges, naar Kirken skal
udsmykkes; særlig i gammel Tid var det Skik, at Byens Ung-
dom, naar Skoven var sprunget ud i Maj, bragte det friske
Løv til Kirken og bandt det op paa disse Kroge. Man kaldte
det »at maje Kirken ud« og tænkte dermed at bringe Gud
en Tak, fordi den lange, triste Vinter nu var afløst af den
lyse, muntre Vaar.

Siden Aar 1500 var Kregme Kirke altsaa i det ydre færdig. Siden da har man ikke bygget videre paa den. Den staar endnu som for 400 Aar siden med det løjerligt anbragte Taarn, der giver den et eget malerisk Præg. Smukkest er den, naar man ser den fra Strandbakkerne ved Fjorden. Saa ligger den ensom paa sin Bakke med Arresø som Baggrund og ligner en Borg, der fuldstændig behersker Landskabet, et Syn af en egen Skønhed, der fortæller os, at vi i de danske Landsbykirker har en sjælden Skat, vi ikke har Raad til at miste.

Litteratur:

Se Side 26.

OM NORDSJÆLLANDS KLOSTRE

Af Villads Christensen.

Bag Klostermure.

Samtidig med at Kristendommen holdt sit Indtog i Landet, og der rejstes Kirker omkring i Sognene, rykkede ogsaa Munkevæsenet frem, og de første uanselige Klostre opførtes omkring en lille Kirkebygning. Rester af en saadan simpel Klosterkirke er bevaret her i Nordsjælland paa den lille Ø Eskilsø i Roskildefjord. *Munke* kaldes de Mænd, som under Følelsen af Kristendommens eller Livets Alvor af en eller anden Aarsag var blevet trætte af denne Verden og derfor havde fulgt Kirkens Anvisning til at leve et gudindviet Liv i Forsagelse og Bøn bag Klostermure.

Det vesterlandske Klostervæsen var grundlagt af den hellige *Benedikt* paa de tre Munkeløfter om Fattigdom, Kyskhed og Lydighed mod Klostrets foresatte. Denne Bevægelse var i Tidens Løb blevet et Pionerarbejde for Kirken i alle Lande og spaltede sig efterhaanden i forskellige Grene, hver med sit Særpræg, hvoraf vi skal lære at kende: *Cistercienserne*, udgaaet fra den hellige Bernhard i Frankrig, og *Augustinerne*, der fulgte en Regel, der tillagdes Kirkefaderen Augustin. Hertil kom saa fra det trettende Aarhundrede forskellige *Tiggermunke*ordener, hvoraf vi her træffer *Franciskanere* eller Graabrødre, opkaldt efter Frans af Assisi, og *Dominikanere* eller Sortebrødre og endelig *Karmeliter* eller Hvidebrødre udgaaet fra Karmels Bjerg.

Kloster betyder egentlig Aflukke, og et Kloster var en Verden for sig. Det dannede i Reglen en firkantet Gaard med en Kirke som den fjerde Fløj. Ved en Klostergang, der løb langs de tre Fløje, sattes disse i Forbindelse med Kirken. Uden om Klostret og Haven strakte sig høje Mure. Inden for denne afgrænsede Verden levedes et særpræget religiøst Liv,

optaget af Bods- og Fromhedsøvelser, Havebrug og kristelig Kultur. Mens Nutidsmennesker uvilkaarligt føler det som at betræde en fremmed Verden at komme inden for et Klosters Omraade, stod det for Middelalderens Folk som det eneste helt rigtige Kristenliv at leve fjernt fra Verden, gemt bag Klostermure. Og for godt 700 Aar siden fandtes derfor her i Landet ikke mindre end henved 150 saadanne Klostre i levende Brug som Arnesteder for kristelig Guds frygt og Kultur.

Det var fra første Færd et strengt og maalbevidst Liv, der levedes i Klostrene. Hele Livet var indrammet af Gudfrygtighedsøvelser. Ikke mindre end 7 Gange i Døgnet samledes Klosterbeboerne i Kirken til Bøn og Fremsigen af Davids Psalmer, den saakaldte Tidebøn. Kosten var sparsom, Kød maatte ikke spises, kun Fisk, Grødretter og Grøntsager, foruden Brød og Øl.

Det timelige Grundlag for et Klosters Eksistens var, bortset fra Tiggermunkeklostrene, et større eller mindre Landbrug, som var skænket til dette Brug af den Mand eller Kvinde, der havde stiftet Klostret. Og dengang kappedes fyrstelige Personer med Præsteskabet og Adelen om at oprette Klostre. I nogle Klostre dyrkedes Jorden af Munkene selv, i andre af Lægbrødre, men i Tidens Løb erhvervedes ved Gaver, Køb eller for Messelæsning, Gods og Gaarde omkring i mange Sogne, som mod forskellige Afgifter bortfæstedes til Bønder.

Foruden Sjælepleje af Klosters egne Beboere og undergivne tog Klostrene sig af fattige, til hvilke der ofte foretoges Uddelinger ved Klosterporten. Der udøvedes ogsaa stort Gæsteri over for vejfarende. Man lærte Landbrug og Havedyrkning fra sig, udøvede Lægekunst over for syge og lidende, underviste og lærte Folk kristen Kultur og Dannelse. Der udgik kort sagt en ikke ringe Paavirkning fra de forskellige Klostre til hele Omegnen.

I Spidsen for Klostret stod en Forstander, der gerne kaldtes *Abbed*, i nogle Klostre *Prior* eller *Guardian*. I store Klostre som Esrum var der foruden Abbeden en *Prior*, der tog sig af Landbruget. Abbeden valgtes af Munkene i Forening. Han havde hele den udøvende Magt i Klostret, sørgede for, at det

hele gik sin Gang, og vaagede over den enkelte klostergivnes Liv og Levned. Iøvrigt havde hver enkelt Munk sin Gerning at tage Vare paa efter sine Anlæg, enten det nu var Præstetjeneste, Haandværk, Kunst, Landbrug eller Havedyrkning. Og Munkene var uhyre flittige. Hver Morgen efter Morgenmessen samledes de alle under Abbedens Forsæde i Klosters Hovedsal, Kapitelsalen, og fik overdraget hver især, hvad de skulde foretage sig den Dag. Og havde nogen forsømt noget eller begaaet Forseelser, blev det paataalt eller straffet ved samme Lejlighed.

Hvor Forholdene artede sig, som de skulde, kom Klosterbeboerne til at føle sig som en stor Familie med Abbeden som deres Fader, og kun ganske enkelte kunde tænke sig at genoptage Livet ude i den farlige Verden. Bag Klostermurene var der Fred og Tryghed fjernt fra Verdenslivets Fristelser og Uro. Her gik Omsorgen for det fælles Hjem, Klostret, Haand i Haand med Arbejdet for ens egen Sjæls Frelse og Fremme af Guds Rige. Og til sidst fandt man en Grav i Kirkens Skygge eller i Klostergangen, omgivet af Brødres Bøn og Lovsange.

De forskellige Klosters Opstaaen i Nordsjælland.

Da Reformationen kom i 1536 og gjorde en Ende paa Klostervæsenet, fandtes i Nordsjælland ikke mindre end 7 Klostre, som alle var i Virksomhed.

De to ældste var Præsteklostret paa Eskilsø og Munkeklostret i Esrum, der sikkert begge er grundlagt i den første Trediedel af 12. Aarhundrede.

Hvem der har oprettet *Klostret paa Eskilsø*, kendes ikke, men der har tidlig været Brug for et Sted, hvor nogle Præster kunde leve Livet under klosterlig Tugt. Det har været nær tilknyttet Roskilde Bispestol, saa det er vel grundet derfra. Klostret var viet Apostlen Thomas og fulgte Augustins Klosterregel. Men det ser ud til, at det fra første Færd har voldt Vanskeligheder at faa de gode Præster eller Kanniker, som de kaldtes, til at indordne sig under et klosterligt Samliv.

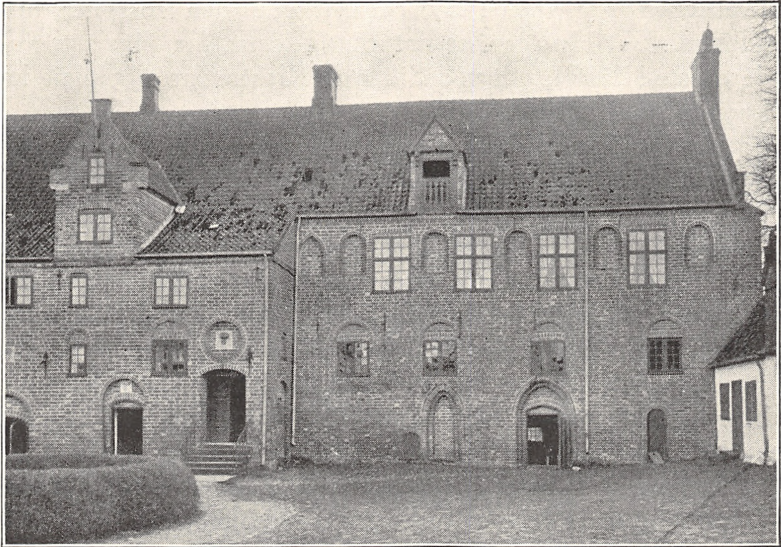
De tog i hvert Fald mod Besøg af Slægtninge, holdt Gilder sammen med dem og opførte Danse. Dette var en Torn i Øjet paa Roskildebispen, selveste Biskop Absalon, der derfor indkaldte en Franskmand, Vilhelm, fra et Kloster i Paris, til at sætte Skik paa det tøjlesløse Liv i Klosteret. Og det lykkedes omsider for ham. Men Forholdene paa den afsides Ø behagede ham ikke, hvorfor han med Pavestolens Billigelse flyttede Klosteret til en Grund, Absalon selv havde udvist paa det Gods, han havde skænket Klosteret i Tjæreby Sogn. Her byggedes saa efterhaanden et stort Kloster, der efter Stedet kaldtes *Æbelholt*, hvor Kirken foruden St. Thomas var indviet til Parakleten, d. v. s. Helligaanden. Flytningen fandt Sted 1175, og det hele stod færdig ved Kirkens Indvielse i 1210.

Da Kannikeklosteret flyttedes fra Eskilsø til *Æbelholt*, var allerede et betydeligt Kloster i fuld Gang paa de samme Egne ved Gribskov. Det var det af Ærkebiskop Eskil af Lund stiftede *Benediktinerkloster i Esum*. Tidspunktet for dets Oprettelse kendes ikke nøjagtigt, men ret længe efter 1140 har det næppe været; thi i dette Aar erhvervede han Godset fra Kong Erik Lam. Men det var dog først efter en Rejse til Frankrig, ved hvilken Lejlighed han gjorde Bekendtskab med den hellige Bernhard af Clairvaux (Klærvo) og det rige aandelige Liv, der samledes om ham, at Esum Kloster rigtig kom i Gang. Paa hans Opfordring fulgte nemlig nogle Munke med derfra til Esum, og 1153 omdannedes da Esum til *et Cistercienser-Kloster*. Og snart voksede der et af Danmarks betydeligste Klostre frem, der blev Moderkloster baade for Sorø, Vitskøl og Guldholt eller Ry i Jylland. Ja, selv til fremmede Lande drog Munke herfra, saaledes til Venden, hvor Klostrene: Dargun, Hilda og Kolbaz oprettedes.

For Mændene var der nu sørget, men ogsaa Kvinderne blev der snart efter tænkt paa, idet Kongsgaarden i *Slangerup* omkring Aar 1170 omdannedes til *et Cisterciensernonnekloster* for ugifte Døtre af Kongehuset og Adelen. Det er sikkert Kong Valdemar den Store, der til Tak for Sejren over Venderne og Sønnen Knud VI's Valg til Konge i Aaret 1170 har stiftet dette Kloster, som han i sin Tid oprettede Vit-

skøl i Himmerland af Taknemlighed over, at han var blevet frelst fra Blodbadet i Roskilde i 1157. Klostret i Slangerup fik efterhaanden hele Byen ind under sig og ejede ialt 90 Gaarde og 2 Møller, men det husede ogsaa flere Kongedøtre inden for sine Mure.

Der gik nu 150 Aar, før Klostrenes Tal øgedes paa disse

Esum Kloster.

Egne. Aaret 1326 fandt nemlig den stakkels Kong Christoffer II paa, at han ogsaa vilde optræde som Klosterstifter. Derfor skænkede han Sunernes gamle Gaard, Knardrup, i Ganløse Sogn, som i sin Tid var frataget Familien, fordi de stod i Ledtog med Kongemorderne, til et Kloster for Cisterciensermunke, der skulde udgaa fra Sorø, saaledes at *Knardrup* eller *Kongsgaardens Kloster*, som det gerne kaldes, blev et Datter-Kloster af Sorø. Klostret blev imidlertid foreløbig ikke af lang Varighed, fordi Familien et halvt Aar senere satte sig i Besiddelse af Godset og udjog Munkene, der tyede tilbage til Sorø. Først i Aaret 1343 kom der ved Indgreb fra

Pavestolen et regelmæssigt Klosterliv i Gang paa det gamle Herresæde, hvor Biskop Peder Sunesen og Ærkebiskop Anders Sunesen havde haft deres Barndomshjem. Nordsjælland havde faaet sit tredie Sæde for Cistercienserne.

Igen forløb et Aarhundrede omtrent, da tog Klosterlivet Fart i den nyopkomne Stad omkring Kongens Slot, Helsingør. Det var Kong Erik af Pommern, som særlig havde kastet sin Kærlighed paa denne By og ønskede den forsynet med Klostre. Det blev ganske naturligt Klostre for Tiggermunke, de eneste Klostre, der ved Siden af Klostre for Sygepleje har kunnet trives i Byerne.

Ikke mindre end tre saadanne Klostre af forskellige Ordener fik Kongen bragt paa Benene eller skænket Grunde til i Helsingør. Dog maa han vist dele Æren for det ene med sin Efterfølger, Christoffer af Bayern. Det første var et *Franciskannerkloster* oprettet paa nuværende Marienlysts Grund uden for Byen, hvor der i Forvejen laa et Kapel. Det indrettedes i Aaret 1420, og allerede 1427 blev en ny Klosterkirke indviet.

Det næste blev det endnu staaende *Karmeliterkloster*, som blev oprettet 1430, men brændte i 1450 og først var fuldført i 1497 ved Adelsmanden Povl Laxmands Godgørenhed.

Det sidste Kloster i Helsingør var Prædikebrødrenes eller *Dominikanernes Kloster* Syd for Byen, som Kong Erik havde skænket Grunden til 1435, men som først blev til Virkelighed ved Christoffer af Bayerns Gavebrev af 1441.

Saaledes var da den lille nye Købstad ved Øresund vel forsynet med Klosterboliger for Tiggermunke. En anden Sag er, hvorledes de har kunnet bjærge Føden allesammen, men de har vel hjemsøgt hele Omegnen, og de var i hvert Fald kønt enige om at dele Prædiketjenesterne paa de store Helligdage mellem sig, saa ikke det ene Kloster gik det andet i Bedene.

Endnu skal tilføjes, at Nordsjælland i nogle faa Aar havde yderligere et Kloster til i sin Midte, nemlig et Kloster for *Kartheusermunke* i *Asserbo* i Tisvilde Hegn. Kartheuserne var bekendt for deres Strenghed og Alvor. Det var Biskop Absalon af Roskilde, der c. 1163 havde indkaldt disse Munke

fra Frankrig og foræret dem Asserbo som Klosterbolig. Men de kunde ikke finde sig i Forholdene i det fremmede Land og forlod efter nogle Aars Forløb Stedet og rejste hjem under Paaskud af, at Stedet ikke egnede sig for deres Orden, saa der blev ikke noget af Kartheuserklostret, og Asserbo blev lagt ind under Sorø Kloster.

Det var ogsaa lige ved, at Nordsjælland havde faaet et Nonnekloster til, idet Dronning Margrethe omgikkes med Tanker om at omdanne Annisse Hovgaard, der laa ude paa et Næs i Arre Sø, til et Nonnekloster for Dominikanerordenen. Men Stedet har vel ikke været egnet eller ikke anseligt nok, i hvert Fald valgte hun Gaunø Gods ved Næstved til dette Formaal, da det blev til Virkelighed.

Af Klostrenes Historie.

Et Kloster har egentlig ingen Historie. Eengang opstaaet og traadt i Virksomhed glider Dagen og Aarene i et Kloster ensformigt og uden anden Forandring, end at den ene Abbed følger efter den anden, og det ene Hold Munke eller Nonner lægges i Graven, og nye rykker ind i Stedet. Nogle Abbeder udmærker sig ved stor Dygtighed, som den Abbed Peder af Esrum i det 15. Aarhundrede, der ved heldige Mageskifter fik Klostergodset samlet og afrundet i de forskellige Sogne og fik Klostergaaden afspærret, saa den almindelige Færdselsvej lagdes uden om Klostergrunden. Det var ogsaa ham, der sørgede for, at alle Klosters Værdipapirer blev afskrevet i den Bog, vi har den Dag i Dag. Til andre Tider, navnlig naar et Kloster var kommet i Velstand, og Abbeden var mere interesseret i at gøre sig gældende i den store Verden, kunde Klostersugtten forfalde, saaledes som det aabenbart har været Tilfældet for Esrum Klosters Vedkommende, hvad vi siden skal høre om.

Ingen Klostermand i den ældre Tid har dog her i Nordsjælland kunnet maale sig med Æbelholt Klosters første Abbed, Franskmanden Vilhelm fra Paris, der blev det store uopnaaede Forbillede og Foregangsmanden for Klosterliv

videnom, som vi siden skal høre. I Æbelholt Kloster har den religiøse Skribentvirksomhed særlig samlet sig om hans Levnedbeskrivelse og Brevsamling, der er blevet bevaret til vore Dage, mens der fra Esum Kloster foruden Afskriften af Klosters Leve er bevaret en udførlig Aarvog og et Klosterskrift, hvis Original er havnet i Vatikanets Bibliothek.

En ganske særlig betydningsfuld Stilling i den katolske Kirkes sidste Dage her i Landet indtog Karmeliterklostret i Helsingør med dets dygtige Prior, Dr. Anders Christensen og hans Discipel den bekendte Povl Helgesen eller Helie, der gjorde sig navnkundig paa Reformationstiden ved sin Indgriben i de mange Stridigheder og ved sit Forsvar for den gamle Kirke. Han var en Tid knyttet til Karmeliterkollegiet i St. Pederstræde i København, det nuværende Valkendorfs Kollegium, og havde den Sorg, at hans bedste Elever gik over til Reformationen. Selv hørte han til den humanistiske Skole, der havde lært en Del af Luther, men ikke vilde bryde med den gamle Kirke. »Misbrugen ophæver ikke Brugen,« sagde han betegnende for sit Stade. Han saa godt alle Misbrugene og Fordærvelsen baade ved Kirke- og Klostervæsenet, men derfor var i hans Øjne Klostervæsenet alligevel paa sin Plads, naar kun Skaderne blev fjernede; det var ikke nødvendigt med en saa gennemgribende Kirkefornyelse som den, Kætteren Martin Luther og hans Eftersnakkere vilde. Han var en meget flittig Skribent, hvis Skildring af Danmarks Historie i den bevægede Overgangstid inden Reformationens Gennembrud, den saakaldte Skibykrønike, med dens skarpe Domme over Tidens Personligheder, særlig er bekendt. Han synes at være død eller forsvunden fra Landet før Reformationens Indførelse 1536.

Om Klosterbygningerne, Kirkerne og deres Inventar.

Af alle de Klostre, der i Middelalderen fandtes i Nordsjælland, er kun eet eneste blevet bevaret og kommet uskadt til vore Dage, det yngste, hvad Bygninger angaar, Karmeliterklostret i Helsingør. Ved alle de andre Klostre er samtlige

Kirker og saa godt som alle Bygninger forsvundne, da der ikke fandtes Anvendelse for dem efter Reformationen. De eneste Kilder til Oplysning om, hvorledes de enkelte Klostre har været indrettede, er da, hvad Udgravninger paa Stedet har kunnet bringe for Dagen. Dette er endnu ikke foretaget alle Steder, eller Resultatet er ikke alle Vegne bekendt for Offentligheden; enkelte Steder har en Undersøgelse ikke kunnet foretages. Her skal meddeles noget om, hvad Gravning i Klostergrunden har bragt for Dagen for Esrums og Æbelholts Klosters Vedkommende.

Paa *Eskilsø* staar endnu som den sidste Rest af Nordsjællands antagelig ældste Kloster Murene af den gamle Klosterkirke i en Højde af 2 m. Det har været et beskedent Guds- hus paa 16 m's Længde, bygget for Størstedelen af Granit. Kirken har været udstyret med Apsis eller Korrunding og har haft Taarn. Af Klosterbygninger findes intet Spor.

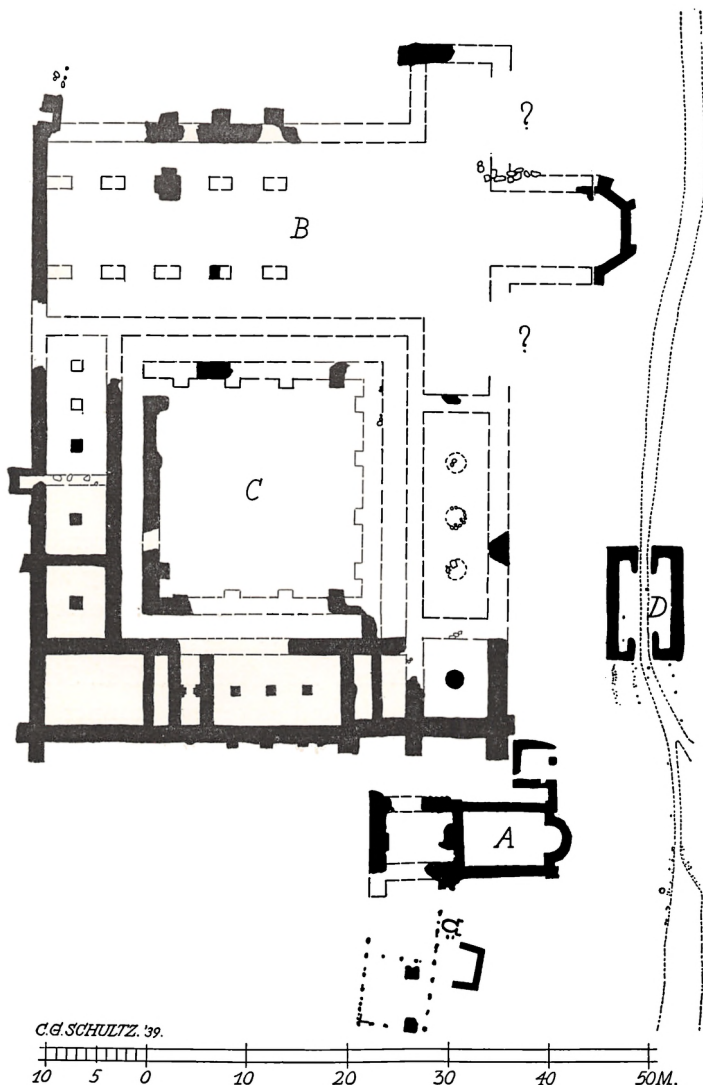
Helt anderledes anseligt har Forholdene været i *Æbelholt Kloster*. Her var dog indtil de senere Aar ethvert Spor af Kloster og Kirke forsvundet fra Jordens Overflade. Men ved Udgravninger i de sidste Aar er betydningsfulde Underretninger om baade det første og det senere Kloster kommet til os. Grunden af den første lille midlertidige Kirke, som har været bygget straks, før Flytningen af Klostret, er saaledes kommet for Dagen. Det har været en lille Teglstensbygning 11 m lang og 7 m bred, forsynet med Korrunding som paa *Eskilsø*, men uden Taarn. Senere er dog Kirken udvidet mod Vest med 8 m. I den lille Kirke staar endnu det af Teglsten murede Alterbord. Ogsaa af Kannikernes første beskedne Bolig er Fundamenterne fremdraget, det har været en Stolpebygning bygget af Træ, hvorimod Køkkenbygningen har været af Teglsten.

Ved Siden af disse foreløbige Klosterbygninger er dernæst fremdraget Fundamenterne af det store Kloster, hvis Kirke vi ved blev indviet 1210. Det har ligget Nord for det første Kloster og har udgjort et firfløjet Bygningsværk af Teglsten med Kirken som Nordfløj, sluttende sig omkring en lukket Klostergaard paa 20×22 m, der har været omgivet af hvælvede Kloster gange paa alle fire Sider.

Den store Klosterkirke har været en anselig treskibet Korskirke, 60 m lang og 33 m bred over Korsfløjen. Højkoret har haft en Længde paa 9 m og været 7 m bredt med tresidet Korafslutning, som vi endnu ser det bevaret i en af Klostrets Kirker, Alsønderup. Kirken er endnu ikke udgravet i sin Helhed, derimod er Grunden af Klosterbygningerne frilagt, saa man ser, hvorledes det hele har været. I Hovedfløjen, Østfløjen møder vi først Talestuen, der har været baaret af én Granitsøjle, som endnu staar paa Stedet. Derpaa følger ind mod Kirken den 20 m lange, 6½ m brede Kapitelsal, hvis Hvælvinger har været baaret af 3 ret velbevarede Granitsøjler, som har været opbevarede i Skævinge og Lille Lyngby Præstegaarde, men nu er kommet tilbage, hvor de hører hjemme. I Vestfløjen har der været 3 hvævede Sale, 2 med een Søjle hver og een med 3 Søjler. Sydfløjen eller Økonomibygningen har indeholdt Refektoriet eller Spisesalen, en Sal paa 13 m's Længde og 7 m's Bredde, der har haft 3 murede Søjler, som nu delvis er genfremstillede. Desuden har her været Køkken og Bagere. Ogsaa een af Klostrets Brønde er fremgravet i Klosterhaven op ad Sydfløjen.

Ved en Bæk, der engang har løbet Øst om Klostret, fremkom Fundamenter af Klostrets Vandmølle, og i Bækken blev fundet en Mængde Mønter foruden Pincetter til Lægebrug, et Vidnesbyrd om, at Lægekunsten ogsaa har været udøvet i Æbelholt Kloster paa anden Maade end ved Mirakler udført ved Abbed Vilhelms udtrukne Tænder. Det er saaledes adskilligt, Udgravningerne har bragt for Dagen, tilstrækkeligt til at give et Billede af, hvorledes Forholdene har taget sig ud i Abbed Vilhelms berømte Kloster. Og efter at der er blevet rodet op i Klostertomten og Klosterhaven, er en gammel Lægeplante fra Klostertiden, Bulmeurt, vokset frem i Klosterhaven af Frø, der har ligget gemt i Jorden i henved 400 Aar. Af Inventar fra Æbelholt vides intet bevaret, medmindre det skønne Krucifiks i Strø Kirke skulde stamme herfra.

Af det store betydningsfulde Kloster i *Estum* er kun en mindre betydelig Fløj bevaret til vore Dage, medens selve Hovedklostret tilligemed Kirken forlængst er forsvundet. Den

Grundplan af Æbelholt Kloster.

Foreløbig Skitse udført 1938 af Arkitekt C. G. Schultz.

A: Den ældste Kirke med Apsis i Øst og den senere Udvidelse i Vest. Syd for denne Udvidelse ses Rester af Kannikernes ældste midlertidige Bolig.

B: Den store tre-skibede Korskirke, der udgør den nordligste Del af Klosterkomplekset, og som sammen med dette er begyndt kort efter Kannikernes Overflytning til Æbelholt.

C: Klostergården, der paa alle Sider begrænsedes af en Klostergang med aabne Buer mod Klosterhaven.

D: Klosters Vandmølle og Møllebæk. — I Bækken, der løb langs Østsiden af Klosteret, er der fundet mange Mønter og Lerpotter.

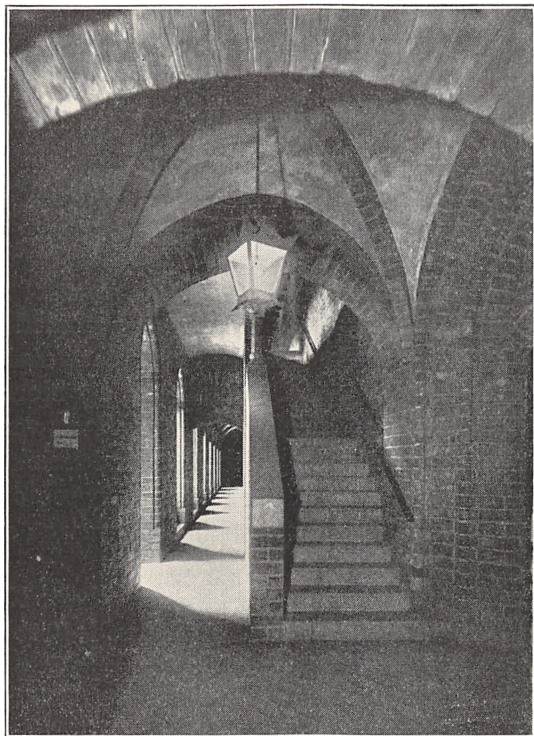
nustaaende Bygning er en 39 m lang Økonomibygning, der sammen med en i 1881 nedrevet Østfløj har udgjort Klosters Økonomiafdeling, der ved en Mur, hvis Grundsten er fundet, var forbundet med Kirkens Østgavl. Denne Bygning er opført i tre Afdelinger; ældst er den vestligste Del fra c. 1350; et Hundrede Aar senere er der bygget videre mod Øst, saaledes at denne Del staar skævt ind paa den første. Omkring Aar 1500 er endelig en Halvtagsbygning tilføjet paa hele Fløjens Midte for at dække over Skævheden og skaffe Indgange til Huset. Under en Del af Bygningen er Kældere; nogle er hvælvede, andre med Bjælkeloft. I denne Bygning har været Køkken og Bagere, Spisesal og Soverum for Lægbrødrene, og her er Maden blevet tilberedt til alle Klosters talrige Beboere.

I de senere Aar er derimod ved Udgravning fremdraget Dele af den store Klosterkirkes Højkor, der viser sig at have været c. 12 m bredt i Ydermaal, c. 9 m i det indre. Koret synes at have været kvadratisk. Korsarmene har haft en Længde paa ligeledes c. 12 m og haft hver 3 Kapeller mod Øst. Selv om Klosterkirken Grund i sin Helhed ikke har kunnet fremdrages, er det lykkedes at konstatere, at der har ligget en Kirke mindst af samme Længde og Størrelse som Danmarks længste Klosterkirke, Sorø, der er 70 m lang. Kirken har oprindelig efter Cistercienserskik haft lige Gavlafslutning mod Øst, men kort efter Opførelsestiden c. 1200 har man tilføjet en Apsis, hvis Grund har været fremdraget.

Klosterbygninger indeholdende Øst-, Syd- og Vestfløj, svarende til denne anselige Kirke, har da engang omsluttet den egentlige Klostergaard med lange Klostergange ind mod Kirke- og Klosterbygninger. Denne Klostergaard har ligget Vest for nuværende Klostergaard, men det er altsammen forsvundet. En Søjle af Sandsten i Kronborg Slotskælder, nogle Søjlebaser eller Fødder af Sandsten eller brændt Ler giver en Smule Begreb om fordums Herlighed.

En Del af Inventaret fra den gamle Klosterkirke er derimod bevaret til vore Dage, saaledes Højaltertavlen, der efter Klosters Nedlæggelse blev skænket til St. Olai Kirke i Hel-

singør, hvorfra den er kommet til Nationalmuseet. Paa Tavlen er fremstillet Korsfæstelsen med bl. a. Abbed Peder knælende i Forgrunden. Desværre er Billedet af Abbeden blevet overmalet i Tidens Løb med lange Lokker, Fipskæg og Pibekrave.

Søndre Fratergang Karmeliterklostret i Helsingør.

Tavlen har været lavet til Ære for den da afdøde Abbed i Aaret 1496. Ogsaa en Abbedstol med to Sæder, et for Abbeden, et for Prioren, findes nu paa Nationalmuseet. Endelig gemmer Nødebo Kirke et lille Alterskab fra Esrum med nogle fine Malerier af den nederlandske Maler Adrian Ysenbrant, forestillende den korsfæstede med Maria og Johannes ved Siden og Maria Magdalene knælende ved Korsets Fod. Paa Fløjdørene er af en anden Mester fremstillet to knælende Skik-

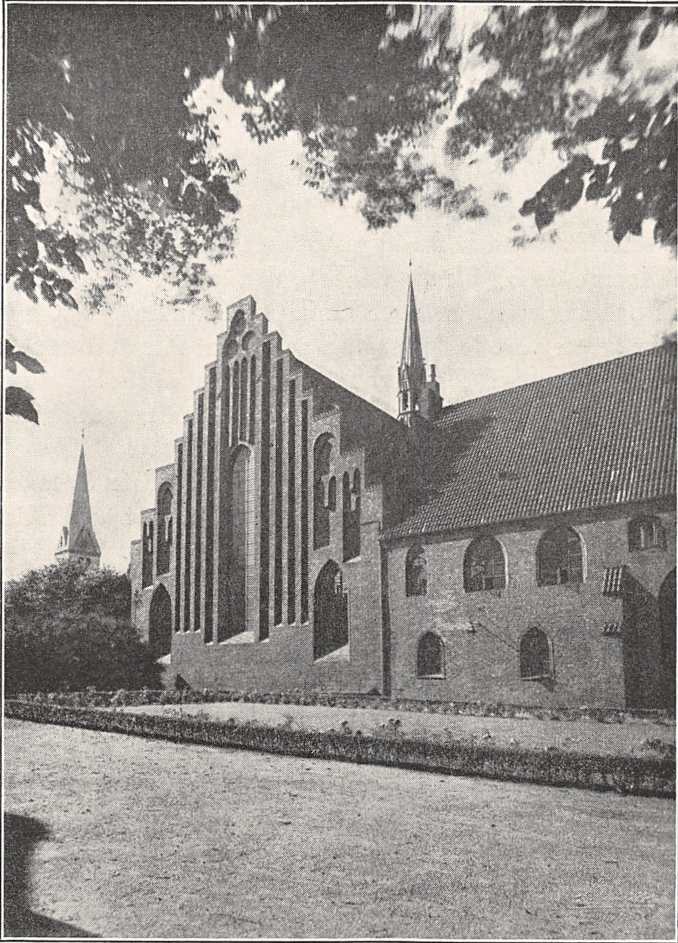
kelser, en Mand og en Kvinde, muligvis Poul Laxmand og Hustru. Tavlen er fra 1521. Det har sagtens staaet paa et af Kirkens 8 Sidealtre. I den gamle Klosterkirke laa to Tvilingsønner af Erik Menved begravet tillige med Valdemar Atterdags Dronning, Helveg, der synes at være død som Gæst i Klostret.

Af Knardrup Kloster, Slangerup og Franciskaner- og Dominikanerklostrene i Helsingør er intet bevaret, og kun Udgravninger og tilfældige Fund kan engang skaffe os Kendskab til Forholdene paa disse Steder. Men der er i Knardrup og Slangerup saavel som i Esrum og Æbelholt Tid efter anden fundet en Mængde Grave fra den tidlige Middelalder.

Derimod staar nu *Karmeliterklostret i Helsingør* i restaureret Skikkelse omtrent, som det maa have taget sig ud, da Munkene forlod det i 1537, og udgør sammen med den prægtige St. Olai Kirke og Frederik II's skønne Renaissanceslot, Kronborg, Helsingørs stolte Seværdighed og Nordens bedst bevarede Kloster. Det er en Nydelse af Rang at vandre rundt i alle Klosters skønne Sale og den festlige Mariakirke; intetsteds i Danmark faar man et saa levende Begreb om Middelalderens Klosterverden og kunstneriske Formaaen som i dette helstøbte Bygningsværk.

I Modsætning til Cistercienserklostrene, hvor Kirken altid udgør Nordfløjen, er Kirken i Karmeliterklostret Sydfløjen. Det er en rektangulær, treskibet, gotisk Bygning uden Adskillelse mellem Skib og Kor; den er hvælvet i 8 Hvælvingsfag og dækkes af et stort Fællestag. De to Kirkegavle udmærker sig ved deres enestaaende smukke Blindinger, især Østgavlen, der er et Særsyn i dansk Bygningskunst. Indvendig er Kirken dekoreret med mange Kalkmalerier og adelige Vaaben, hvoriblandt Poul Laxmands. Ved sine rige Gaver havde han sat Munkene i Stand til at genopføre Klostret efter en Brand.

En smuk Fratergang i to Etager forbinder Kirken med Klostret. I dettes Østfløj finder vi, foruden Sakristiet ind mod Kirken, den meget langstrakte Kapitelsal, kaldet Laxmands-salen, med sine ejendommelige Hvælvinger og pudsige Hvæl-

Mariakirkens Østgavl og østre Fløj af Karmeliterklostret i Helsingør.

vingstoppe. Paa første Sal er der en ligeledes hvælvet dekoreret Sal ind mod Kirken, det saakaldte Musikværelse.

Vestfløjen udmærker sig ogsaa ved adskillige hvælvede Sale i Stueetagen. Her har været Taleværelse, Skolestue og Studierum. I Nordfløjen findes den saakaldte Lazarussal, saaledes kaldet efter Kalkmalerierne der. Den er udstyret

med Bjælkeloft og har gjort Tjeneste som Refektorie eller Spisesal. En Udløberfløj vinkelret paa Nordfløjen har formodentlig udgjort Priorbolig. Uden om det hele strækker sig nu som dengang Haver og Anlæg, hegnet af den gamle Klostermur.

Endnu 1493 var Klosterkirken og Omgangen ikke færdig, først ved Poul Laxmands store Gave paa 900 Mark blev Munkene sat i Stand til at fuldføre Værket, som det nu staar, hvorfor Giveren ogsaa fik sit Vaaben, den svømmende Svane, anbragt paa Hvælvingen over Højaltret foruden i Kapitelsalen.

Ret længe varede det saaledes ikke, at Klosterlivet fik Lov at røre sig under disse harmoniske Rumforhold, men dog længe nok til, at der herudfra udgik en Kraft, som fik Betydning for vort Fædreland.

Til Karmeliterklostret hørte ogsaa de sidste Snes Aar af Klostertiden et Sygehus, som er bevaret tæt ved Klostret, men nu sammenbygget med senere Bygninger. Det blev oprettet 1516 for udenlandske Sømænd, og endnu vidner en tom Sandstensniche i Murhjøret om, at det er en katolsk Bygning, idet her aabenbart har staaet et Jomfru Mariabillede. Dette Kloster var jo som de fleste af vore Klostre indviet til Gudsmoder.

Kong Christian II skænkede Kirken en ejendommelig Altertavle med Fremstilling af Dommedag, hvor han og Dronning Elisabeth knæler i Forgrunden. Den er nu i Nationalmuseet.

Abbed Vilhelm af Æbelholt, Nordsjællands Helgen.

Nordsjælland har den Ære engang at have huset i sin Midte en Mand, der er bleven helgenkronet. Det var Abbed Vilhelm, Æbelholts Skaber og myndige Leder i en Menneskealder. Rigtignok var han ikke indfødt, men indkaldt fra Frankrig af Biskop Absalon for at sætte Skik paa de vidtløftige Kanniker paa Eskilsø. Det var i Aaret 1165, og han var da en Mand paa 38 Aar. Resten af sit Liv viede han sit nye Fædreland, frem for alt Nordsjælland, og ganske særlig

det nye Kloster, som han fik rejst i Æbelholt, hvis store Klosterkirke han dog ikke naaede at se fuldendt, da den først blev indviet 7 Aar efter hans Død.

Vilhelm havde i sit Hjemland ved flere Lejligheder gjort sig bemærket ved sin fyrige og heftige Optræden, som den Klostermand han var med Liv og Sjæl. Paa samme Maade

Det indre af Mariakirken i Helsingør.

gjorde han sig gældende her. Over for sine undergivne var han streng og fordringsfuld, men strengest var han mod sig selv. Ofte havde han den Sorg, at nogle af hans Kanniker løb deres Vej fra ham, men han veg ikke fra sine Grund-sætninger af den Grund, selv om han tog sig det meget nær. Et Brev til en saadan bortrømt Broder vidner om hans varme Hjerter, men tillige om hans Fasthed: »Har du syndet mod Broderkærligheden, saa vid, at du af Barmhertighed har faaet Tilgivelse. Men foragter du at vende tilbage, naar din Fader kalder paa dig med sin vante Mildhed, saa tænk alvorlig paa, hvad du i denne Sag vil svare for Kristi Domstol.«

Abbed Vilhelm var en betydelig Teolog, vel hjemme i sin Bibel og Datidens Kirkelære og Kirkeret, og talte og skrev Latin som sit Modersmaal. Der blev derfor ofte lagt Beslag paa ham fra Kirkens og Statens Side, og hans Indflydelse og Betydning for hele den danske Kirke og dens Præstestand, hvoraf adskillige blev betroet til hans Undervisning og Opdragelse, kan vist ikke overvurderes. Naar Udlændinge, der gæstede Landet nogle Aar efter hans Død, undrede sig over den danske Kirkes høje Kultur, tilkommer utvivlsomt Abbeden i Æbelholt en stor Del af Æren.

Et Vidnesbyrd om Abbed Vilhelms Anseelse er ogsaa hans Brevveksling og Venskabsforbindelse med de betydeligste Mænd i Datiden, ikke blot herhjemme og i det øvrige Norden, men selv med Paver og Kardinaler. Men fremfor alt vedligeholdte han en omfattende Forbindelse med sit Fædreland Frankrig og søgte med Held at faa unge Danske til at drage til Paris, Lærdommens Sæde dengang, for at studere.

Mindre heldig var hans Indflydelse paa, at Kong Knud VI's Søster Ingeborg ægtede den franske Konge Filip August, idet Kongen forskød hende straks efter og lod hende sætte i et mangeaarigt Fangenskab. Abbed Vilhelm opnaaede ved Rejse dertil kun selv at blive sat i Fængsel en Tid, men fik hende aldrig at se som Frankrigs Dronning trods Venskab med Paven og Rejse til Rom. Det var utvivlsomt et haardt Slag især for ham, der havde ventet sig saa meget af denne Forbindelse mellem Danmark og hans gamle Fædreland. Til Gengæld lærte han selv Ydmyghed deraf: »Hovmod er Begyndelsen til al Synd; den, der vil øve gode Gerninger uden Ydmyghed, ligner en Mand, der vil bære Støv i Blæst,« siger han et Sted.

Abbed Vilhelm var dygtig til at tigge sine Venner Absalon og hans Efterfølger og tidligere Elev Peder Sunesen i Roskilde om Støtte til sit Kloster, og strengt forstod han at sætte andre i Rette og optræde med Myndighed, selv over for en Kardinal. Men for sig selv krævede han intet. En stor Glæde var det ham at kunne uddele til fattige og trængende paa Egnen, der i Skarevis tyede til Klostrrets Port. Med Selv-

følelse taler han om, at dør, hvor før 8—10 Mennesker daarlign kunde finde Føden, nu daglig bespises over 100 Mennesker.

Selv var han yderst nøjsom, tog kun sparsom Føde til sig og undte sig kun et haardt Leje med en Smule Tæppe over sig. Inderst paa Kroppen bar han altid en kradsende Haarskjorte. De tunge Sorger, der overgik ham i den ældre Alder, og det voldsomme Arbejde, den inderlige Omsorg for andres Ve og Vel og maaske ikke mindst den Iver, hvormed han gik op i alle Sager, sled ham op før Tiden.

Han var yderlig svag, da det gik mod Paasken 1203, alligevel vilde han selv Skærtorsdag uddøle Nadveren til sine Klosterfolk; umiddelbart derefter forestod han ogsaa selv den store Uddeling af Almisser til de fattige. Men det blev saa ogsaa hans sidste Arbejde. Thi da han derefter, følgende Herrens Eksempel, vilde tvætte Kannikernes Fødder, lammede Smerterne ham, og han maatte gaa til Ro. Paaskelørdag var han saa ringe, at man vilde give ham Døds sakramentet, den sidste Olie, men han bad dem i Stedet rede ham et Leje i Kirkens Kor, for at han kunde fejre Kristi Opstandelse med dem. Det blev nu ikke muligt; og just som Kannikerne ved Daggry Paaskemorgen var samlede i Kirken, kom der Bud, at han var paa det yderste. De løb da over og salvede deres døende Herre, der i Dødsstunden hviskede: »Snart, snart!«

Allerede næste Dag jordedes han foran St. Thomas Altret i den lille Klosterkirke under stor Tilstrømning fra Omegnen; bl. a. var alle Munkene fra Esrum mødt op med deres Abbed i Spidsen.

Snart fortalte Rygtet om Mirakler, han havde øvet i levende Live, og underfulde Helbredelser, der var sket, særlig ved et Par Tænder, han havde ladet trække ud. Indvielsen af den nye Klosterkirke gav yderligere Fart i Fortællingerne. Der kunde ikke være nogen Tvivl: han maatte være en Helgen. Paa den danske Kirkes Vegne androg Ærkebiskop Anders Sunesen da Pavestolen om at optage ham paa Helgenlisten, og efter lange Undersøgelser helgenkronedes han 1224, og der lovedes 40 Dages Aflad for hver, der paa hans Festdag, den

16. Juni, forrettede sin Andagt ved hans Grav. Nordsjælland havde faaet sin Helgen.

I Anledning af Helgenkaaringen udarbejdede en fransk Kannik i Æbelholt en Levnedsskildring af den afdøde Abbed, bygget paa mundtlige Meddelelser fra ham selv gennem Aarene. Hertil slutter sig en Beretning om de skete Mirakler. Det er en interessant Levnedstegning. Yderligere kommer hertil en Samling paa over 100 Breve, Abbed Vilhelm har skrevet i Tidens Løb, og som han havde samlet til Vejledning for sine Kanniker, baade med Hensyn til Latinen og de forskellige teologiske og kirkeretslige Spørgsmaal, de behandler, ofte i Form af Spørgsmaal og Svar.

Under stor Højtidelighed blev Abbed Vilhelms Lig 1238 flyttet over i den nye Klosterkirke og bisat der af Roskildebispen, i Nærværelse af den senere Konge, Erik Plovpenning.

Broder Rus, en frafalden.

En Klostermand af en hel anden Støbning end Abbed Vilhelm var den Broder Rus, et Sagn fra det 14. Aarhundrede omtaler i Esum Kloster, hvor endnu en Rist kaldes Broder Rus's Rist. Det er fra et Digt, der har gaaet en stor Del af Europa rundt, at vi faar Besked om ham. Det hedder heri, at Djævelen i Skikkelse af en stor Dreng kom ind i Esum Kloster som Stegersdreng og benyttede Lejligheden til at forlede baade Abbed og Munke til Velleved. Videre fortælles der om, hvorledes han for at hævne sig paa Kokken kastede ham i en Gryde kogende Vand og selv blev Kok. Siden blev han Munk i Klostret og ophidsede Munkene til Klammeri. Men da han stjal en Klosterbondes Ko, kom Sandheden for Dagen, idet Bonden skjult i et gammelt Træ blev Vidne til, hvorledes Overdjævelen, Lucifer, holdt Sammenkomst med sine Tjenere for at erfare deres Bedrifter, og Broder Rus da ogsaa gav Møde og berettede, at baade Abbeden og alle Munkene var gaaet i hans Garn og var færdige til at fare til Helvede. Efter denne Opdagelse fortalte Bonden Abbeden, hvorledes det forholdt sig, hvorefter Klosterfolkene gjorde Bod, og Abbeden

skabte Rus om til en rød Hest, bød ham forsvinde og aldrig vise sig paa Klostret.

Virkelig synes der at ligge noget til Grund for dette Sagn. Et mærkeligt Dokument fra Aar 1371 fortæller om en Munk i Esum, som kom under Djævelens Indflydelse, kastede Munkekutten og hengav sig til Verdslighed, hvorfor Ærkebispens med dette Brev udstødte ham af Kirken som en frafalden. Munken hed Johannes Krafse, et Navn, der i Tyskland er blevet forvandlet til Rausch, der igen er blevet gengivet paa Dansk ved Rus, da Digtet blev oversat. Kun det højtyske Digt henlægger Historien til Esum Kloster. Fortællingen fra Esum om Gravstenen over Johan Præst kunde tyde paa, at han er vendt tilbage til Klostret, men uden just at forbedre sig.

Klostrenes Ophævelse.

Reformationen i 1536 gjorde Klostrene overflødige, og Tid efter anden maatte de alle forsvinde eller tages i Brug til andet Formaal. Det sidste blev saaledes Tilfældet med Karmeliterklostret i Helsingør, der i 1541 af Kongen blev skænket Byen som et Hospital for gamle og skrøbelige. Knardrup Kloster blev overdraget Universitetet, og under Pesten i København 1546 flyttede Professorerne derud og indrettede sig i Munkecellerne. Siden kom det dog igen under Kronen. Længst holdt de store Landklostre Æbelholt og Esum sig. Først 1560 nedlagde Æbelholts sidste Abbed Anders Ibsen sin Stav og søgte Husly det sidste Halvaar, han levede, i Hospitalet i Helsingør. Samme Aar maatte ogsaa Abbed Peder Ingmarsen og de sidste Munke i Esum fortrække til Sorø Kloster for at ende deres Dage der. De store Godsomraader, der havde hørt til Knardrup, Æbelholt og Esum Klostre, kom under Frederiksborg. Kirkerne og Klosterbygningerne blev efterhaanden nedrevet og Stenene anvendt ved Opførelsen af Frederiksborg Slots Stalde, hvor man endnu tydeligt kan skelne glasserede Sten, der har siddet omkring Vinduerne i de gamle Klosterbygninger.

Saaledes forgaar Verdens Herlighed.

Litteratur:

Om Klosterlivet:

Vald. Vedel: Bag Klostermure. Kbh. 1911.

Om Nordsjællands Klostre:

Æbelholt: Fra Frederiksborg Amt 1939.

Esrum: do. 1921.

Knardrup: do. 1914.

Slangerup: do. 1908.

Helsingør Klostre: Trap Danmark II.

Om Klosterbygningerne:

C. M. Smidt: Fra Frederiksborg Amt 1939.

Om Abbed Vilhelm:

Hans Orlík: Fra Frederiksborg Amt 1912.

Om Broder Rus:

Hakon Müller: Fra Frederiksborg Amt 1932.

SØBORG

Af Jørgen Paulsen.

I Middelalderen byggedes der rundt om i Danmark en Række stærke Borge. De ældste var ofte opført af Træ, saa af dem er der kun levnet svage Spor i vore Dage. Men Stenborgene fra den senere Middelalder vides der noget bedre Besked med, selvom ogsaa de er sunket mere eller mindre i Grus. Det var baade Konger og Bisper, der opførte disse kraftige Borganlæg, for at de kunde have dem som Tilflugtssteder i Ufredstider eller som Boliger, naar de var paa Rejser rundt i Riget eller Stiftet.

Næppe nogen af Danmarks middelalderlige Borge er bedre kendt end Søborg, vel at mærke i Folks Bevidsthed, for hvad der er tilbage af selve Bygningsværket er kun sparsomt. Men saavel virkelige historiske Begivenheder som Romaner og Digte har sørget for, at denne Borg ikke gik i Glemme, selv om ogsaa dens Murrester blev slaaet grundigt i Stykker og spredt ud over hele Nordsjælland.

Hvor gammel Søborg egentlig er, vides ikke med Sikkerhed. Men den ældste Teglstensborg paa dette Sted blev bygget af Ærkebiskop Eskil omkring 1150. Han var i Strid med Kong Valdemar den Store, fordi han hævdede, at Kirkens Magt under alle Forhold maatte betragtes som værende større og vigtigere end en verdslig Fyrstes. Det vilde Kongen naturligvis ikke bøje sig for. Under denne Kamp vides Valdemar den Store at have belejret og indtaget den stærke Borg, som Eskil havde bygget paa en Ø i Søborg Sø. Og efter den Tid var Søborg, saalænge den bestod, i Kongens Eje.

De fleste store Middelalderborge var anlagt ved Kysterne. Men Søborg laa omtrent 4 Kilometer inde i Land og var derfor ikke saa udsat for Angreb og Plyndringer fra Søen som f. Eks. København, Kalundborg og Vordingborg. Af den

Grund egnede den sig ogsaa fortrinligt til Fængsel for farlige Statsfanger. De havde ikke mange Muligheder for at slippe bort, naar først Søborgs Port havde lukket sig bag dem, og det var meget vanskeligt at komme dem til Hjælp. Naar Søborg kendes og huskes saa godt, er det da ogsaa først og fremmest for de berømte Fanger, der til forskellig Tid holdtes indespærrede i dens skumle, faste Taarn.

Folkevisen om Dronning Dagmar fortæller om en af dem, nemlig Kongeætlingen Biskop Valdemar af Slesvig, der sad fængslet paa Søborg fra 1192 til 1206, fordi han stræbte efter Kongemagten. Ved Dagmars Afrejse fra sit Hjemland lader den Moderen give hende nogle gode Raad med paa Vejen:

»Den første Bøn, du beder din Herre,
den beder du ham saa blide:
han lader ud Biskop Valdemar,
allerkæreste Morbroder sin.«

Og da Valdemar saa modvilligt har givet efter for Dronningens Bøn, hedder det:

Der han kom af Taarnet ud,
da kunde han ikke gange.
»Her har jeg siddet i atten Aar,
de har mig været saa lange!«

Visen lader altsaa Biskop Valdemar selv overdrive Fængselsopholdets Varighed.

Men endnu mere berømt er Søborg blevet gennem de spændende Fortællinger om Ærkebiskop Jens Grands Fængselstid. Den Historie kender vi alle. Hvordan Ærkebispen i April 1294 paa lumsk Maade blev taget til Fange i sin egen Bispestad Lund og bagbundet til en Krikke ført over Helsingborg—Helsingør til Fangetaarnet paa Søborg. Umennekelige Lidelser maatte han døje her, men alligevel vilde han ikke gaa paa Forlig med Erik Menved. Til sidst lykkedes det ham at flygte. Det var i December 1295. Morten Kok, eller

som Ingemann kalder ham i sin Roman, Morten »Madsvend«, hjalp ham. I lange Tider laa Jens Grand, naar Borgens Beboere sov, og filede paa sine Lænker. Han lærte sig at krybe paa Hænder og Fødder, for saa afkræftet var han af det frygtelige Fængselsophold, at han straks faldt omkuld, naar han forsøgte at rejse sig op. Da Kongen en Dag var redet bort med sine Mænd, fortælles det, drak Morten Kok Fangevogteren fuld, saa han faldt i Søvn. Ad en Rebstige klatrede Ærkebispen da fra Taarnet ned i Borggaarden og, hjulpet af Kokken, videre over Ringmuren. Voldgraven og Søen var tilfrosne, saa Flygtningene kunde komme over til Staldene, hvor de tog et Par Heste og snart naaede velbeholdne ud til et Skib, der efter Aftale laa og ventede ved Kysten for at føre Jens Grand i Sikkerhed paa hans faste Borg, Hammershus paa Bornholm.

Paa Søborgegnen holder man særlig trofast fast ved de Sagn, der fortæller om Dronning Margrethes Tilknytning til den gamle Borg. Hun blev født herude under romantiske Forhold. Og endnu kan man godt træffe Folk i Søborg, som lønligt haaber og tror paa, at man en skønne Dag vil finde Dronningens Guldspinderok og Sveriges Kongekrone mellem Ruinerne. For et gammelt Sagn fortæller, at disse kostbare Klenodier ligger nedgravede i Borgholmen.

Ingen historiske Beretninger fortæller noget om, hvornaar Søborg er blevet ødelagt. Men da den ikke mere omtales som Kongeborg efter Grevens Fejde 1534—36, er det naturligt at slutte, at Ødelæggelsen har fundet Sted ved denne Lejlighed. I 1577 fik Lensmanden paa Kronborg Tilladelse til at bryde saa mange Sten her, som han havde Brug for »til Skorstene i sit Hus« i Helsingør. Saadan gik det for Resten med flere af de gamle Borge og Klostre i Nordsjælland (Gurre, Æbelholt Kloster, Dronningholm). Stenene fra dem blev anvendt til de store nye Slotte, Kronborg og Frederiksborg.

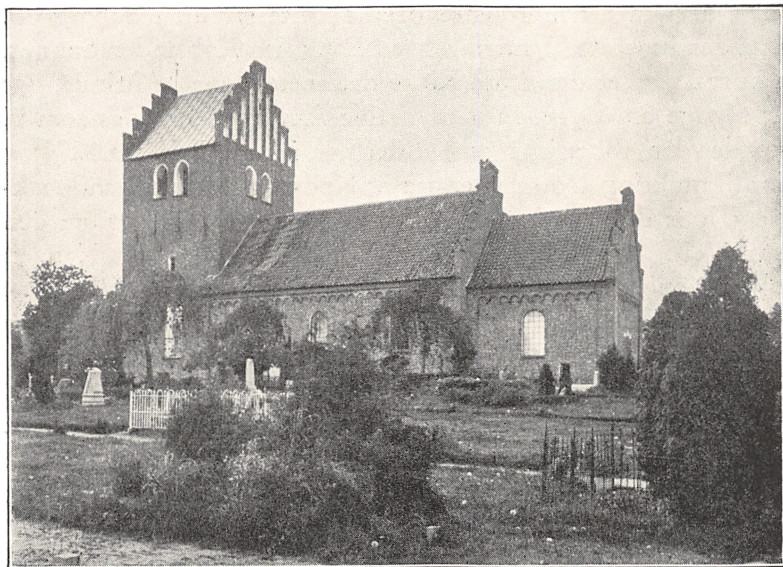
Da et engelsk Gesandtskab i 1588 kom til Danmark, var Søborg allerede en Ruin. Det faar vi at vide i en Dagbog, som førtes af en Sekretær, der fulgte med Gesandtskabet. Han fortæller, at de gik i Land ved Gilleleje, hvorfra de drog til

en Landsby ved Navn Søborg. Her overnattede de og spiste »en Fisk, som kaldes Brasen, og Mage til Fedme mindes jeg aldrig at have set hos nogen Fisk«. Han fortæller videre: »Vi saa en saare yndig Sø, hvori der var en Ø. Fordum laa midt paa Øen en Borg, hvis Levninger endnu ses«. Altsaa allerede her omtales Søborg som noget, der havde eksisteret for længe siden.

I 2—300 Aar derefter var Borgen nu et Stenbrud, hvorfra Omegnens Folk hentede det ene Læs Sten og Fyld efter det andet. Den historiske Interesse var tidligere ikke saa udbredt som i vore Dage, hvor der gøres meget baade for at undersøge og bevare Minderne fra Fortiden. Først omkring 1800 forsøgte et Par Søborg-Præster ved Gravninger at undersøge Ruinen. Og i 1850 foranstaltede Kong Frederik VII, der som bekendt var meget interesseret i Oldsager, en større Udgravning af de gamle Borgrester. Det er slet ikke saa mange Aar siden, gamle Folk i Søborg endnu kunde huske og fortælle om den store Begivenhed, det havde været, da Hestgarden, der deltog i Udgravningsarbejdet dengang, slog sine hvide Telte op et Stykke fra Borgholmen.

Men det var først, efter at Søborg Sø i Slutningen af det nittende Aarhundrede var blevet helt udtørret, at der kunde komme rigtig Gang i og Plan over Udgravningerne. Fra den højtliggende Landevej ved Esbønderup har man nu en god Udsigt over den store Flade, der tidligere udgjorde Søen. Med en Omkreds paa omtrent 15 Kilometer udfyldte den en stor Del af Rummet mellem Gribskov i Syd og Kattegats Kyst i Nord. Denne Flade kruses nu ikke længere af Søens blaa Vand, men ligger hen som saftiggrønne Græsenge og frugtbare Korn og Roemarker. Æren for denne betydelige Landvinding har en Mand ved Navn P. B. Feilberg. Som ung Landbrugs-kandidat havde han med stor Dygtighed udført en Række Kultiverings- og Afvandingsarbejder, dels for Ejeren af den store jyske Herregaard Frijsenborg, dels som Forvalter paa det skaanske Gods Næsbyholm. I 1873 blev det overdraget ham at lede Tørlægningen og Opdyrkningen af Søborg Sø. Under hans fremragende Ledelse forvandlede Søen og de

tilgrænsende sumpede og vaade Engstrækninger til et dyrket Areal paa omkring 1200 Tdr. Land, der lagdes ind under flere Avlsgaarde. Hele Arealet blev gennemskaaret af smaa og store Grøfter, som tildækkedes, efter at der var lagt Drænrør i dem. Vandet samles i den store Kanal, der har sit Afløb ud i Kattedgat ved Gilleleje. Feilberg blev gennem dette store

Søborg Kirke.

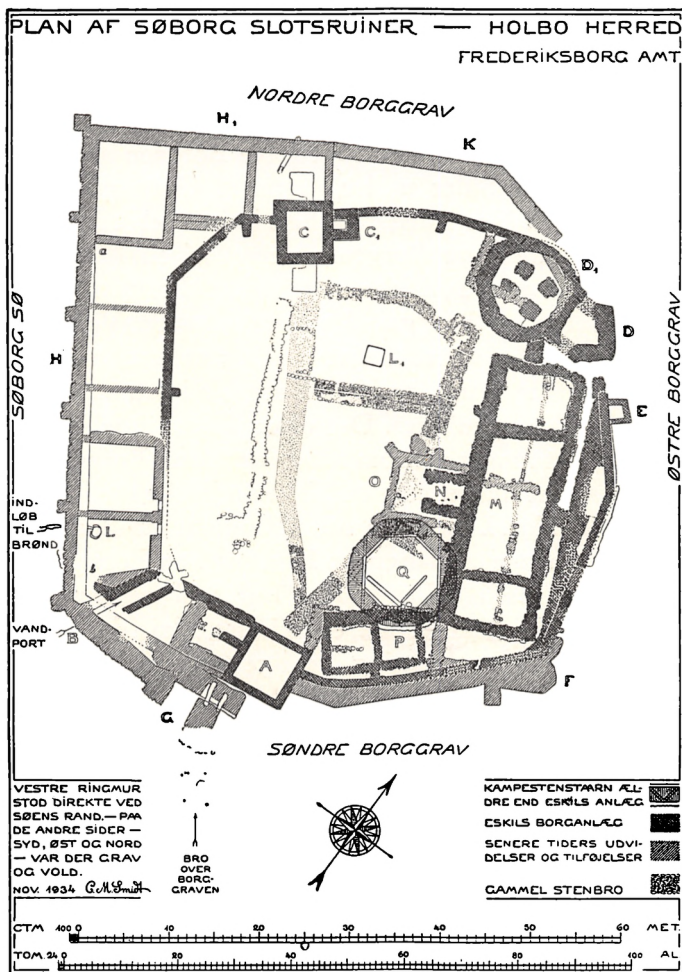
Grundforbedringsarbejde kendt over hele Landet og ogsaa uden for vort Lands Grænser som »Inspektøren paa Søborg«. Efter Værkets Fuldførelse sad han indtil 1910 som Forpagter af Søborggaard.

Ved Engstrækningernes nordøstlige Bred hæver en Banke sig nogle faa Meter op over den øvrige Flade. Det er den gamle Borgholm. Den er bevokset med høje Træer og nogle gamle Tjørnebuske, som maa være næsten samtidige med Borgens Nedrivning. Paa Afstand skelnes Banken som en lille tæt bevokset Lund. Her ligger mellem Træer og Buske Ruinerne af Bispe- og Kongeborgen Søborg. Efter 1900 har Na-

tionalmuseet, særlig under Ledelse af dets Arkitekt C. M. Smidt, gennemført omfattende Undersøgelser, som endnu i 1942 ikke er helt afsluttede. Derigennem er man naaet til bedre at forstaa, hvorledes det gamle Søborg oprindeligt har været.

For det første er man nu klar over, at Anlægget har været meget omfattende, beliggende ikke paa een, men paa hele tre Øer, der fra den nordøstre Bred strakte sig ud i Søborg Sø. Paa den inderste Ø, nærmest ved Land, laa Købstaden Søborg. I vore Dage er den store Kirke det eneste talende Minde, der er tilbage om Byen. Den lille stille Landsby, saaledes som vi kender den, røber intet om, at der her, i hvert Fald fra 1270 og indtil omkring 1550, laa en rigtig Købstad. Kirken kunde sikkert, hvis den havde Mæle, fortælle mangt og meget om den store Tid, da det hørte til Dagens Begivenheder, at Kongen drog gennem Gaderne til Borgen, og om de spændende Dage, da Jens Grand sad som Fange i Borgens Taarn. Men vi maa nøjes med at udlede, hvad Kirken formaar at fortælle uden Brug af Ord. Selve dens Størrelse og Indretning er et tydeligt Vidnesbyrd om, at den engang har rummet en betydelig større og fornemmere Menighed, end en Landsby almindeligvis kan præstere. Og medens langt de fleste af Nordsjællands Kirker iøvrigt er bygget af Kampesten, er denne opført helt af Tegl, hvorved den (ligesom Tikøb) viser sin nære Tilknytning til det dengang store og mægtige Esrum Kloster. Der er ikke noget mærkeligt i, at Søborg Kirke er bygget i flere Omgange; det er de fleste Kirker. Koret og Skibet er ældst (fra ca. 1180), medens den vestlige Del med det store, massive Taarn først er føjet til omkring 1250. Ser man nøje til, vil man opdage, at Stenene i de to Dele af Kirken ikke er ens. Men nu er det netop saa heldigt, at ogsaa i Dele af Borganlægget finder man de to forskellige Slags Sten. Det vil altsaa sige, at man udfra Kirkens Opførelsesaar kan bestemme Byggetiden for nogle Partier af Borgen. Paa den Maade er Kirken blevet det, vi kalder et vigtigt Dateringsmiddel, et Hjælpemiddel til at finde ud af, hvor gammel Borgen er.

I 1940—41 blev Søborg Kirke restaureret. Ved den Lejlig-

Plan af Søborg Ruin.
Tegnet af C. M. Smidt 1934.

hed blev der gjort en Del interessante Fund, saaledes bl. a. af en Række middelalderlige Grave under Kirkegulvet. Men vi maa tilbage til Borganlægget.

Paa den mellemste Ø var der foruden Befæstningsvolde og -anlæg, Plads til Stalde og lignende Udbygninger. Først

paa den yderste Ø laa selve den stærkt befæstede Borg. Forbindelsen mellem de tre Øer indbyrdes og med Land gik over en Række Broer, formentlig Vindebroer, som nemt har kunnet afbrydes, naar der viste sig ubudne Gæster.

Man har naturligvis undersøgt selve Borgøen særlig grundigt. Paa dens tre Sider er der Rester af Grav og Ringvold, medens Søen paa Vestsiden gaar helt ind til selve Borganlægget. Paa alle Sider var Borgen omgivet af en Ringmur. En Vindebro førte paa Sydsiden over til et Porttaarn, hvorfra Stenbrostriber over Borggaarden, der i vaadt Vejr og ved Vintertid maa have været meget leret og opkørt, endnu viser de mest benyttede Gang- og Kørebaner. Ved den nordre Ringmur laa to Taarnbygninger. Det østre Taarn indeholdt, samtidig med at det fungerede som Ringmurstaarn, Borgens Kapel. Forneden var det formet som en lille Rundkirke med fire Piller og et flersidet Kor. Langs den østre Ringmur laa Borgens Hovedbygning, en stor rektangulær Fløj, med en Forhal omtrent midt paa den vestlige Langside. Mod Syd mellem Hovedbygningen og Porttaarnet laa en mindre Fløj, der formodes at have været Køkkenbygning, og lige over for Hovedfløjen mener man, at der har ligget en Bygning, hvor Borgens Personale har haft til Huse. Ved Ringmurens sydvestre Hjørne gik to Mure med et Par Meters Mellemrum ned til Søbredden. Her har sikkert været Slæbested for Baade. Inde i Borggaarden har man fundet Rester af en stor Brønd af Egetræ. Saa vidt man kan se, er den samtidig med det her beskrevne, ældre Anlæg. Engang i Valdemar Atterdags Tid maa den være styrtet sammen og kastet til, for sammen med Fyldet er tre Par Sko fra den Tid havnet nede i Brønden.

Saaan var i Hovedsagen det Søborg, som blev bygget af Ærkebiskop Eskil i 1150'erne. Nu skal vi prøve at se nærmere paa Planen, om vi kan finde de Dele af Anlægget, som er omtalt her, og saa skulde vi jo ogsaa gerne en Dag ud til Søborg for at se det hele med egne Øjne.

Eskil var den første her i Danmark, der anvendte Teglsten til sine Bygninger. Lige fra hans Tid og indtil vore Dage har saadanne brændte Mursten været det særlige danske Bygge-

materiale, der har sat Præg paa vor Bygningskunst. At det virkelig er Eskil, som har bygget Søborg, og ikke Kong Valdemar den Store, udleder man blandt andet deraf, at Murstenene, der er brugt her, er ret smaa og af lignende Form som de, der brugtes til Esrum Kloster, medens Valdemar den Store og Absalon til deres store Bygninger i 1160'erne (Kirkerne i

Parti af Søborg Ruin.

Ringsted og Sorø), anvendte Teglsten, der var betydeligt større. Det er derfor sikkert med fuld Ret, at man kalder Søborg for Nordens ældste Teglstensborg.

Der er blevet bygget paa Søborg nogle Gange senere, saaledes i Knud VI's Tid (1180'erne) og henimod Midten af det trettende Aarhundrede. Begge Gange var det især Anlæggets Vestside, der forandredes og udvidedes. Her tærede nemlig Søen med dens Strømninger haardt først paa Eskils Lerskraaninger og senere paa den i 1180'erne opførte Ringmur, der laa noget længere ude og lige i Vandlinien. Den blev undermineret og kom til at hælde stærkt, saa der omkring

1250 maatte en ny og endnu kraftigere Ringmur til. Det er den, vi nu ser, med de kraftige fremspringende Støttepiller. Paa den Maade blev Borganlægget større end oprindeligt, og det firkantede Taarn paa Nordsiden, som maa antages at have været Fangetaarnet, kom til at ligge inden for den nordre Ringmur.

Endelig har man ved Udgravningerne i Borggaarden fundet Fundamenter og Rester af et stort, ottekantet Kampestenstaarn. Af dets Beliggenhed under Eskils Bygninger og af Fundamenternes Dybde kan man se, at det er en Del af en endnu ældre Borg. Ogsaa selve Maaden, hvorpaa dette Taarn er bygget, med Tømmerbjælker og Kampesten ved Siden af hinanden, og det, at der ikke findes Spor af Teglsten i Taarnmurene, tyder meget stærkt i samme Retning. Formentlig er dette hidtil ældste Søborg med det ottekantede Taarn opført i Begyndelsen af det tolvte Aarhundrede, altsaa i Kong Niels's Tid, men noget sikkert kan endnu ikke siges derom. Det vil fortsatte Undersøgelser og Gravninger forhaabentlig kaste mere Lys over engang i Fremtiden.

Til sidst kan man med Rette rejse det Spørgsmaal, hvad Meningen egentlig har været med et saa stærkt Borganlæg her. Den Forklaring, der nu gives dertil, er, at baade Søborg og Gurre i Eskils Tid har haft til Opgave at beskytte det store Kloster, som Ærkebiskoppen havde bygget ved Esrum. Danmarks Kyster var dengang ofte udsat for Plyndringer, særlig fra Vendernes Side, og det er kun naturligt, at Eskil har ønsket at værne sit kære Kloster mod Angreb ved Hjælp af stærke Befæstningsanlæg. Begge Borgene ligger i det dengang vanskeligt fremkommelige Terræn som stærke, fremskudte Vagtposter ved de to vigtigste Adgangsveje til Klosteret, Vejene fra Nord og Øst. Mod Syd laa jo Gribskov og Esrum Sø som naturlige Værn og mod Vest Søborg Sø. Vi maa huske paa, at Nordsjælland saa langt tilbage ikke var helt som i Dag. Paa gamle Kort kan man tydeligt se, at baade Søer, Vandløb og Skove før i Tiden havde langt større Udstrækning end nu. Det var dengang ikke saa let at færdes

frit overalt i Mark og Skov. For ikke at komme helt ud i ufarbart Terræn maatte man som Regel følge bestemte Veje og Stier, og Adgangen over de større Vandløb var som Regel kun mulig over faste Broer eller Vadesteder.

Det er sikkert rigtigt at se Eskils Søborg i Sammenhæng med Gurre og Esrum Kloster og betragte Borgen som et Led i et stort Forsvarsanlæg. Men da Søborg først var gledet Eskil af Hænde, fik den andre Opgaver, først og fremmest den at være et sikkert Fængsel for Rigets og Kongens farligste Fjender.

Litteratur:

- C. M. Smidt: Søborg. Fra Nationalmuseets Arbejdsmark 1930, S. 5—18.
 Samme: Nordsjællands Middelalderborge og største Kloster. Fra Frederiksborg Amt 1939, II, S. 74—87.
 Samme: Middelalderens kongelige Borge i Nordsjælland. Turistforeningen for Danmark, Aarbog 1942, S. 33—46.

GURRESAGN

Af Jørgen Torpe.

Blandt Danmarks mange historiske Borge er der kun faa, hvis Navn staar saa fast i det jævne Folks Bevidsthed som Gurre. Og det mærkelige er, at dette skyldes mere Sagn og Digtning end historiske Begivenheder. Af selve Borgen er der ikke levnet meget fra Fortiden, men dog nok til, at vi ved med Sikkerhed, hvorledes den har set ud.

Gurre er antagelig opført af Valdemar Atterdag. En Del af Borgen er dog ældre, maaske helt fra Absalons og Valdemar Sejrs Tid. Men først under Valdemar Atterdag omtales Gurre.

Den Romantik og Mystik, der staar om Navnet Gurre, er skabt af Folkeviserne og vore store Digttere. Sagnet om Gurre er knyttet til Valdemar Atterdags Forhold til den kongelige Elskerinde Tovelille. Vi ved nu, at Tove er en historisk Person, men at hun levede paa Valdemar den Stores Tid. Og det er hans Dronning Sophie og ikke Valdemar Atterdags Dronning, Helvig, der efter den gamle Folkevise lader Tove dø den grufulde Død i Badstuen. Historieforskerne er ikke i Stand til at knytte Tove til Gurre. Men paa den anden Side er de heller ikke i Stand til at fjerne Sagnet derfra. Udødeliggjort af vore Digttere vil det altid være knyttet til Valdemar Atterdag og Gurre. Hvorvidt Folkesagnene om den Kong Valdemar, der hvileløst jager gennem Skovene, vedkommer Valdemar Atterdag, er ligeledes usikkert.

Det var ikke i Valdemars første Regeringstid, han tog Gurre i Besiddelse. Størstedelen af Danmark var paa fremmede Hænder. Det var Kong Valdemars Opgave at samle det. Og først i 1345 var han Herre i Nordsjælland. Endnu senere nævnes Borgen første Gang. 1364 fordelte Valdemar en Samling kostbare Relikvier, han havde faaet af Paven, mellem fire

Slotskapeller, deriblandt Sct. Jacobs Kapel paa Gurre Slot. Hvad der kom til Gurre, vides ikke. Saa hører vi i lang Tid intet om Gurre. Men vi ved, at Kong Valdemar i sine senere Aar opholdt sig meget her. Paa Gurre undertegnede han flere Kongebreve, og her døde han 1375. I sit Testamente bestemte han bl. a., at det Gods, han med Urette havde taget fra Æbelholt Kloster, skulde gives tilbage. Det skete ogsaa noget senere.

Ogsaa Dronning Margrethe og Erik af Pommern boede ofte paa Gurre. Kong Erik udmærkede Slottet ved at gøre det til Møntsted. Det var ellers kun i Købstæderne, der sloges Mønt. Men fra hans Tid daler Gurrens Anseelse og forsvinder til sidst af Historien. 1534 fortælles det, at det er meget forfaldent: »Hvælvingen i Taarnene er fordærvet, meget af Muren er nedfaldet, og det store Taarn er revnet, saa det skal nedtages.« 1652 kaldes Gurre »et gammelt, forstyrret og øde Slot.« 1743 betegnes det som en træbevokset Jordhøj. Og saaledes laa det til ind i det 19. Aarhundrede.

De første Udgravninger blev foretaget 1817, men først fra 1832 tog Undersøgelsen Fart og fuldendtes 1839. Senere forfaldt det igen. Som vi ser Ruinerne nu, er de udgravet 1893—96. Ved disse Udgravninger har man fundet Pilespidser, Sporer, udmærket Fodtøj o. s. v. Af Kostbarheder kan nævnes den svære Guldring med Ædelsten. Hjortetakker, Hjortebein og Svineknogler fortæller os lidt om, hvad man levede af.

Borgen laa oprindelig midt i en idyllisk Skovsø. Fra først af bestod den kun af det svære Midtertaarn, Kernetaarnet, der var bygget af svære Granitsten. Indgangen var højt oppe, saa Adgangsstigen kunde trækkes op. Den nederste Del af Taarnet var en dyb, mørk og klam Kælder. Denne anvendtes kun som Skjul for Skatte eller som Fængsel.

Det smukke og regelmæssige Borganlæg med Ringmure og fire fremspringende Hjørnetaarne af Munkesten, der kom til senere, stammer fra Valdemar Atterdags Tid. Senere igen lagdes en Vold uden om selve Borgen. Denne Jordvold dannedes i Søen ved Nedramning af Pæle og Jordopfyldning. Uden om Volden laa Søen, og mellem Volden og Borgen en dyb, vandfyldt Grav. Man havde kun Adgang til Borgen ad Broer over Sø og Grav.

Efter hvad vi kender til den Tids Byggemaade, kan vi gaa ud fra, at Borgen har været mørk og skummel. De store Favnestykker i den aabne Kamin gav kun lidt Varme, men megen Røg. Belysningen har været sparsom og antagelig kun bestaaet af Fakler i Jernringe. Efter vore Begreber et ikke særlig hyggeligt Sted. Der er da ogsaa i Dag mere Romantik ved Ruinen, end der har været ved Gurre i dets Velmagtsdage.

SAGN

Tovelille.

Det har ved nøje Undersøgelse vist sig, at Sagnet om Valdemar Atterdag og Tove fra først af ikke er et nordsjællandsk Sagn. Det stammer fra Sydsjælland. Og som tidligere fortalt er det paavist, at det var Valdemar I og ikke Valdemar Atterdag, der havde Tove til Elskerinde. Sagnet handler da om *Vordingborgs Grundlæggelse* og ikke om Gurre.

Men som Tiden gaar, og ogsaa Kong Valdemars Konge-gerning bliver et Minde, overføres Sagnet til Gurre. Det tjener nu til at forklare Valdemar Atterdags Forkærlighed for det fjerne, vilde Nordsjælland, hvor han havde bygget sin Yndlingsborg, Gurre.

Naar vi i det følgende læser det først anførte Folkesagn, skal vi vide, at det i sin Oprindelse er sydsjællandsk, og kun ved Misforstaaelse er henvist til Gurre i Nordsjælland. Det hører derimod til det sydsjællandske Gurre i Køng Sogn, et Par Mil Nord for Vordingborg.

Naar det alligevel skal læses med i denne Sammenhæng, er det, fordi det er ud fra dette, at vore store Digtere har skabt de mange smukke Digte om Tove og det nordsjællandske Gurre. Sagnet lyder saaledes:

»Kong Valdemar elskede en Pige fra Rygen ved Navn Tovelille, og hans Kærlighed til hende var saa stærk, at selv da hun var død, kunde han ikke forlade hendes Lig, men førte det med paa sine Rejser omkring i Landet. Dette blev efterhaanden noget besværligt for Kongens Folk, og en Hof-

mand benyttede derfor en gunstig Lejlighed til at undersøge, hvad det vel kunde være ved Liget, der bandt Kongen med saa stærk en Kærlighed. Han fandt da en Tryllering, som Tovelilles Moder havde sat paa hendes Finger, for at hun derved kunde være sikker paa altid at bevare Kongens Gunst.

Gurre.

Hotmanden tog Ringen af Fingeren, straks forsvandt Kongens Kærlighed, og han lod Liget begrave. Men nu vendte Kongen hele sin Hu til Hofmanden, der var i Besiddelse af Ringen, saa alt, hvad der skulde foretages, skulde udføres af ham. Men dette blev omsider ogsaa noget besværligt for Hofmanden, og da han jo nok vidste, at det var Ringen, der var Aarsag i det hele, tog han og kastede den ud i et Morads, da han engang red igennem Gurre Skov. Fra den Tid begyndte Kongen at befinde sig bedre i denne Skov end ethvert andet Sted. Han lod bygge Gurre Slot og jagede i Skoven baade ved Nat og ved Dag. Han holdt saa meget af Stedet, at det blev ham en Vane at sige, at Gud maatte gerne beholde sit

Himmerig, naar han blot maatte jage omkring Gurre. Men disse formastelige Ord blev siden Kongen til Forbandelse.«

Men ogsaa fra Nordsjælland fra Egnen omkring Gurre Sø kendes Sagnet om Tovelille. Sagnene er gaaet fra Slægt til Slægt som mundtlig Overlevering. Det, som nedenfor gives, er optegnet 1840.

»Kong Valdemar havde en kostbar og dejlig Kæde, som havde den Egenskab, at hvem der var i Besiddelse af den, hang Kongen ved med hele sit Hjerte. Valdemars Dronning havde først haft den, men siden fik en af Hofmændene den, hvorfor Kongen aldrig kunde afse ham. Denne Kærlighed blev ham besværlig, og for at fri sig for den kastede han Kæden i Gurre Sø. Fra den Tid elskede Kong Valdemar Egnen deromkring saa højt, at han for stedse at kunne være der byggede Slottet paa en lille Ø i Søen og forbandt den med Landet ved en prægtig Kobberbro.«

Vi gaar nu over til et andet ligesaa berømt Sagn:

Kong Valdemars vilde Jagt.

Dette Sagn er ægte nordsjællandsk, nedarvet i Folket fra Kong Valdemars nærmeste Eftertid.

Den følgende Sagnoptegnelse er fra 1840:

»Jeg husker grant fra den Tid, jeg endnu var en Dreng, at jeg en Aften blev sendt ud for at hente vore sorte Heste, som gik paa Græs i et Krat nær Valdemarslund. Det var en mørk Efteraarsaften. Vinden susede mig om Ørene, og Regnen piskede mig i Ansigtet. Jeg var ikke vel tilmode, hverken over Vejret eller over Mørket, og underlige Tanker løb rundt i mit Hovede. Med et hørte jeg Hundeglam, Hestetrampen og Lyd af Jægerhorn, der lød for mine Øren som Raslen af Kobberkedler. Angst betog mig; jeg for vild af Vejen og maatte lægge mig paa Jorden for med Hænderne at søge den igen, men min Leden var forgæves; Jagtlarmen tiltog og kom nærmere. Jeg syntes at se en Rytter paa en sort Hest i flyvende Fart over mit Hoved, hvorpaa Larmen igen fjernede sig og ophørte ganske, efter at et Skud var faldet henne i Krattet.

Jeg var endnu stedse vildfarende og i stor Frygt for at styrte ned ad en Skrænt, som jeg vidste var i Nærheden. Da tænkte jeg paa Vorherre, vendte min Trøje — jeg havde hørt, at det skulde være godt — straks klarede det op, og jeg var lige paa Kanten af den omtalte Skrænt. I største Hast stod jeg op, vendte om og var snart hjemme, hvor jeg fik at vide, at det var Kong Volmers vilde Jagt, jeg havde hørt og set.«

En gammel Kone, født i selve Gurre By, fortæller om sin Oplevelse af Kong Valdemars vilde Jagt følgende:

»En Gang, mens jeg tjente i Helsingør — jeg var vel en 17—18 Aar — var jeg hjemme i Gurre paa et lille Besøg. Det var en af de lange, lyse Sommeraftener. Far og Mor var gaaet til Sengs, og jeg sad alene uden for Huset med noget Sytøj. Men lige paa een Gang hørte jeg et halsende Hundekobbel langt inde i Skoven, og det kom nærmere: Hav, Hav, Hav! — Hav, Hav, Hav! — — Og I kan tro, at jeg slap ind i Huset med mit Sytøj, for det var Kong Valdemars Hundekobbel, jeg hørte. Senere kom jeg til at tjene paa Skovridergaarden Valdemarslund, og der kunde Porten aldrig staa lukket nogen Nat, fordi Kong Valdemar med sit Følge skulde derigennem. Inde i Køkkenet var det ogsaa galt fat, det vidste enhver. Jeg er selv engang kommet sent hjem og skulde fra Køkkenet ind i Pigeammeret, men det var ganske umuligt at finde Døren. Jeg gik vel over en halv Time og befølte Væggene paa ethvert Sted, og jeg vilde have gaaet der hele Natten, hvis ikke den anden Pige, som laa inde i Kammeret, havde bemærket mig og aabnet Døren imellem Kammeret og Køkkenet.«

Forestillingen om, at Kong Valdemar rider gennem denne eller hin Gaard, kendes fra mange af de omliggende Sogne. F. Eks. findes der paa Bakkegaard i Saltrup i den vestlige Længe en Port, som aldrig maa staa lukket, for Sagnet siger, at her rider Kong Valdemar igennem paa sin vilde Jagt fra Gurre til Søborg. Dersom Porten lukkes, vil Gaarden brænde. Man har da fundet paa at skære et Hul i Porten, saa den vilde Jagt kan gaa derigennem.

I Essedal ved Esrum, hvor Villingerøds og Hornebys Jorder støder sammen, fortælles, at der findes Rester af en gammel

Bro over Pennehave Aa. Denne Bro maa ikke borttages, for her rider Kong Valdemar over paa sin vilde Jagt fra Gurre til Søborg.

Disse Optegnelser bygger paa, hvad Almuefolk har fortalt. Det er tit deres egne Oplevelser, hvad de har hørt, undertiden ogsaa set af Kong Valdemars vilde Jagt.

Om disse Oplevelser synger Digteren:

I Muld for længe siden Kong Valdemar er lagt —
 men sælsomt gennem Tiden gaar Sagnet om hans Jagt;
 tit korsers arme Bonde sig end paa natlig Sti,
 hvor Jægere og Hunde ham suse vildt forbi.

Litteratur:

I. M. Thiele: Danmarks Folkesagn, 1818.

Svend Grundtvig: Danmarks Folkeviser.

Hans Olrik: Gurre Slot. Fra Frederiksborg Amt 1907.

Hans Ellekilde: Toves Tryllering og Kong Valdemars vilde Jagt. Fra Frederiksborg Amt 1930.

C. M. Smidt: Nordsjællands Middelalderborge og største Kloster. Fra Frederiksborg Amt 1939.

HELSINGØR OG KRONBORG

Af Knud Klem.

Den ældste By.

Skønt Helsingør ikke kan regnes blandt Danmarks ældste Stæder, er det dog en saare gammel By; hvor gammel ved vi ikke med Bestemthed. Dens Navn er første Gang nævnt i Kong Valdemars Jordebog, der stammer fra Tiden omkring 1231, og det er sandsynligt, at Byen er grundlagt paa et eller andet Tidspunkt omkring Aar 1200. Som sin særlige Opgave har den utvivlsomt haft at tage sig af Overfarten til Skaane. Naar vi erindrer, at Skaane var det middelalderlige Danmarks vigtigste Landsdel, og naar vi husker paa, at der i Nordsjælland laa Borge som Gurre og Søborg og Klostre som Esrum og Æbelholt, forstaar vi, at Overfarten over Sundets smalleste Sted efter Datidens Forhold har været saa betydelig, at en By naturligt danner sig her.

Fiskere har der sikkert boet mange af i Byen. I den ældre Middelalder var Sildefiskerierne i Sundet af overvældende Betydning. Saxo fortæller, at man næppe kunde ro sig frem for Sildens Mangfoldighed, og at man kunde fange den med Hænderne uden Garn. Da der i den katolske Tid med dens mange Fastedage i alle Europas Kulturlande var et meget stort Forbrug af saltede Sild, blev Silden Danmarks vigtigste Eksportartikel og Sundet et Sted, hvortil fremmede Købmænd søgte for at opkøbe den. Fiskeriet fandt Sted fra Bartholomæus Dag, den 24. August, til Dionysius Dag, den 9. Oktober. Silden fangedes og nedsaltedes af Danskerne selv, men det til Fremstillingen nødvendige Salt medbragtes af de fremmede, der til lige medførte andre Varer, som de solgte paa Skaanemarkedet. Det fortælles, at der kunde samles 40.000 Fangstbaade, hver med en Besætning paa 6—10 Mand, og op til 500 Købmandsskibe, saaledes at der var mere end 300.000 Mennesker sam-

lede i Fangsttiden. Selv om dette maaske nok er stærkt overdrevne Tal, er det dog givet, at der i Sundet mødtes et efter Datidens Forhold overvældende Antal Mennesker, og vi kan tænke os, at Ærkebiskop Anders Sunesen maa have haft Ret, naar han fortæller, at Husbonden i Skaane skal have sit Landgilde indbetalt fra sine Fæstebønder Jomfru Marie Himmelfartsdag, d. 15. August, for at han kan have Penge til Fiskemarkedet. Ogsaa for den danske Konge var Skaanemarkedet af stor Betydning. Han opkrævede store Afgifter af de fremmede Købmænd. Fra gammel Tid havde han hævdet Overhøjhedsretten over Sundet udfra den gamle Regel om, at det, som ingen ejer, ejer Kongen. Han kunde desuden let retfærdiggøre sine Krav ved de ordnende Retsforanstaltninger, der fra Statens Side var nødvendige, hvor saa mange Mennesker fra alle Kanter var samlede, saaledes at baade Danskerne og de mange forskellige Byers Borgere let kom i Totterne paa hinanden.

Nu var det ganske vist sydpaa i Sundet ud for Skanør, at Fiskeriet især fandt Sted, men der er ingen Tvivl om, at det ogsaa har spillet en Rolle for den nye By. Den har været en Færge- og Fiskerby. Den har vistnok ikke ligget, hvor vi nu finder den gamle By, men sandsynligvis et Stykke længere sydpaa omkring »Strømmen«, et Vandløb, som fra Dammene Nordvest for Kirkegaardsbakken bugtede sig ned mod Sundet og havde sit Udløb i Svingelbugten, omtrent hvor Gyldenstræde nu ligger. Byen var beskyttet af den gamle, middelalderlige Fæstning Flynderborg, der laa paa Borrevold umiddelbart Nordøst for den nuværende Strandvejsviadukt. Voldstedet blev ødelagt ved Kystbanens Anlæg, men Rester af Borgen kan endnu ses i Villa »Flynderborg«s Have. En Kirke havde Byen ogsaa. Den laa paa Olai Kirkes Grund. Vi ved ikke, om den blev rejst af Byens egne Borgere — den laa jo uden for Byens Omraade — eller om den skyldes Nordmænd, der i Sildetiden laa hernede, hvad dens Navn maaske kunde tyde paa.

Trafikken i Sundet var paa dette Tidspunkt kun ringe. De fremmede Skibe, der søgte ind til Skaanemarkedet, var næsten

alle Hanseater, som fra de nordtyske Byer søgte herop. Samkvemmet fra Danmark til Europa gik over Land syd- og vestpaa, i den ældste Tid over Hedeby og Ribe, senere over Lübeck og Hamborg. »Ummelandsfarerne«, d. v. s. de, som søgte Nord om Skagen ind i Kattegat, var kun faa. Datidens Skibe var for ufuldkomne til, at Skipperne i større Antal trodsede Farerne i Nordsøen og ved Jyllands Vestkyst.

Erik af Pommerns Helsingør.

Fra det 15. Aarh. aftog Sildefiskerierne imidlertid. Silden bliver sparsommere og trækker nordefter. I det 16. Aarh. fisker Helsingoranerne mest i Sundets Midte, og der tales nu ogsaa om et »Norgesfiskeri« ud for Marstrand, i hvilket Fiskerne fra Helsingør tager livlig Del. En stor Fare blev ogsaa den flamske Sild, der som europæisk Handelsprodukt tog Luven fra Sundsilden. Resultatet var, at Skaanemarkedet efterhaanden mistede sin Betydning.

Det var naturligvis et haardt Slag for de Interesser, som hidtil havde profiteret af det gamle Marked, men lykkeligvis var Forholdene paa andre Punkter i Tidens Løb ændrede. Skibene var efterhaanden blevet større og mere sødygtige og »Ummelandsfarerne« stadig mere talrige. Det blev Sundets voksende Trafik og de Omstændigheder, der kom til at knytte sig hertil, som blev Helsingørs Redning, og som skabte dens Betydning.

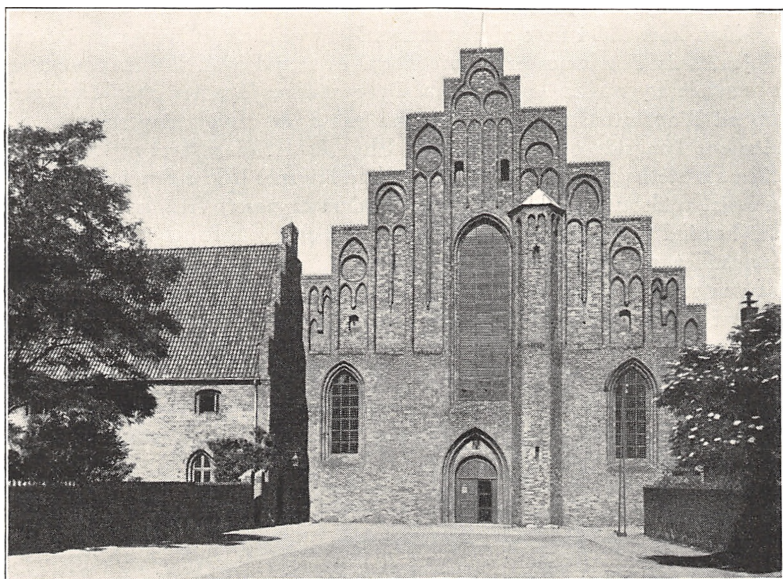
Den danske Konge var paa dette Tidspunkt Erik af Pommern. I hans Regeringstid stod Hanseaternes Magt paa sin Højde. En selvstændig dansk Købmandsstand fandtes ikke, og i de mange Smaabyer, som efterhaanden var opstaaet, domineredes Handelen fuldstændig af de fremmede »Pebersvende«. De var dygtige som Købmænd, havde Penge og Skibe til Brug for Handelen, og paa intet af disse Omraader kunde Danskerne endnu hamle op med dem. Men de danske Myndigheder havde Opmærksomheden henvendt herpaa og Erik af Pommern mere end nogen før ham. Til Ophjælpning af Erhvervslivet, navnlig Handelen, fremmede han Bydannelsen.

Han gjorde København til Kongens By, grundlagde Landskrona, udstedte Købstadsprivilegier til Helsingborg og Malmø og gav endelig i 1426 nye Købstadsrettigheder til Helsingør, og hvad der fik størst Betydning for denne By, var den nye Øresundstold, som Kong Erik indførte, vistnok i 1429. Det blev den, der kom til at give Byen dens Fremtid, og som skænkede den en Betydning og et Særpræg som ingen anden dansk Provinsby. Kongens Indtægter var ved Skaanemarkedets Tilbagegang dalet meget væsentligt, og det var derfor nødvendigt for ham at søge andre Indtægtskilder. Kongens Begrundelse for Tolden var, at han maatte have Penge for at holde Søroveriet i de danske Farvande i Ave. Dette Søroveri var alle Dage blevet drevet i stor Stil, og det var en naturlig Opgave for Statsmagten, hvis Omraade stadig udvidedes, at bekæmpe dette Onde, som den voksende Handelstrafik gjorde føleligere end før. Paa denne Maade kunde Tolden gennemføres uden væsentlig Modstand.

Sundtolden blev opkrævet ved Helsingør. Den satte i høj Grad Fart i Byens Udvikling. I Stedet for den gamle By langs »Strømmen« rejser der sig mod Nord en ny By. Dens Hovedgader var Stengade samt Parallelgaderne Brøndstræde (nuv. St. Olai-gade) med Byens Brønd samt Sudergade, passende anbragt yderst ved Byens nordre Grænse, for at ikke Garvernes (Sudernes) Garverkuler med deres Stank skulde forpuste Luften inde i Byen. Strandgade var paa dette Tidspunkt ikke anlagt. Tværgader var St. Annagade, Bjergegade og Stjernegade. Færgestræde fortæller selv om sin Alder; ved hver Ende af den, mod Stengade og mod Strandgade, ligger i nøjagtig samme Byggelinie to middelalderlige Huse med gotiske trappformede Gavle. De har deres egen Historie. Huset ved Stengade har tilhørt flere Medlemmer af Adelslægten Oxe. Det er maaske opført af Lensmanden paa Krogen Johan Oxe, det ejedes senere af Frederik II's bekendte Rigshofmester Peder Oxe, og det har ogsaa tilhørt »det danske Skriftsprogss Fader«, den berømte Bibeloversætter Christian Pedersen. De nærmest følgende Huse, Stengade 70—74, er ligeledes middelalderlige. Et enkelt af dem har tøndehvælvet Kælderrum, paa

de øvrige ses tilsvarende Trappegavle som paa Færgestrædes Huse, de er afdækkede og restaurerede i den smukke gamle Dommergaard, Stengade 72—74, men dækkede af moderne Puds i Naboejendommen Stengade 70.

Der er altsaa ikke ubetydelige synlige Rester bevaret af

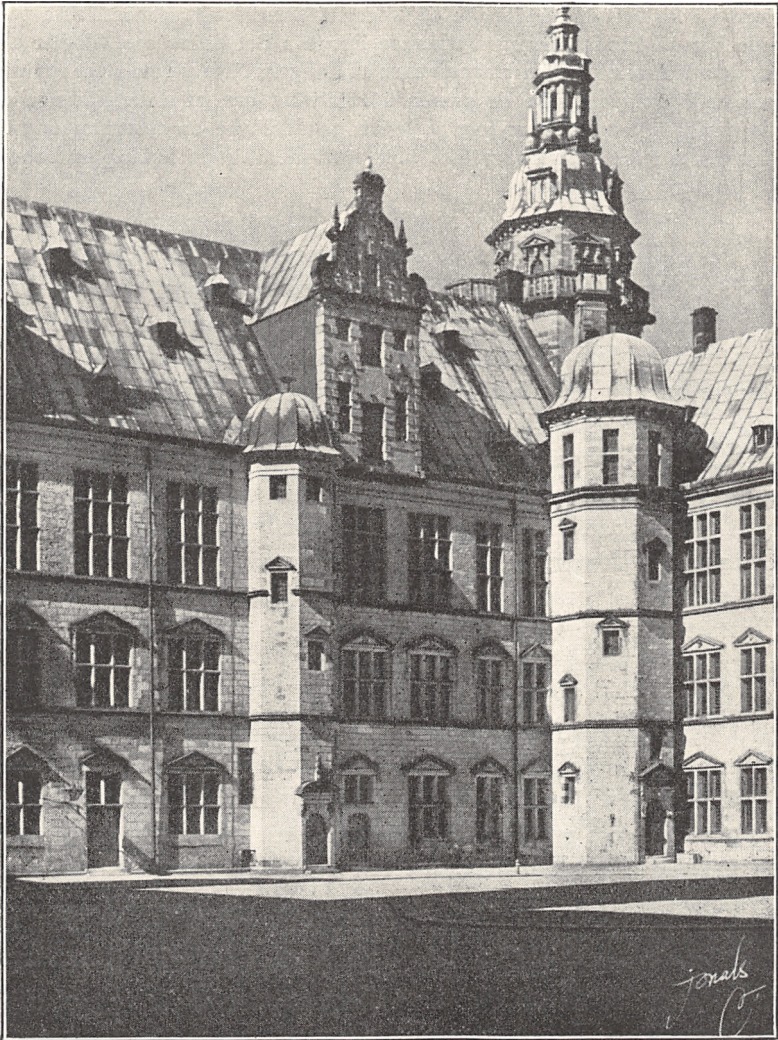
Vestgavlen af Mariakirken i Helsingør.

gode Borgerhuse fra Erik af Pommerns og hans Efterfølgeres Tid. Berømtest blandt den verdslige middelalderlige Arkitektur var dog det nye Slot Krogen, som Erik af Pommern, samtidig med Grundlæggelsen af den nye By, lod opføre paa Øret umiddelbart ved Sundet. Man kan se det den Dag i Dag, idet store Rester af den gamle Borg er blevet blottet i de senere Aar ved Restaureringen af Kronborg, der opførtes paa Grundlag af Kong Eriks Bygningsværk.

Krogen omfattede en kvadratisk Ringmur, ca. 80 m paa hver Led, af hvilke Sydmuren og Vestmuren var sværere end de øvrige, paa samme Maade, som det endnu er Tilfældet paa

Kronborg Slot. Fra en Tegning, som i 1558 blev udført af Kong Christian III's Bygmester Hans von Diskau, og som nu findes opbevaret i Rigsarkivet, kendte vi i Forvejen Hovedtrækkene i Krogens Bygningsplan. Kronborgs Restaurering i vore Dage har bekræftet denne gamle Tegning og fortalt os, at Krogens gamle Mure er at finde i det nuværende Slot.

Man kom ind i Erik af Pommerns Borg gennem et Porttaarn i Nordfløjen, hvis Fundamenter i vore Dage er fremdraget. Borgen omfattede fire svære Bygninger, en i hvert af Borggaardens Hjørner og alle byggede op ad Ringmuren, saaledes at denne paa hver af Bygningerne dannede den ene Langside og en Gavl. Betydelige Rester er bevaret af tre af dem. Den største Bygning laa i det sydvestlige Hjørne. I dens Stueetage fandtes 6 høje, spidsbuede Vinduer. De to af dem er paany fremdraget, og man ser her ind i et smukt hvælvet Rum. Det nordligste Hvælvingsfag er genfremstillet, saaledes at man let kan gøre sig en Forestilling om Udseendet af den store Sal, Borgens gamle Riddersal, som Bygningen rummede. Ogsaa af Etagen ovenover er Rester fremdraget, men de kan ikke ses af de besøgende. Derimod er Gavlmuren bevaret, og der findes ved denne Fundamenter af et Trappetaarn med en endnu bevaret Kældertrappe, ad hvilken man kommer ned i Krogens krydshvælvede Kælder, der efter Kronborgs Opførelse indgik som Kælder i det nye Slot. I det sydvestlige Hjørne, hvor nu Slotskirken findes, laa en anden Bygning, der paa Diskaus Tegning kaldes »det nye Stenhus«, og som altsaa rimeligvis er yngre end de øvrige Bygninger. Dens Gavl med nogle nu tilmurede spidsbuede Vinduer udgør nu Slotskirkens Gavl. Den har haft et Trappetaarn, hvis runde, fugede Mur skyder sig ind i Gavlmuren. Rester af Trappetrin, som slynger sig flere Omgange opefter, røber den gamle Trappe, som førte op til den øvre Etage, hvor Gavlen imidlertid blev afbrudt ved Anlæggelsen af Kronborgs Riddersal. Det nordøstlige Hjørne indeholder betydelige Rester af en Bygning, der vistnok allerede i Krogens Tid tjente som Bolig for Kongen. Den er ejendommelig ved nogle cirkelrunde Vinduer i Stueetagen. Det ene af dem er nu ført tilbage til sin gamle Skikkelse. Det er særlig interessant ved en Række Billeder af adelige Vaabenmærker, der i Kalkmaleri (Fresko) er gengivet paa Vinduets indre Murflade. Der er baade gejstlige og verdslige Adelsmænds Vaabner fra Tiden omkring 1425, der sammen med Kong Eriks eget og hans Dronning Philippas Vaabenmærker omslutter en stor Fremstilling af Kristi Vaaben. Ogsaa til denne Bygning hørte et Trappetaarn, hvis Fundamenter ses i Kronborgs Billelsalg i Porten, ligesom den gamle middelalderlige Kælder er bevaret. Af den fjerde Bygning, som findes paa Diskaus Tegning, og som laa i det nordvestlige Hjørne af Ringmuren, er ingen Rester synlige. Derimod findes i den østlige Ringmur nogle store,

Kronborg Slotsgaard.
Udsigt mod Vestfløjen og Kommandanttaarnet.

fladbuede Nicher med tilhørende Aabninger imod Søen, der sandsynligvis engang i Slottets ældre Periode er udført til Brug for Kanoner. Disse pegede her ud imod Søen og markerede Borgens Betydning som Vogter af Sundets Indgang og som Haandhæver af Kongens Myndighed over for de fremmede Skippere som en passende Erindring om, at de var kongelig Majestæt en Sundtold skyldig. Alle de gamle Mure er opført af svære Munkesten i det saakaldte polske eller vendiske Skifte, i hvilket en Løber veksler med en Binder.

Ved Siden af den borgerlige og kongelige Arkitektur rummede det middelalderlige Helsingør en betydelig gejstlig Arkitektur. Pastor Villads Christensen har fortalt om Karmeliterklostret og Mariakirke. Det er et prægtigt Bygningsværk, det største og det smukkeste Klosterkompleks i Norden, som enhver, der vil give sig af med Helsingør, nøjere maa studere. En smuk Sommeraften virker dets Stemning betagende paa enhver besøgende. Byen havde to andre Klostre, et Sortebroderkloster, viet St. Nikolaj, der laa ved Svingelen, og et Graabrødrekloster, St. Annaklostret, hvor nu Marienlyst Slot findes. Af det førstnævnte er intetsomhelst tilbage, af St. Annaklostret findes maaske de sidste Rester i den gamle Mur, der afgrænser Marienlyst Slots Omraade.

Byens Hovedkirke, St. Olai Kirke, er tidligere nævnt. Prøv en Dag nøjere at iagttage Kirkens Nordmur. Paa den Del af Muren, der ligger mellem Sakristiet og Johan Oxes Kapel, der skyder sig ud fra det nordre Sideskib, vil man finde Antydninger af gamle rundbuede Vinduer samt betydelige Rester af en gammel Rundbuefrise. De hører til den gamle Kirke, der rejste sig her vel omkring 1200. Lader man Blikket løbe langs Muren mod Syd, vil man paa den anden Side af Kapellet finde en anden Ornamentfrise i nøjagtigt samme Højde. Den er udført i gotisk Stil, og den fortæller os, at Udvidelsen af den ældre Kirke er foretaget sandsynligvis paa Erik af Pommerns Tid. Ved samme Lejlighed eller næppe meget senere fik Kirken sit Taarn. Læg Mærke til, at dette ligger skævt i Forhold til den nuværende Kirkes Midterakse. Det er, fordi det er ældre end den nuværende Kirke, og det oplyser os om, at den gamle Kirke havde en Bredde af ca. 12 m. Henimod Slut-

ningen af det 15. Aarh. og i Løbet af det 16. Aarh. har Kirken faaet sin nuværende ydre Skikkelse med det høje Hovedskib og de to lavere Sideskibe og med de to Udbygninger paa Nordsiden. Taarnet fik Spir under Christian IV. Dette Spir, »Helsingørs Jomfru«, brændte i 1737, og Taarnet stod da kullet, indtil det i 1898 fik sit nuværende Spir.

Byens anden Opgangstid under Frederik II og Christian IV.

Denne rige, middelalderlige Arkitektur, som i meget væsentlig Grad er bevaret til vore Dage, afspejler den store Betydning, som Sundtoldens Indførelse fik for Helsingør By. Tolden selv var oprindelig 1 Nobel for hvert Skib. Den tekniske Udvikling medførte Bygningen af stadig større Skibe. Det passede godt i Købmændenes Økonomi, idet Tolden derved blev mindre i Forhold til Ladningens Værdi, mindre praktisk var det derimod for Kongens Kasse. Der gøres da ogsaa flere Forsøg paa at lempe sig frem til Toldsatser, der var gunstigere for den danske Konge. Christian I forlangte foruden Nobelen ogsaa $\frac{1}{2}$ Mark pr. Læst af Ladningen, og baade Christian II og Christian III gjorde ligeledes Forsøg i tilsvarende Retning. Den vigtigste Ændring blev dog foretaget af Frederik II. Han var ogsaa den, der havde mest Brug for Pengene, da den nordiske Syvaarskrig tømte stærkt baade i Kongens og Rigets Kasse. Midt under Krigen overtog Peder Oxe Embedet som Rigshofmester, og i 1567 indførtes den principielle Ændring, idet man gik over til Lastetolden. I Sundtold skulde fremtidig betales 1 Daler pr. Læst af lastede Skibe, Halvdelen for ballastede. Tolden steg derved fra 45000 til 132500 Daler.

Frederik II's og Christian IV's Tid betegner i det hele taget en ny Opgangstid for Byen. Kraftigst understregedes denne naturligvis ved Kronborgs Opførelse. Allerede under Christian III havde der været Planer fremme om en Forbedring af det gamle Krogen, men det var blevet ved Planerne. For Frederik II var den gamle Borg imidlertid absolut for trang. Hans Forgængere havde lige siden Dronning Mar-

grethe og Erik af Pommern ønsket Nordens politiske Forening under Dannerkongens Scepter. Det havde ikke kunnet gennemføres paa Grund af Sveriges Protest og Kamp derimod, men skønt den nordiske Syvaarskrig havde været et Varsel om andre Tider, havde den dog været en Slags Bekræftelse paa, at Danmark-Norge endnu var Nordens førende Stat, og Frederik II ønskede at hævde denne Stilling, at være Østersøens og Nordhavets Behersker og den store Renæssancefyrste, omgivet af et straalende Hof. Som en passende Ramme om dette Hof skulde det nye Slot tjene.

Kronborgs oprindelige Byggeplan var et trefløjet Anlæg med en lav Forbindelsesfløj i Øst mellem Nord- og Sydfløjen. Det var den franske Maade at bygge paa, og efter en saadan Plan blev Frederiksborg Slot senere opført, men denne oprindelige Plan blev forladt til Fordel for en Østfløj i fuld Højde, saaledes at der blev Forbindelse fra Kongefamiliens Værelser i Nordfløjens øvre Etager til Kirke og Riddersal i Sydfløjen. Som adskillige af de andre større Byggeforetagender, der blev rejst i Frederik II's og Christian IV's Tid, fik Slottet dog i sin Bygningsstil mest Forbindelse med Nederlandene. I det 16. Aarh. var Nederlandene den førende Handelsstat i Vesteuropa. Resultatet heraf blev, at talrige kunstneriske Bygninger rejste sig i de nederlandske Byer, og da Danmark havde en stærk Forbindelse med Nederlandene, var det ikke underligt, at vort Land i dette nye Tidsafsnit, som kaldes Renæssancetiden, i sin Bygningsstil er paavirket herfra. Alle de stolte Bygninger, som rejser sig herhjemme i de nævnte to Kongers Tid, viser det, men de viser tillige, at man forstod at forme de Laan, vi fik udefra, paa dansk Vis. Christian IV's mange Bygninger: Frederiksborg, Rosenborg, Børsen o. m. fl. er gode Eksempler herpaa.

Kronborg rejstes i Aarene fra 1574 til 1584 med en lille Pause i Byggeriet omkring 1579. I Størstedelen af den første Byggeperiode var Arkitekten Nederländeren Hans van Paeschen, oftest kaldet Hans Bygmester, fra 1577 var det en Landsmand af ham, Anthonius van Opbergen, der var født i Mecheln. De mange Sandstensarbejder, der findes paa Fa-

cadernes Ornamenter og paa Kaminerne i Slottets Indre, udførtes ogsaa delvis ved indkaldte Folk, især Gert van Groeningen, medens de mange pragtfulde Træskærerarbejder paa Slotskirken Stolestader, paa Døre og andre Steder blev fremstillet af Danske, navnlig af Helsingørmesteren Jesper Mathie-

Det indre af Kronborg Slotskirke.

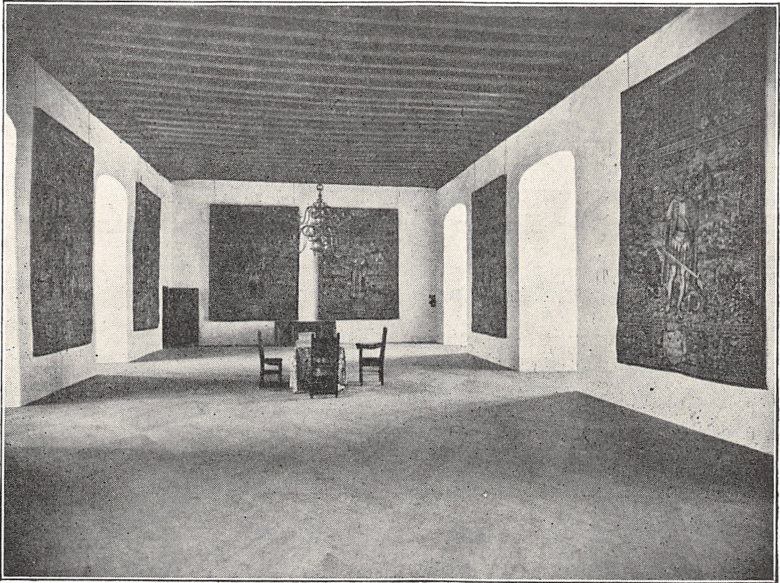
sen, der en Tid var Oldemand for Helsingørs Snedkerlav.

Af økonomiske og praktiske Grunde anvendtes de gamle Murdele fra Krogens Bygninger i saa stor Udstrækning som muligt. Krogens Ringmur blev Ydermure for det nye Slot, og de af Kronborgs Skillemure og Mure mod Slotsgaarden, som fremtræder sværere end de øvrige, er de gamle middelalderlige Mure. Dette økonomiske Princip for Kronborgs Opførelse har medført, at vi i vore Dage under Slottets Restaurering har kunnet genfinde Krogens Mure og saaledes har kunnet danne os et udmærket Overblik over Erik af Pommerns Borg. Det første Kronborg Slot stod i røde Mursten med

Vinduesindfatninger og Ornamenter udført i Sandsten, bl. a. Facadernes vandrette Baand, de saakaldte Vaterlister, som kendes fra saa mange af Tidens Bygninger; men allerede inden Slottets Fuldførelse blev Ydermurene dækket af Sandsten, hvorved Slottet fik sit nuværende Udseende. Det høje Spir, som oprindeligt fandtes paa det sydvestlige Taarn, ødelagdes i 1629 under Slottets Brand. Spiret genopførtes ikke, men erstattedes med et pyramideformet Tag, der blev ødelagt i Svenskekrigen. Siden da har Taarnet været helt uden Spir. Baade det ydre og det indre blev der lagt stor Vægt paa. Foruden de omtalte Snedkerarbejder maa nævnes de smukke Gobelinvævninger, som udførtes af Hans Knieper. Berømtest blandt hans Arbejder var Portrætterne af de 111 danske Konger, som man mente havde hersket i Danmark indtil Frederik II. De blev vævede paa et Væveri, som Hans Knieper oprettede i Helsingør, og hvor han skal have haft 20 Svende i Arbejde. Gobelinerne er nu næsten alle forsvundne. Kun 14—15 Stykker er endnu bevarede, ligeligt fordelt mellem Nationalmuseet og Kronborg, hvor de er ophængt i den lille Sal i Slottets Vestfløj. I Slotsgaarden opstilledes et pragtfuldt Springvand, udført af Nürnbergmesteren Georg Labenvolf. Det havde forneden en stor sekskantet Kumme og var forsynet med en Mængde Figurer, hvorfra Vandstraalerne udslyngedes, og var foroven kronet af en stor Neptunskikkelse. Da Svenskerne i 1658 indtog Slottet, stak de af med hele Herligheden. Nu kender vi kun Springvandet fra en bevaret Tegning og fra nogle enkelte af Figurerne, der findes i svenske Museer. En Model af Springvandet findes paa Kronborg. Ogsaa Frederik II's berømte Tronhimmel, et af Hans Kniepers værdifuldste Vævearbejder, findes nu i Statens historiske Museum i Stockholm. De Fæstningsværker, der skulde omgive Slottet, blev paabegyndt allerede i Frederik II's Tid. Under Svenskekrigene var en stor Del af dem udført, bl. a. de indre, der rummer de saakaldte Kasematter, men først under Christian V og Frederik IV blev de storladne, ydre Forsvarsværker fuldført med Bastioner og Raveliner og med Indgang ved den smukke Kronværksport, der bærer Kingos bekendte Vers:

Trin ind, om du est værd, jeg lader op min Bue
at aabne Pladsen til det kroned' Slot at skue ...

Frederik II var stolt af sit nye Slot. I 1577 befalede han, at dets Navn fremtidig skulde være Kronborg, og han be-

Den lille Sal i Kronborgs Vestfløj. Paa Væggene Hans Kniepers Tæpeter.

stemte samtidig, at den, der kaldte det ved dets gamle Navn Krogen, skulde bøde »en god Okse til hans Herskab«. Han roste sig af, at det store Bygværk ikke havde kostet hans Undersaatter en Skilling, idet det var rejst for Øresundstoldens Penge, der formelt tilhørte Kongen personlig. Han havde sikkert regnet med at opholde sig meget paa Slottet og havde med dette for Øje ladet opføre et lille Lysthus paa det gamle St. Anna Klosters Grund ved det nuværende Marienlyst Slot, hvor han i 1576 havde anlagt en Have, »Lundehave«, da der jo ikke fandtes nogen Have direkte ved Slottet, men allerede i 1588 afgik han ved Døden. Hans Efterfølger elskede Stedet.

Han boede her ofte, og da Slottet brændte i 1629 og store Dele af det indvendige blev ødelagt, lod han det genopbygge. Rigsraaderne vilde helst spare Pengene hertil, da Rigets økonomiske Tilstand efter Christian IV's Deltagelse i Trediveaarskrigen ikke var den bedste, men Kongen trumfede sin Vilje igennem ved Hjælp af en Forhøjelse af Sundtolden, et farligt Vaaben, idet det fremkaldte Misfornøjelse hos Nederlænderne, for hvem Tolden i Forvejen var ubehagelig, og som derfor ogsaa støttede Svenskerne i Kongens sidste ulykkelige Krig med Sverige, Torstenssonkrigen.

Ogsaa Helsingør By nød godt af Kongens Interesse. Til Beskyttelse for den lod han opføre en Bymur, der naaede fra Svingelen Syd og Øst om Byen langs nuværende Strandgade og Havnegade til Kronborg og derfra mod Nord til Lundehave. Mod Landsiden kom der ingen Mur, men i Stedet en Jordvold. I Muren fandtes forskellige Porte, af hvilke de tre vigtigste var Byfogedens Port ud for Hovedvagsstræde, Porten ved Øresunds Toldkammer ved Enden af Sofiegade samt Porten ved Byens Toldbod. De to førstnævnte var særlig fine, idet de var forsynet med Taarne. Deres Udseende kender vi fra nogle Kobberstik, men iøvrigt er baade Taarn og Mur forlængst borte. Meget nyttig har Muren nok heller ikke været, da man fandt sig i, at Grundejerne byggede Skure op ad den. I Svenskekrigen blev den ødelagt; en paatænkt Genopbyggelse under den store nordiske Krig blev ikke til noget, og i 1732 blev Porttaarnene nedrevne. En Rest af Muren stod til for ikke saa mange Aar siden ved Strandgade Nr. 64, men ogsaa den er borte. Mere varigt blev det Befæstningsbatteri, Lappestensfortet, som Christian IV anlagde Nord for Byen, hvor man endnu tæt Nord for »Sommariva« kan finde det gamle Voldsted ret vel bevaret. Ogsaa en Havn skænkede Christian IV Byen. En gammel, middelalderlig Havn har vistnok ligget i Bugten ud for Villa »Augusta«, hvor Farvandet var roligt, beskyttet af Sjællandsøre, der skyder sig ud i Sundet tæt Syd for. Længere mod Nord fandtes Slots havnen. Her laa Peder Skram med sin Flaade i 1536, og her byggede Herluf Trolle i 1562 det ældste Øresunds Toldkam-

Renæssancehus i Helsingør. Stengade 76.
Tilhørte den skotske Borgmesterslægt Lejel.

mer. Denne Havn blev i 1620'erne udbygget af Christian IV, men opnaede dog ingen særlig Betydning og omtales næsten ikke senere. Men især interesserede Kongen sig for Byhavnen ud for Strandgade, hvor der anlagdes flere Skibsbroer og tilhørende Anlæg, til Dels paa Grundlag af sænkede Skibe.

Heller ikke denne Havn fik dog nogen længere Varighed; efter Kongens Død forfaldt den. Kun et Par Skibsbroer blev tilbage. Det var, ligesom Helsingør ikke havde saa megen Brug for en Havn. Det meste foregik paa Reden. Sejladsen gennem Sundet var stadig stigende gennem det 16. Aarh. I 1608 naaede den et foreløbigt Højdepunkt med 6580 Skibe. Det 17. Aarh.'s Krige medførte ganske vist et betydeligt Fald, men fra 1675 er der igen Stigning. Et Udtryk for Farvandets internationale Betydning var den Skik, at enhver Sømand, som første Gang passerede Kullen, skulde døbes og det paa den eftertrykkelige Maade, at han tre Gange blev hejst op i Raen og derfra blev plumpet ned i Vandet. Fornemme Folk kunde købe sig løs ved »at hønse for Kullen« d. v. s. betale en Daler til de øvrige Søfolk. Fra gammel Tid skulde Sejlskibene hilse Kronborg ved at stryge deres Topsejl, og som Samlingssted for Søfolk var Byen saa velkendt, at en Sømand ikke rigtig blev anerkendt som helbefaren, før han havde faaet Prygl paa Helsingør Skibsbro, hvor det hyppigt gik varmt til.

Paa Christian IV's Tid foregik en betydelig Handel paa Helsingørs Red. Kongen selv deltog iøvrigt i dette »Sundmarked«. Han opkøbte især Vin og Sydfrugter, og da Helsingørs Borgere sejlede Skibene fra Spanien i Møde for at komme Kongen i Forkøbet, maatte der i 1628 udstedes Forbud mod saadanne Indkøb, før Tolderne havde været ved Skibene. I 1616 udstedte Kongen en Forordning, der beskyttede de helsingørske Borgere mod den Konkurrence, som de paa Sundmarkedet var udsat for fra fremmede. Der fandt især en livlig Handel Sted med Øl fra Rostock, indtil Helsingoranerne selv lærte at brygge dansk Øl.

Ogsaa i Byens Ydre mærkede man den Fremgang, der fandt Sted under Frederik II og Christian IV. En Mængde smukke Bindingsværkshuse rejser sig i denne Renæssancetid.

De findes endnu i stort Tal i Byens Gader, især paa Stengade, men de fleste af dem blev siden ombygget i Facaderne, saaledes at Murpuds nu ofte skjuler de smukt udskaarne Stolper. En Del er dog velbevarede, f. Eks. Huset paa Hjørnet af Stengade og Skyttenstræde og det gamle, nyrestaurerede Bindingsværkshus fra 1577 i den modsatte Ende af Skyttenstræde

Bindingsværksbygning fra 1577, Strandgade 27 i Helsingør.

paa Hjørnet af Strandgade. Stenhuse fra Renæssancetiden er sjældnere. Et af de ældste er Jacob Willumsens Gaard, Strandgade 55, et andet det smukke Gavlhushus Stengade 76, hvor nu Telefoncentralen er. Det har Renæssancens smukke, sandstensindrammede Vinduer med de figurprydede Trekantfelter over. I Jernankre bærer det Aarstallet 1579. Det var en Tid beboet af Christian IV's hollandske Raadgiver, den bekendte Jonas Charisius, og tilhørte tilligemed Nabohuset, Dommergaarden, i mange Aar den skotske Slægt Lejel, af hvilke bl. a. Sander Lejel og hans Søn Fr. Lejel blev Borgmestre i Helsingør. Af de fremmede stod Helsingør ellers i denne Tid mest i Gæld til Hollænderne.

Det gyldne Aarhundrede.

Krigene med Sverige i Midten af det 17. Aarh. virkede ødelæggende for Helsingør. Kronborg blev erobret af Svenskerne, og selv om der knytter sig stolte, nationale Minder til Forsøgene paa dets Generobring ved den kongelige Foged paa Hørsholm, Lorentz Tuxen, Ridefogeden Hans Rostgaard, Præsten Henrik Gerner og Ingeniøren Ole Stenvinkel, af hvilke de to sidste under haarde Lidelser sad fængslede i de dystre Kasematter under Slottet, den førstnævnte for bagtefter at slippe paa fri Fod, den sidstnævnte for at blive henrettet, blev Skam og Skade dog Resultatet af Svenskernes Indfald. Byen plagedes af fremmede Tropper, og selv efter Freden blev Kaarene ringere, idet de mange europæiske Krige hæmmede Søfarten. Pest kom til, især i Aarene 1625, 1654 og 1711. Byen, der i 1625 som Landets næststørste By havde 8—10.000 Indbyggere, svandt ind, saaledes at der i 1711 næppe var 2000. Men ny Opgang var i Vente. Fra Midten af det 18. Aarh. tog det internationale Handelssamkvem stærkt til, den danske Handel udviklede sig til fuld Blomstring i den saakaldte »florisante Periode«, indtil Krigen med England 1807—14 satte Punktum for Herligheden. For Helsingørs Vedkommende fortsatte de gyldne Aar dog lige til 1857, da Sundtoldens Ophør med et Slag ændrede Situationen. Det er et Særkende for Helsingør, at Byens Landopland altid har spillet en ringe Rolle for den. Den har ikke haft Brug for Torve som andre Byer. Axeltorvet blev først anlagt efter en Brand i 1698 og som et ganske lille Torv; sin nuværende Størrelse fik det først efter en ny Brand i 1864. Der fandtes et Par mindre Torve, Slagtertorvet (det nuværende Polititorv) og Fisketorvet ved Bramstrædes Udmunding i Stengade, men de spillede ogsaa kun en mindre Rolle som Steder for Handel. Helsingørs Opland var Havet. Det var paa Havn og Red, Livet i Helsingør udfoldede sig. Efter lange Overvejelser og mange Projekter i 18. Aarh.s senere Del fik Havnen endelig en betydelig Udvidelse i 1824—28. Tusinder af Skibe stoppede op aarlig foran Helsingør. Alle skulde de betale Sundtold, selv Svenskerne, der ved Fredsslutningen

efter den store nordiske Krig mistede den Toldfrihed i Sundet, de hidtil havde haft. I 1752 fortoldede ca. 6000 Skibe ved Helsingør, i 1790-erne var Tallet over 12000, efter et brat Fald i Aarene 1807—14 steg det paany. I 1853 naaede det i Sundtoldens elvte Time op paa en Rekord af 24648 eller gennemsnitlig 67 om Dagen. Da der kun kom faa Skibe om Vinteren, giver dette Rekordtal et overvældende Indtryk af den Travlhed, der herskede i Sommertiden. De mange Toldforretninger skabte et stort Antal Sundtoldklarere i Helsingør. Det var hyppigst indvandrede Folk, der slog sig ned for at drive Forretninger med deres egne Landsmænd blandt de farende Skipperne. Helsingør fik derved en særegen international Karakter, der yderligere understregedes ved de mange fremmede Konsuler, der havde deres Bolig her. De fremmede i denne Periode var især Englændere: Ellah, Fenwick, Good, Belfour, White, Wright etc., andre var Tyskere eller Nederlændere. Ingen af de indvandrede Familier har f. Eks. spillet saa stor en Rolle som den nederlandske Slægt van Deurs. En Tid havde Englænderne en Kirke i nuværende Arbejdernes Forsamlingsbygning i Søstræde. De øvrige fremmede kunde søge Byens ene Sognekirke, St. Maria, hvor der prædikedes paa Tysk lige op til 1851.

I Almindelighed drev Sundklarernerne ogsaa Skibsprovianteringsvirksomhed. Skippernes ufrivillige Ophold, der under ugunstige Vindforhold kunde blive overordentlig langvarigt, medførte naturligvis store Indkøb i Byen. Skibsproviantererne passede ogsaa paa at holde fast paa Skipperne saa længe som muligt. I deres Forretninger havde de som Regel en Skipperstue, hvor Skipperne beværtedes, ligesom de jævnligt logerede disse i længere Tid. Mad og ikke mindst Drikke flød rigeligt i Helsingør i de Tider.

Skipperne blev afhentede paa Reden af Færgemændene, der bragte dem ind til Havnen. Paa Havnekajen var Brokaperne posterede. Det var Folk, der stod i Sundklarernernes Tjeneste, og som havde til Opgave at faa fat i Skipperne, saaledes at deres Toldforretninger kunde blive ordnet af de Huse, som Brokaperne hver især repræsenterede. Det gik undertiden

voldsomt til med Haandgemæng og Skænderi. Selve Fortoldningen fandt Sted paa Øresunds Toldkammer, en smuk Bygning fra Barokkens Tid, beliggende i Forlængelse af den nuværende Strandgade. Toldkamret var ikke nogen rummelig Bygning, men maatte ikke desto mindre give Plads for en Række forskellige Kontorer: Kassererkontor, Bogholderikontor, foruden Translationskontoret og Passskriverkontoret, hvor Arbejdet med Udskrivelsen af Sundtoldpassene d. v. s. Kvitteringerne for den betalte Told, især foregik. Toldkamret havde en stor Stab af Embedsmænd, af hvilke de fornemste var Kæmmerererne samt naturligvis Direktøren, der var en af den danske Stats fornemste Embedsmænd.

Det Liv, der udfoldede sig om Tolden og Skibsprovianteringsforretningerne, satte i høj Grad sit Præg paa Helsingørs Ydre, hvorom Kvarteret i Strandgades nordlige Ende og den trekantede Havneplads endnu vidner. Øresunds Toldkammer forsvandt i 1859 paa Grund af en Havneudvidelse, men i Stengades yderste Ende ved »Trekanten« ligger endnu von der Ostens Palæ, Stengade 79, bygget 1769—70 af Toldkommissær Frantz v. d. Osten, samt Naboen Stengade 77, opført samtidig af Passskriver Trentwedel, to prægtige Rokokobygninger i den store Stil. Sundklarererne holdt især til i Strandgades Østende. Her ligger endnu det smukke Hjørnehus, Strandgade 95, opført omkring 1760 af Overkrigskommissær Stephan Hansen, et karakteristisk Rokokohus. Yngre i Stilen er Nabo- huset, Strandgade 93, der blev bygget i 1790-erne af den helsingørske Storhandelsmand Jean Jacob Claessen. I mange Aar tilhørte de to stolte Ejendomme Familierne Claessen og van Deurs og rummede det kendte Handelshus Arent van Deurs & Co. I No. 91, der oprindeligt var et Renæssancehus, hvilket fremgaar af det smukke Gaardinteriør med Bindingsværk og Svalegang, men som i senere Tid fik sin Facade mod Gaden ombygget, boede efter hinanden bl. a. Familierne Dodt, Gradman, Galschiøt og Kiærboe. Fenwickerne holdt til i No. 85—87, og i No. 86, der nu desværre er nedrevet, havde Familierne Wright, Chapmann og Norrie til Huse. Adskillige af Strandgades Ejendomme havde i Kælderetagen Matros-

knejper. Her gik det undertiden temmelig vildt til. Naar Hyren var drukket op, gav Værten ofte Kredit. Ikke sjældent gjorde han sig betalt ved at drikke Matrosen fuld og i denne Tilstand borthyre ham til en Skipper, der stod og manglede

Svaneapoteket paa Strandgade i Helsingør, beliggende i Raadmand Johan Kruses Renæssancegaard (t. v.) og i den middelalderlige Johan Oxes Gaard (t. h.).

Folk, og som ved en passende Godtgørelse holdt ham skadesløs for hans Udlæg til den uheldige Gæst.

Den vestre Ende af Strandgade var dengang som nu mere borgerlig. Her saavel som ude i Lappens smaa Huse boede Færgemændene. De udgjorde et betydeligt Led af den helsingørske Borgerstand. Der var i mange Aar 80—100 Færgemænd i Færgelavet. De varetog fra gammel Tid Overfarten til Helsingborg, men deres væsentligste Forretninger havde de som sagt med de fremmede Skipperne. Deres Takster var forskellige. Billigst var de i Magsvej; men naar Vejret kulede

op, havde de Lov til at tage højere Takster. Under daarlige Vejrforhold var det heller ikke saa lige en Sag for Skipperne at komme ind ved egen Hjælp, især da Havnen paa Grund af Strømforholdene var temmelig vanskelig at besejle, og de raske og kække Færgfolk, der med Færdighed haandterede Aarer og Sejl, var derfor et uundværligt Led i Datidens Liv paa Havn og Red. De helsingørske Færgemænd var kendt for deres Dygtighed og Uforfærdethed. Berømtest af dem alle var Lars Bache, som med sit Baadelav i en forrygende Storm i Nov. 1801 paa Københavns Red frelste Besætningen fra et strandet Skib. Trods sin Dygtighed maatte han dog faa Aar senere lade sit Liv under en Kuldsejling under Stevns. I Aarene 1807—14, da Kaperiet blev sat i System herhjemme, var det Færgemændene, der førte an i den helsingørske Indsats paa dette Omraade. I Løbet af disse Aar blev der i Helsingør udrustet ialt 58 Kaperbaade, som Regel arrangeret af flere i Forening, undertiden af Aktieselskaber, hvor den enkelte Deltagers Gevinst og Tab stod i Forhold til hans Aktiepart. Det var ikke Smaasummer, dette mærkelige Erhverv kunde indbringe. En enkelt Prise gav saaledes let den enkelte Deltager en Andel paa 1000 Rdlr. Som Kaper var Færgemand Jens Lind den dristigste af dem alle. En Tid var han Kaptajn paa den største af alle danske Kaperskibe, Korvetten »Cort Adeler«, fra hvilken han heldigt afslog et natligt Angreb, da Skibet engang laa forankret i Bugten udfor Villa »Augusta«. Han tjente store Penge, men brugte dem hurtigst muligt igen. Hans Sluproere var fornemt uniformerede, og selv var han noget af en Laps, hvorfor han bar Tilnavnet »Fløjls Lind«. At han ogsaa var Sømand, beviste han ved engang ene i en aaben Baad at sejle den lange Vej fra Helsingør til Rusland.

Til en lavere Klasse end Færgemændene hørte Kadrejerne. Dette mærkelige Navn betyder vistnok den, der drejer uden om Kajen. De gik med deres Smaabaade ud paa Reden for at drive Smaahandel med Skibene her. Naar Skipperen var i Land, kunde det vel hænde, at en Rulle Tov eller lignende gled ned i Kadrejerens Baad som Betaling for en Forsyning af Brændevin eller Genever fra et af Helsingørs mange Bræn-

Det indre af den Galschiøt-Kierboeske Gaard,
Strandgade 91 i Helsingør.

derier. Med Skipperen selv kunde der ogsaa nok nu og da slaas en lille Handel af, naar et eller andet Vareparti skulde smugles i Land uden om Snushanernes vagtsomme Blikke.

Men Helsingør By var naturligvis ikke alene Skibsprovianterere, Sundklarerere, Færgemænd og hvad der ellers hørte til paa Søen. Købmænd, Haandværksfolk og andet Godtfolk

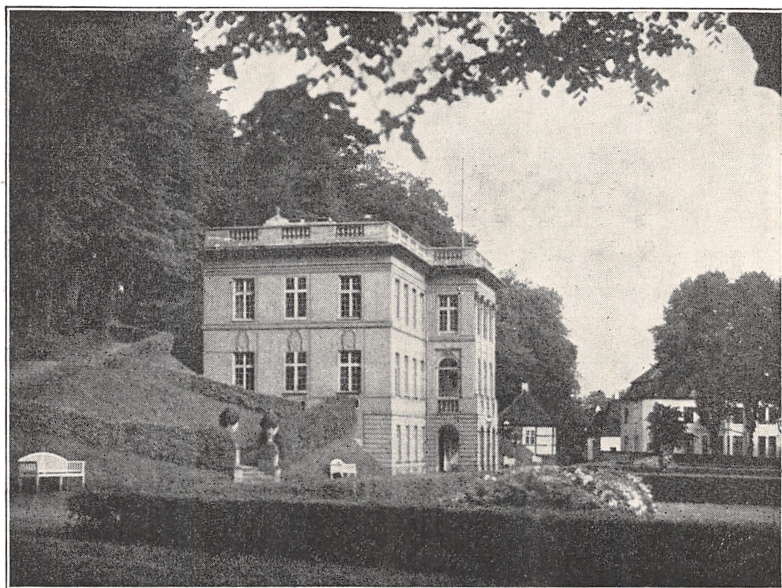
havde deres Dont at passe. I Hundredevis finder vi endnu deres Huse bevarede i den gamle By. Paa Stengade, Strandgade, Stjernegade, St. Annagade, St. Olaigade, Anna Quienstræde o. s. v. ligger de Skulder mod Skulder, venligt støttende sig til hinanden i Erindringen om Tidernes Omskiftelser. I vore Dage, da Smagen og Kravene til Tilværelsen har ændret sig, er de ikke saa agtede, men i sin Tid var de fine nok og beboede af holdne Folk. Gaa en Tur i Olaigade og Sudergade, find dem frem og betragt dem, ikke som gamle Rønner, men som de gode bedsteborgerlige Huse, de engang var. Paa Stengade er de naturligvis flottest. Selv om mange nye Huse er kommet til, er Hovedparten dog de gamle. Gaden har endnu bevaret sin let krogede Form, føjende sig efter den gamle Strandlinie, som den fra første Færd har fulgt, og endnu har Husene bevaret den hyggelige og maleriske Vekslen mellem højere og lavere Bebyggelse, som vi især kan nyde, naar Gaden paa en Festdag er fuld af danske Flag. Nogle af Husene kan vi ikke undgaa at lægge særlig Mærke til. Paa Hjørnet af Brostræde ligger Raadmand Nicolaj Dahls Hus, opført 1739, et af Helsingørs smukkeste Huse fra Barokkens Tid. Rokokoer er repræsenteret bl. a. af Nr. 48. Det skylder Direktøren for Øresunds Toldkammer, Etatsraad Putscher, sin Tilværelse. Det er opført i 1752 og har endnu over Porten et smukt Rokokoornament. Nabohuset No. 46 hæver sig i sin klassiske Rejsning højere end de andre. Det er det gamle svenske Konsulats Gaard, opført omkring 1780 af den svenske Generalkonsul Gløerfeldt. Ejendommen tilhører nu »Klubben«, Helsingørs kgl. privilegerede Skydeselskab. I en af Bygningens Sale i første Étage afsvor den franske General Bernadotte sig sin katolske Tro, da han i 1810 var paa Vej til Sverige for at overtage Værdigheden som Tronfølger i vort Broderland, der dog paa dette Tidspunkt ikke var saa broderligt, som det siden er blevet, saaledes som Danmarkshistorien belærer os om.

Mens det middelalderlige Helsingør i Nord og Vest kun naaede til Sudergade og Skyttenstræde, havde Byen nu forlængst naaet det Omfang, som endnu omfattes af de gamle

Bydele. I Vest rakte den til Svingelport, i Nord til Kongensgade med en lang Arm ud gennem Lundegade og St. Annagade til Lappen. Byens Hovedindgang var ved Svingelporten for Enden af Stengade, hvor den gamle Strandvej, den nuværende Gade Svingelport, løb ind i Stengade. Her laa Acciseboden, hvor Accisen, den gamle Afgift af alle til Byen landværts indførte Varer, skulde betales. Den gamle Accisebod laa ved Stengade Nr. 9, en ny opførtes i 1805. Det er den nuværende Slagterstiftelse, Stengade No. 6. Den nordre Port, kaldet »Røde Port« laa efter 1660 for Enden af Lundegade, hvor denne mødes med St. Annagade. Acciseboden havde her sin Plads ved den Benzintank, som nu findes her. I Frederik II's og Christian IV's Tid var der ogsaa en Byport for Enden af Sudergade. Den hed Rosenkildeporten, ogsaa kaldet Koporten, da Gaden oprindelig benyttedes til Uddrivelse af Borgernes Kvæg paa Græs uden for Byen. Oprindelig gik Færdselen fra Esrum ogsaa denne Vej, men da Kirkegaarden blev anlagt i 1580, førtes den ad Nygade gennem Ny Kirkegaards Port for Enden af Stjernegade, hvor en Accisebod anlagdes paa Kirkegaardens Hjørne, hvor nu det store Kirsebærtræ findes. Enhver, der udefra skulde til Byen, maatte gennem en af disse Porte. Her stod Toldbetjentene, »Posekiggerne«, Vagt for at passe paa, at intet slap igennem uden Afgift. Andre Toldmænd havde til Opgave at passe, at intet kom ind i Byen paa ureglementerede Steder. Der blev imidlertid drevet et meget livligt Smugleri med en evig Kamp mellem Smuglere og Toldere, der paa forskellig Maade søgte at narre hinanden. I Reglen gik dog Smuglerne af med Sejren, dels fordi Toldmændene kun var ret faa, dels fordi de fleste af Byens Købmænd stod i Ledtog med Smuglerne. Alle vidste, hvilke Købmænd der deltog i Smugleriet; det kom dem ingenlunde til Skade paa deres gode Navn og Rygte. Tværtimod syntes man, der var noget kækt ved det, og det gav god Handel, da Folk regnede med, at indsmuglede Varer kunde købes billigere end de, for hvilke Told og Accise ærligt og redeligt var betalt.

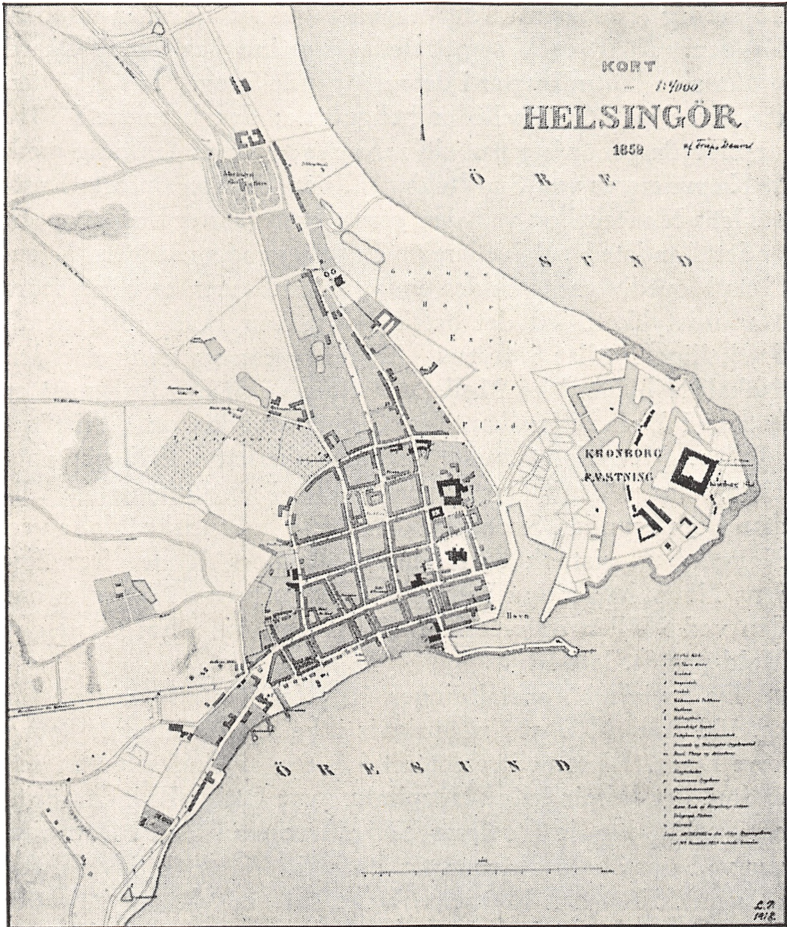
Uden for Byen var der ganske landligt. Mod Nord havde

allerede Frederik II, som før nævnt, anlagt sig et Lysthus, Lundehave. Det var en lille, trefags Renæssancebygning. I 1760-erne blev det ombygget af den indkaldte franske Arkitekt N. H. Jardin, og efter Enkedronning Juliane Marie, i hvis Eje det kom, blev det kaldt Marienlyst. Det er et pragtfuldt

Marienlyst Slot ved Helsingør.

lille Lystslot, en meget værdifuld Bygning, opført i den Stil, man kalder Louis-seize, velbevaret saavel i det ydre som i det indre, hvor der findes mange smukke Interiører fra Opførelsestiden, navnlig Kongens Værelse og Spisesalen paa første Sal. Slottet ligger paa det gamle St. Annaklosters Grund og er omgivet af et smukt Parkanlæg, der har set forskelligt ud gennem Tiderne, men nu er ført tilbage til det 18. Aarh.s Stil. Slottet benyttes nu som Ramme om Helsingørs Bymuseum. Mod Syd var Byen ved Strandvejen ved at kravle uden for Portene. Her havde f. Eks. Købmand Späth omkring 1760 opført en smuk Købmandsgaard, der senere blev Sukkerraf-

Kort over Helsingør 1858.

finaderi. Det er den Bygning i Svingelport, som nu tilhører Firmaet Lund & Rasmussen. Nærmere Stranden laa Villa »Augusta«, oprindeligt et Sukkerraffinaderi, ligesom Skibsbygmestrene J. H. og J. V. Løve i Begyndelsen af det 19. Aarh. opførte smukke Beboelseshuse i Nærheden; sidstnævntes Hus, Villa »Sundeved« ligger der endnu. Mod Landsiden var Byens Omegn næsten ubebygget. Her laa fra gammel Tid

Kronborg Ladegaard, der igennem Aarhundreder tilhørte Kronen. Christian V tog saaledes ofte ind paa denne Gaard under sine Jagtudflugter i de omliggende Skove. Ladegaarden laa, hvor nu Montebello er beliggende; den brændte i 1840 og blev da genopført paa sin nuværende Plads samtidig med, at Kæmmererer ved Sundtolden L. von Bretton opførte Lyststedet »Montebello« ved den gamle Ladegaards Lysthave. Et andet Landsted »Belvedere« var beliggende nærmere Byen. Dets Hovedbygning findes endnu, men Parken er i de senere Aar udstykket. Til det helsingørske Landskab hørte ogsaa forskellige Møller i Byens Udkant, først og fremmest den saakaldte hollandske Mølle ved Borrevold, der forlængst er borte. I Byens Nordkant laa Christinemøllen og Christians Møllen. Mens førstnævnte en Novembemat i 1928 gik op i Luer, minder Christians Møllen endnu i sin kummerlige Tilstand om svunden Skønhed; den nyere hollandske Mølle ved Kongevejen, vistnok oprindelig Hallanders Mølle efter Ejrens Navn, har endnu bevaret lidt af Fortidens Hygge, skønt den ved Møllen opførte Kornsilø naturligvis i høj Grad gør Vold paa Stedets Idyl.

De sociale Foranstaltninger, som fandtes i Helsingør for ca. 100 Aar siden, var naturligvis ikke saa omfattende som i vore Dage. I Karmeliterklostret fandtes, og findes for Resten endnu, det »almindelige Hospital«, hvor fattige Kvinder, gifte som ugifte, kunde faa deres Bolig. Laxmandsalen i Østfløjen var ved opstillede Skærme og Baase indrettet til Sovesal for de gamle Koner. I Karmeliterhuset tæt ved var der indrettet Fattighus, baade i de to gamle Fløje, der endnu findes ved Hestemøllestræde og St. Annagade, og i to nyere Bygninger ind mod Kirkepladsen, som er nedrevet ved Karmeliterklostrets Restaurering. Den Behandling, som Lemmerne her blev underkastet lige op til Fattighusets Ophævelse i 1902, var alt andet end god og human set med vore Øjne.

Til Optagelse af rejsende fandtes der forskellige Herbergssteder og Gæstgiverier. Af de bedste af dem udviklede sig Hoteller, som endnu eksisterer. Peter Sjøstedts Gæstgiveri paa Stengade, paabegyndt i 1770, blev til Hotel du Nord, Eng-

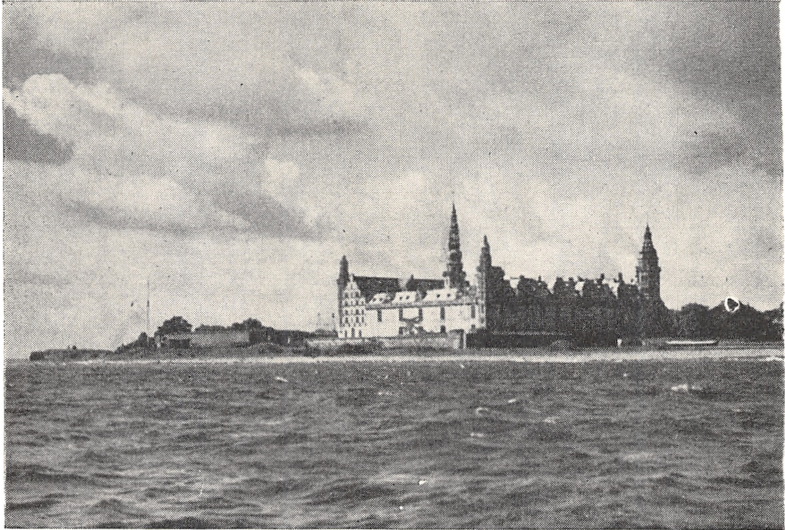
lænderen James Carmichaels Herbergsgaard paa Hjørnet af Bjergegade, som grundlagdes i 1788, er nu Hotel »Øresund«.

Et nyt Hospital fik Byen i 1796, da Øresunds og Helsingørs Sygehospital indrettedes i den smukke Bygning i Fiolgade, der endnu danner Kernen i det nuværende kommunale Hospital. Det lededes i den første Tid af Stadsfysikus de Meza, Faderen til den fra Krigen 1864 bekendte General de Meza. Efter Sundtoldens Ophør overgik Institutionen fra Staten til Kommunen.

Naar Børnene skulde i Skole, sattes de først i en eller anden Pogeskole. Herredsfoged Ole Lund fortæller i sine Barndomserindringer fra Begyndelsen af det 18. Aarh. livfuldt om Færgemanden Madam Mogens Nielsens Pogeskole, hvor han selv gik. Da Lund skulde have videregaaende Uddannelse, gik han derfra over i Forberedelsesskolen, der laa paa Hjørnet af Stjernegade og Brøndstræde (Olaigade). Mens han mindes Pogeskolen med Glæde, har han kun Dadel tilovers for dette »Skolehul«, hvor Prygl hørte til Dagens Orden, Morgen, Middag og Aften. Skulde man være Student, kom man til Latinskolen. Den var fra 1541 til 1807 i Klostrets Vestfløj, hvorefter den flyttedes til Kongensgade 12. Dens Rektor var her i mange Aar den bekendte S. S. Meisling, hos hvem H. C. Andersen i Aarene 1826—1828 boede, mens han gik i Skolen. Den store Digter mindedes sine Skoleaar hos Meisling med Gru, skønt Rektor Meisling i Virkeligheden var en dygtig Skolemand. Hans Drillesyge og Spot generede dog mange og blandt disse den meget ømfindtlige Digter. Latinskolen blev nedlagt i 1839 og fik fra 1843 en Erstatning i Realskolen. Af andre Privatskoler var der et Par Drengeskoler samt en halv Snes Pigeskoler, bl. hvilke især Sine Andresens Skole bestod fra 1841 i mere end 30 Aar. De mindre bemidlede sendte deres Børn i de kommunale Skoler, Borger- og Friskolen, der begge efter hinanden i Aarene fra 1822 til 1887 havde til Huse i Klostrets gamle Latinskolefløj. Den af alle gamle Helsingoranere velkendte, sympatiske Lærer Carl Schütz virkede i mere end 50 Aar ved Borgerskolen.

I Spidsen for Byens Styrelse stod Borgmesteren, der fra

1837 indtil Kommunalloven af 1868 ved sin Side havde en kongelig og to borgerligt valgte Raadmænd. Tilsammen udgjorde de Magistraten. Desuden var der en Borgerrepræsentation, valgte af Borgerne og med sin egen Formand. Borgmesteren var fra 1813 til 1848 J. A. Stenfeldt. Han var en dygtig Mand, der med Klogskab og Besindighed styrede

Kronborg set fra Sundet.

Byens Sager, og som bl. a. skaffede Helsingør dens store Havneudvidelse i Tyverne. Han var desuden Stænderdeputeret i Roskilde i en Række Samlinger og tilhørte den konservative Linie. Som Borgmester efterfulgtes han af den tidligere Byfoged og Politimester Jacob Baden Olrik, en dygtig Embedsmand, hvis myndige Væsen dog snart fremkaldte Uoverensstemmelser med Borgerrepræsentationen, hvis Formand fra 1850 blev den lige saa myndige, men mere liberalt tænkende Skibsklarerer Knud Gad. Da Kommunalloven af 1868 traadte i Kraft, blev Borgmesteren dog fast Formand i Borgerrepræsentationen, hvorved et enigt Samarbejde blev lettere. Blandt de fremtrædende, politisk interesserede Bor-

gere var tillige den liberale Skibsklarerer N. P. Kirck, der ved Valget til Roskilde Stænderforsamling i 1841 slog Borgmester Stenfeldt. I Stænderforsamlingen og siden i Landstinget virkede han med Iver for de liberale Tanker og for sin By; han var især virksom for Konsumtionens Ophør, som det lykkedes ham at føre igennem i 1850. Ogsaa som Forretningsmand viste han stor Dygtighed. Som 21-aarig købte han Gaarden paa Strandgade 81 og etablerede her en Købmandsforretning, paa Grund af sin Ungdom i Begyndelsen under anden Mands Navn. Det blev en blomstrende Købmands- og Skibsproviateringsforretning, der gjorde ham til Byens største Skatteyder. Han var en af de faa Forretningsmænd, der klarede sig igennem trods Sundtoldens Bortfald.

Efter Sundtoldens Ophør.

I 1857 forsvandt Sundtolden. Af gammel Vane standsede vel mange Skibe endnu en Tid ved Helsingør, men snart hørte dette op. Det var et frygteligt Slag for Byen. Adskillige af dens Forretninger gik fallit. Lammelse af Initiativet og Frygt for Fremtiden traadte i Stedet for den gamle Kraft og Energi. I et kvart Aarhundrede rejste sig næppe et nyt Hus i Helsingør. Militæret var dog bevaret for Byen. I 1785 var der blevet indrettet Kaserne paa Kronborg, og i 140 Aar havde Helsingør en Garnison, som skabte Liv i Byen og paa Slottet.

Der fandtes dog stadig Erhvervsgrene med Fremtidsmuligheder i sig. I 1842 startede J. L. Tvede en Brændevinsbrændevirksomhed, der udfoldede sig kraftigt, indtil den i 1919 gik op i den store Sammenslutning af Landets Spritfabrikker og derefter blev indstillet. Blandt Bryggerne var C. Wiibroe, der i 1840 begyndte et Bryggeri, som i vore Dage er en livskraftig Virksomhed, og i den mindre Industri møder vi Navne som L. F. Tegner og W. Thalbitzer. En helt anden Erhvervsgren var »Marienlyst Kur- og Badeanstalt«. Den startedes i 1858 af Veksellerer Nathanson, der lejede Marienlyst Slot og Park til Formaålet, og skønt Grundlæggeren selv efter et Par Aars Forløb gik fallit, og Foretagendet i Resten af Aarhundredet

ikke førte nogen straalende Tilværelse, blev der dog holdt Liv i det, saaledes at det senere kunde folde sig ud med større Kraft.

Det blev dog paa Søen, at Helsingørs Fremtid — som dens Fortid — laa. Allerede før Sundtoldens Ophør havde Købmand J. S. Pontoppidan startet en Sejlskibsrederivirksomhed. Han havde en lille Købmandsforretning paa Hjørnet af Hovedvagtstræde og Stengade, men det blev paa Skibene, han tjente sine Penge, og i 1860-erne blev hans Firma efterhaanden Landets største Sejlskibsrederi med Skibe gaaende over den hele Klode.

Helsingør blev dog ingen Skibsfartsby. Dampskibene tog Luven fra Sejlskibene, og Dampskibe blev aldrig hjemme-hørende i Helsingør i større Tal, skønt der kom til at udgaa flere Registertons Dampskibstonnage fra Helsingør end fra nogen anden dansk Provinsby.

Træskibsbyggeri var blevet drevet i Helsingør, siden Jacob Hansen Løve nedsatte sig omkring 1825. I tre Generationer virkede Slægten Løve paa dette Felt. I 1843 paabegyndte Poul Barfoed Skibsbyggeri, fra 1852 i Kompagni med Broderen Magnus. Snart efter blev Chr. Rohmann tilknyttet, og ogsaa fra Rohmanns & Barfoeds Værft løb mange stolte Skuder af Stabelen. En Fremgang for Erhvervet var det, at et Selskab i 1860-erne anlagde en Patentophalerbedding, hvorved de besværlige Kølhalinger kunde undgaas.

Men Træskibene var der alligevel ingen Fremtid i. Det var Jernskibene og senere Staalskibene, som den nye Tid havde Brug for. Derfor blev det af afgørende Betydning for Byen, at M. C. Holm i 1882 grundlagde A/S »Helsingørs Jernskibs- og Maskinbyggeri«. Løves Værft gik straks op i det nye Værft, senere slugte det ogsaa Rohmanns & Barfoeds Værft og fra 1896 tillige Patentophalingsbeddingen, og i de 60 Aar, der er forløbet siden dets Start, har Skibsværftet udviklet sig til en Virksomhed, der med sine 2000—2500 Arbejdere ganske dominerer Byens Erhvervsliv og giver Brødet til den halve By.

I samme Periode er Udviklingen sket fra en gammeldags,

stillestaende By til en moderne og virksom By. Storindustrien skabte et Arbejderspørgsmaal, og dette affødte en politisk Bevægelse, som i Brydning med, undertiden i Samarbejde med de gamle, politiske Partier har formet Udviklingen til det moderne Bysamfund, vi kender i Dag. Paa alle tænkelige Omraader har denne Udvikling skabt andre Tilstande end dem, der raadede i Aarene 1857—1882, da alt Haab om ny Indsats syntes ude for Byen. Men det er en lang Historie, hvorom der slet ikke kan berettes her.

Og dog er Byen den samme. Stadig omfavnes den af det smilende Sund, stadig kaster den nedadgaaende Sols Straaler sin Vidunderglans over Kronborgs irgrønne Tage, og naar vi vandrer ad den gamle Bys Gader, glæder vi os over de hyggelige, gamle Huse, som vore Forfædre i mange Led har gjort før os. Det maa minde os om, at intet Fremskridt er skabt ved sig selv, men er udgaaet af Menneskenes Kamp og Stræben, og vor By som vort Land er bygget op af vore Forfædres Virke gennem umindelige Tider, og dette Virke bør vi kende for ret at forstaa vort eget.

Litteratur:

- Laurits Pedersen*: Helsingør i Sundtoldtiden 1426—1857. 1-2. Kbh. 1926—29.
- Laurits Pedersen*: Gennem Helsingør. En Vejledning for Helsingoranere og Byens Gæster.
- M. Galschiøt*: Helsingør omkring Midten af forrige Aarhundrede. Kbh. 1921.
- Ole Lund*: Smaabilleder fra Helsingør 1800—1830. Kbh. 1900.
- M. Galschiøt*: Sparekassen for Helsingør og Omegn 1829—1929. Helsingør 1929 (giver tillige Byhistorie i Almindelighed).
- Knud Klem*: Helsingørs Færgelav. (Fra Frederiksborg Amt. 1935.)
- H. C. Kirck*: Et helsingørsk Handelshus (Fra Frederiksborg Amt 1924).
- Hakon Müller*: Stænderdeputerede fra Frederiksborg Amt (Fra Frederiksborg Amt 1930).
- Frederik Weilbach*: Kronborgs Restaurering og det gamle Krogers Slot. (Fra Frederiksborg Amt 1934.)
- A. P. Tuxen*: Lorenz Tuxen. (Fra Frederiksborg Amt 1927.)

FREDERIKSBORG

Af *Otto Andrup*.

Det var Kongens Pligt at pleje Retten i Landet og beskytte Undersaatterne. Derfor var han Kongen, og derfor hørte store Besiddelser i Landet under Kronen. Midt i disse stod befæstede Borge med Mandskab for at skaffe Retten Autoritet; men Ledelsen af disse Borge, Lenene, var overdraget Mænd af Adelen. De oppebar Indtægterne til Borgens Forstærkning, til Aflønning af Mandskab og som Løn; men Kongen og hans Følge skulde have Ophold, naar han paa sine Tilsynsrejser kom til Lenene og dér nød det Korn og den Fetalje, som Skatten betaltes med. Derfor rejste Kongerne i ældre Tid bestandig fra Len til Len med Hoffet, Kancelliet og en stor Tjenerskare og Vagt. Kun faa af Borgene var tjenlige til fast Ophold for en Konge; de var kun Forsvarsværker.

Da Kirkegodset ved Reformationen føjedes til Kronens Besiddelser, og da Adelen fra væsentlig at være en Krigerstand ogsaa overtog Forvaltningen af Riget, kom den i stærkere Grad inden for det Kulturopsving, som Renæssancen medførte. Det betød Forfinelse i det daglige Liv og større Krav til Boligen. De fleste af de smukke, gamle, røde Murstensherregaarde, som er et Smykke for vort Land, er byggede i Aarhundredet efter Reformationens Indførelse.

Danmark kom nu i højere Grad ind i det diplomatiske Spil i Europa. Landets Organisation samledes om Kongen og Rigens Raad. Fremmede kom til Landet og maatte modtages med den Storhed og Pragt, som Tidens Aand krævede det; man havde jo ikke Statistik og nøje Oplysninger dengang. Et Land fik Præg i Udlandets Øjne af det, det kunde vise fremmede.

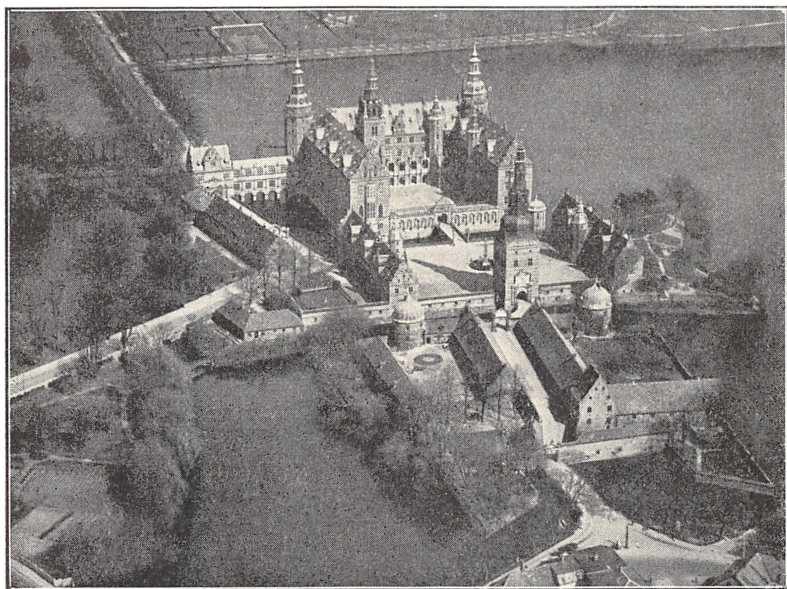
Kongerne byggede sig Slotte, hvor de kunde have fast Ophold, saa de kun undtagelsesvis behøvede at rejse rundt

i Landet. Lensmændene skulde sende Overskuddet af Lenene i Penge og Madvarer til Slottene. Og Kongens Liv blev Storgodsejerens. Jorde blev ved Køb og Mageskifte samlede til store Enheder om Slottene, ikke mindst saaledes, at Herlighederne ved Besiddelsen, Jagten, Fiskeriet og Bøndernes store Arbejdshær, som betalte deres Jordleje med Arbejde, naar det var nødvendigt, kunde danne et bekvemt Grundlag for Driften og Opholdet paa Godserne; især var Skovene med deres Vildtbaner Kongernes Passion. Derfor blev Egnen omkring Skanderborg og Kolding og i Odsherred gjort til Kronods, og ikke mindst den vigtigste Besiddelse, Nordsjælland med Gribskov. Esrum var tilfaldet Kongen ved Reformationen og meget Strøgods, enkelte Gaarde. Ved Mageskifte uvidedes Besiddelsen af Frederik II; Faurholm erhvervedes fra Peder Oxe, og 1560 tilhandlede Kongen sig Hillerødsholm fra Herluf Trolle og Birgitte Gøye; de fik et Kloster ved Næstved i Stedet, Skovkloster, nu Herlufsholm.

Der laa en Herregaard paa en Ø i Hillerød Sø, et stort Hus med to Længer sammenbyggede paa Langsiden, saa Huset blev dybt; paa Forsiden havde det to slanke, firkantede Taarne med spidse Spir. Kongen begyndte straks at bygge. 1561 rejstes en høj taarnagtig Bygning paa den forreste Holm, Herluf Trolles Taarn; der skulde Lensmanden bo, saa Kongen kunde have Hovedslottet for sig selv. Det næste Aar byggedes de to runde Taarne; de skulde vist være Yderværker for Hovedslottets Befæstning, men den Plan synes opgivet, og den store Kanal ved S-Broen blev anlagt inden for dem. Senere byggedes paa den midterste Holm en Kirke, hvor nu Amtmandsboligen ligger, og paa selve Slottet lod Kongen en Etage sætte til, og rundt omkring opførtes Bygninger, som kunde huse Hoffet og Tjenerskabet, Staldene og Vagten. Af alt dette er nu kun Herluf Trolles Taarn og de to runde Taarne tilbage, samt »Havremagasinet«, den lange Længe uden for Slotsholmene, som begrænser »Karruselgaarden«, hvorigennem Hovedvejen til Fredensborg nu fører.

Slottet blev ganske stort, egentlig for stort for Kongen, naar han kom paa kortere Besøg til Frederiksborg, som han

gav Ejendommen til Navn. Der kunde jo ikke til Stadighed holdes saa stor Betjening, at det kunde være i Orden til at modtage ham standsmæssigt. Naar han saa alene eller med et Par Mand kom ridende til dette Slot, som var ham kært, tog han ind paa nogle af de smaa Slotte, nærmest en Slags

Fugleperspektiv over Frederiksborg Slot.

»Villaer«, han havde ladet sig bygge i Parken, Husene ved det senere »Sparepenge« ved Søens Nordende, »Frydensborg« uden for »Lille Dyrehave« eller »Badstuen« i »Indelukket«. Badstuen staar endnu; de andre er forsvundne; men naar Hoffet var med, boede Kongen paa Slottet, og her blev Christian IV født den 12. April 1577.

Det er derfor ikke mærkeligt, at Kong Christian IV med sin fulde Kærlighed hængte ved Frederiksborg. Da han kom paa Tronen, var det gode Tider, og Kongen havde derfor gode Indtægter. Nu vilde han gøre Frederiksborg til Nordeuropas prægigste Slot, og før Aarhundredet var udrundet, havde han faaet udarbejdet Planer hos sin Arkitekt, Flamlænderen Hans

Steenwinckel, til et nyt og storslaet Bygningsværk. Frederik II's Slot blev nedrevet, saavel som Kirken. Steenwinckel døde, før det nye Byggeri var paabegyndt; hans Sønner, som senere fulgte ham i Embedet, var kun unge og skulde først ud i Verden for at lære. Det synes, som den Tradition har Ret, som paastaar, at Christian IV selv i mange Enkeltheder greb ind ved Ledelsen af Arbejdet efter Steenwinckels Plan.

I 20—25 Aar blev der nu bygget paa Frederiksborg. Det udførtes efter en storartet og monumental Plan. De gamle Bygninger paa den forreste Holm med Herluf Trolles Taarn og de to runde Taarne blev staaende; ad en lang Gade mellem lave Stalde naar man frem til S-Broen, den bugtede Bro, som fører over til den midterste Holm. Vejen blev hævet, vel indtil et Par Meter, saa man til Slut kom op til det nye Hovedslots Grundflade.

Over S-Broen kommer man ind paa den mellemste Holm gennem det pragtfulde, firkantede, mægtige Porttaarn med det fantastiske, høje Spir. Det virker som en urokkelig og fast Murkærne, fæstningsagtig og alvorligt imponerende, en Vagt foran Herskerens Bolig. I Taarnet fik nogle af Kongens Sønner uden for Ægteskabet anvist Bolig. Paa den mellemste Holm opførtes paa den nedrevne Kirkes Plads den smukke toetages Længe »Lensherrens Hus«, hvor nu Amtmanden bor, og over for den, symmetrisk, byggedes et nyt Hus, »Kanceliet«, hvor Regeringsfolkene og Gesandterne kunde anbringes, naar Regeringen var forlagt til Frederiksborg. Imellem var den store Gaard, hvor Soldater og Vagt kunde samles, og hvor Menigmand kunde komme. I Midten lod Kongen opføre et storslaet Springvand til Ære for Danmarks Konge som en Sømagts Herre. Derfor staar Neptun med sin Trefork øverst; Ynglinge med Løver bærer Kongens Navnetræk. Billedhuggerarbejdet blev udført af Flamländeren Adrian de Vries i Prag. Da Svenskerne 1659 havde besat Frederiksborg, brød de Figurerne af og tog dem med hjem. Det nuværende Springvand er skænket af Brygger J. C. Jacobsen, som lod Afstøbninger tage af de i Sverige bevarede Figurer. Om Rigtigheden af selve Springvandets Opbygning ved Genindretningen er der rejst berettiget Tvivl.

Ud mod den store Gaard vender Slottet med sine tre Fløje. Sidefløjene er rykket indefter, saa de ikke ligger i Forlængelse af den midterste Holms Længer. Det giver Slottet et mere samlet og fast Præg. Man ser de høje og rigt prydede Gavle med de lange Karnapper; man ser Taarne og Spir rejse sig: paa Slottets Inderside det store, ranke Kirketaarn, de tre Trappetaarne, Kongetaarnet, Dronningetaarnet og Prinsesse-taarnet, og over Tagryggen Spirene af de ydre Hjørnetaarne, »Mønttaarnet« mod Vest og »Jægerbakketaarnet« mod Øst. Taget er højt og kobberklædt som Spirene, og under det findes fire Stokværk foruden Værelserne paa Loftsetagen med deres Kviste. Slottets fjerde Side er dog ikke aaben mod Slots-pladsen; det er beskyttet mod nyfigne Blikke af »Terrassen«, en enetages Mur paa begge Sider af Porten, og den prydedes rigt med Statuer i Nicher. Nu staar Figurene der i graa Sten mod graa Sten og Murværk. Men i Christian IV's Tid havde det et helt andet Udseende. Farveglad, som Kongen var, lod han Murene bemale, rødtanstryge. Figurene var ogsaa i Farver og Guld, og Nicherne var helt forgyldte; et flimrende, farve-straalende, naivt imponerende Indtryk maa det have gjort paa Beskueren.

Til Hovedslottet naar man ad en Bro over den store Kanal; her var tidligere en Vindebro, og selve Portbygningen er af Sandsten med Kongens og Dronningens Vaaben udhuggede. Porten selv er svær, forstærket med runde Nagler. Man ser endnu en lille Lem eller Dør, som kunde aabnes i Midten, saa de Folk kunde krybe ind, som ikke var saa fine, at den af den Grund skulde slaaes op.

Gaarden var smukt brolagt i Mønster, og den, som kom ind, maatte straks lægge Mærke til, at »Terrassen« indvendig var forskønnet for dem, der saa den fra Slottet, med en Søjle-gang. Til venstre havde man saa Kirken med den store, rigt forsirede Portal og den prægtigt udskaarne Kirkedør med Fremstilling af Kristi Daab og af Dommedag og med det smukke Jerngitter for Kongens Stol i Kirken; det havde Smeden paa Kronborg Caspar Fincke kunstfærdigt udført for Kongen.

Midterfløjen var Kongens. Her var der Værelser for ham og Dronningen paa første Sal, »Vinterstuen« og »Sommerstuen«; thi man flyttede om efter Aarstiden; paa anden Sal var Enkedronning Sophies, »Fru Moders«, Lejlighed. I den tredie Fløj var Køkken og Fadebur og paa 1. og 2. Sal Værelser for Kongens Børn.

Frederiksborg Slot set fra Jægerbakken.

Ogsaa Hovedslottets Ydre straaledede i Farver og Guld, ikke mindst »Loggiaen«, den store med Marmor og Statuer rigt prydede toetages Forbindelsesgang, som løber langs Hovedfløjens Gaardside.

Var det ydre prægtigt, svarede det indre dertil. Kirken blev udstyret med rigt udskaarne og indlagte faste Kirkestole. Alter og Prædikestol prydedes med Figurer i rent Sølv, og overalt ofredes der Marmor og sjældne Træsorter. Arbejdet blev for Størstedelen udført af indkaldte tyske Mestre i Tidens mest moderne Stil. I første Sals Højde lod Kongen anbringe et omløbende Galleri; der sad Skoledrengene, som

skulde synge ved Gudstjenesten. For at have et godt Drengekor havde allerede Kong Frederik stiftet en Latinskole; den havde først til Huse i Herluf Trolles Taarn; men da Kongen opdagede, at Peblingene lærte mere af deres Naboer, Staldfolkene, end godt var, snarere end af deres Præceptorer, Lærerne, blev den flyttet til Sorø; men Christian IV genoprettede en Skole her og byggede Hus til den paa den Grund, hvor den nuværende Statsskole ligger. Kirken staar i det væsentlige den Dag i Dag som paa Christian IV's Tid. I den Del af Galleriet, som vendte mod Hovedfløjen, lod Kongen sig indrette et Bedekammer, aabent mod Kirken. Væggene beklædtes med hollandske Malerier med bibelske Emner, og Rummet blev udstyret paa det rigeste med Panel af fine polerede og indlagte Træsorter og med Elfenbensforsiringer. Ved Branden 1859 brændte Bedekammeret. Men dels havde yngre Kunstnere tegnet en Del af det i de foregaaende Aar, dels var nogle Ornamente sendt til Reparation, saa man havde et godt Grundlag for dets Restaurering. Brygger J. C. Jacobsen skænkede dertil en Serie af Billeder fra Christi Liv, malede af Carl Bloch; hvert Aar kom der et eller to. Nu staar det som før, med Kongens egen lille Altertavle, som en holstensk Sølvsmed i Augsburg forfærdigede til ham.

Oven over Kirken paa 2. Sal, og oprindelig kun tilgængelig ad den store Vindeltrappe i Kirketaarnet, laa Riddersalen i Fløjens fulde Udstrækning. Gulvet var lagt af broget Marmor. Væggene blev klædte med Gobeliner forestillende Scener fra Kongens Liv, især i Kalmarkrigen. De var vævede af Holælænderen Karel van Mander (II). For hver Ende af Salen var store rigt forsirede Opbygninger i Ibenholt og sort Marmor med Sølv, paa Gavlen en Kamin, mod Hovedfløjen en Buffet, der ved festlige Lejligheder prydedes med Fade og Pokaler af Sølv, og midt paa Langvæggen over Indgangsdøren var Trompeterstolen for Musikken anbragt. Loftet var broget bemalt med meget Guld og med udskaarne Billeder af kunstrige Haandværk. Riddersalen brændte i 1859, men er med overordentlig stor Bekostning genfremstillet gennem 50 Aar; dog har Vægpillerne nu i Stedet for Gobelinerne store Billeder af Kong Christian IX og hans Slægt.

Ogsaa den øvrige Del af Slottet blev prydet paa det kosteligste. Omtales maa den store Sal i Stueetagen, »Rosen«, Opholdsrummet for Hoffolkene.

Det er en Skade for en Hersker paa et Slot, naar det er

Frederiksborg Slotskirke.

omgivet af Grave, saa der kun er een Udgang, nemlig over Slotsbroen. Derfor lagdes der en »Løngang« over Vandet. Fra Mønttaarnet byggedes en toetages overdækket Brobygning over Kanalen over til Audienshuset, som ligger for Enden af Kongens gamle Ridebane, »Karruselgaarden«. Det er noget af det smukkeste Bygningsværk paa Slottet. Gangen fra Kongelejligheden brændte engang i Frederik III's Tid, men indrettedes rigt af Christian V med smukt Stukværk og hvidmalede Udskæringer om Malerierne. Gangen fører ud til

Audienssalen eller Konseilsalen, det meget smukke, hvælvede Rum med den danske Kongerække. Her findes i en Krog Danmarks ældste Elevator, en Lænestol, som ved et Spil kunde hæves og sænkes til den underliggende Etage, hvorfra en Dør førte ud til »Møntporten«.

»Mønttaarnet« blev nævnet. Det kaldtes antagelig saadan, fordi Kongen i Kælderetagen havde en stærkt beskyttet Kælderhvelving. For at han ikke skulde have Ulejlighed med den besværlige Op- og Ilukning, hver Gang han skulde gemme de Penge bort, som han modtog af sine Indtægter, lod han fra første Sal i Mønttaarnet gøre en Kanal ned til Hvelvingen, og saa øste han blot Dalerne ned til sine Pengekister gennem den. Den er endnu delvis bevaret.

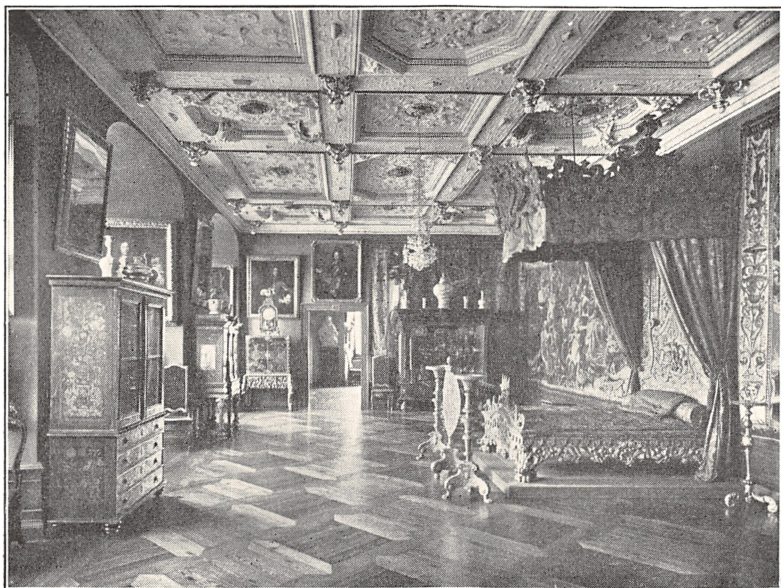
Da Slottet omkring 1625 var færdigbygget og udstyret, var det Kongens Stolthed værdigt, og det betragtedes ude i Europa som et fornemt Vidunderværk, en enestaaende Pryd for Danmark.

Efter Christian IV blev Frederiksborg ved at hævde sit Ry. Her holdt Frederik III sin Fest for sin Besejrer, Karl X Gustav af Sverige, 1658 efter Freden i Roskilde, og her fejredes en Række Fester i Anledning af hans ældste Datters Forlovelse med Kurprinsen af Sachsen. Ogsaa Christian V gjorde sit til at holde alt vedlige. Audienshuset udstyredes, som omtalt, efter Branden; Kirkens Galleri blev prydet med Malerier, og her lod han sig salve som Danmarks og Norges enevældige Arvekonige. Frederiksborg havde en særlig Tiltrækning for denne Konge, som elskede Sport og Jagt.

De følgende Konger beboede ofte Frederiksborg, og alle, med Undtagelse af Christian VII, lod sig salve i Slotskirken. Paa Frederiksborg sluttedes 1720 den Fred, som endte den store nordiske Krig, den sidste større Fejde mellem nordiske Lande.

Nyere og mere moderne Slotte rejste sig: Frederiksberg, Fredensborg, Hørsholm; men Frederiksborg havde Historiens Kaabe om sig og gik ikke i Glemme. Frederik IV tog derhen, naar han, træt af sine Kongepligter, som han saa ivrigt arbejdede med, søgte Ro og Hvile nogle Dage i uforstyrret Samvær med »sit allerkiæreste Hierte«, Dronning Anna Sophie.

Christian VI lod det meget kostbart restaurere; fra hans Tid er Balustrene paa Slotspladsen mod Terrassen. Frederik V ændrede Værelserne i Kongefløjen, da han her holdt sit Bryllup med Juliane Marie, og Christian VII og Caroline Mathilde boede paa Frederiksborg, da de gennem et paa Trapperne

Interiør fra Frederiksborg Slot. Værelse 42. Tiden omkring 1700.

tabt Brev fik de første Meddelelser om Befolkningens Uro og frygtede en Revolution. Under Frederik VI blev Slottet gjort til et »fædrelandsk Museum«; der skulde Portrætter af alle fortjente Danske samles. Men Frederik VII gjorde det atter til Residensslot, og det blev hans Yndlingsresidens. I Slotskirken lod han sig 1850 vie til Grevinde Danner.

Mens han boede paa Slottet, blev der fyret i en halvt nedbrudt Kamin i Værelset ved Mønttaarnet paa 3. Sal, hvor Kongen havde sin Oldsagssamling. Der opstod Ild, som i Løbet af Natten den 17. December 1859 fortærede det meste af Slottets Indre med dets tusinde Minder. Det var en Landsorg. Over hele Riget, ogsaa fra Holsten, ja selv fra Færøerne

og Grønland strømmede Gaver ind til dets Genskabelse. Arkitekt Ferd. Meldahl fik Opgaven atter at gøre det til et Slot. Inden faa Aar var det under Tag, og man begyndte paa en værdig Indrettelse af det Indre, Riddersalen, Bedestolen, Rosen. Men Midlerne var for smaa til den store Opgave; et Kunstflidslotteri stiftedes; men heller ikke det var tilstrækkeligt, og Arbejdet sneglede sig frem. Da tilbød i 1878 Brygger J. C. Jacobsen, Carlsbergfondets Stifter, at bekoste Slottets Indrettelse, saa det kunde blive en værdig Ramme om Fester i Kongehuset, men saaledes, at man ikke maatte overnatte paa Hovedslottet, og at det skulde staa aabent for besøgende, naar Kongen ikke havde det i Brug. Han erindrede den nationale Følelse, han under sine tidligere Besøg havde gennemlevet paa det minderige Sted og tilbød Midler til der at skabe et »fædrelandshistorisk Museum«, forstaaeligt for Menigmand. Gennem Billeder af Begivenheder i Danmarks Historie og Portrætter af fortjente Mænd skulde Salene, rigt udstyrede med værdige Møbler, tale til den besøgende om Danmarks Fortid og om Landets Værd. Senere testamenterede han det en Part af Carlsberg-Bryggeriernes aarlige Overskud. Kong Christian IX tog mod Gaven. Museet kunde aabnes den 1. Februar 1882, først alene i Kongefløjen, derpaa 1. Januar 1885 ogsaa i Prinsessefløjen, og fra den Tid har Frederiksborg talt sit Sprog til fremmede og til Landets Befolkning.

Næsten 3½ Million besøgende er siden dets Stiftelse gaaet gennem Salene, Danske og Udlændinge, Børn og Soldater, unge og ældre, og faa har forladt Stedet uden at have modtaget et Indtryk af, at her værnes en vigtig Arv for vort Folk.

Litteratur:

- Frederiksborg. Udg. af det nationalhistoriske Museum. I. Opmaalinger udførte under Ledelse af V. Holck. Kbh. 1918. II. Slottets Historie af Francis Beckett. Kbh. 1914.
- J. P. Rasbech: Frederiksborg Slots Beskrivelse. Kbh. 1832.
- Fr. Weibach: Frederiksborg Slot. Kbh. 1923.
- F. R. Friis: Bidrag til Frederiksborg Slots Historie (i sammes Værk: Samlinger til dansk Bygnings- og Kunsthistorie. Kbh. 1872—78. S. 207—76, 370—74.)

HILLERØD

Af Otto Andrup.

Nogle af Danmarks Slotsbyer ligger fra gamle Dage paa Steder, som var særlig gunstige for Handel, ved Aaovergange eller i Vige, hvor Skibene kunde ankre roligt op. Naar Byen fik en vis Størrelse, byggede Kongen en Borg, dels som Forsvar for Byen, dels for at holde Ro og Ret paa Stedet. I saa Tilfælde opstod Byen før Slottet. Men fra den senere Tid ser man, at Kongen lægger Slotte paa Steder, som er ham særlig kære, eller som han mener har strategisk Betydning; kort efter danner der sig da uden om Slottet en By. Naturligvis er det i den første Tid mest Personale fra Hoffet, Haandværkere ved Slottet og Folk, som kan sørge for disses Velbefindende, Kromanden, Købmanden, som har taget eller faaet Bolig om Slottet. Men hvor der er en Købmand, trækkes Folk til; Arbejde skaber Arbejde, og snart opstaar der et lille Samfund, som kan leve sit Liv uafhængigt af Slottet.

Hillerød By er opstaaet omkring Slottet. Egentlig er dens Tilblivelse besynderlig. Til Hillerødsholm hørte to smaa Landsbyer, Hillerød, der laa paa Bakken, hvor nu Præstegaarden findes, og Ølskøb, hvor nu Hillerødsholm er. Paa deres Jorder gav Frederik II enkelte af de Folk, som var beskæftiget for Hoffet, Lov til at bygge Hus paa Livstid, og her anlagdes Kroen paa Halvøen »Posen« i Søen, et Sted, hvor fremmede, som kom til Kongen, kunde indkvarteres og Heste opstaldes. Indbyggerne fra Slangstrup søgte Kongen at faa til at nedsætte sig nær Slottet, saa der kunde skaffes et passende Marked; men han havde ikke Held med sig. De to Landsbyer begyndte at konkurrere mod hinanden om, hvor Bebyggelsen skulde finde Sted. Mange, især Haandværkere, slog sig ned om Slottet, men naaede dog ikke nogen fastere Forbindelse med dette Samfund; kun Hoffets Folk maatte søge Kirken paa

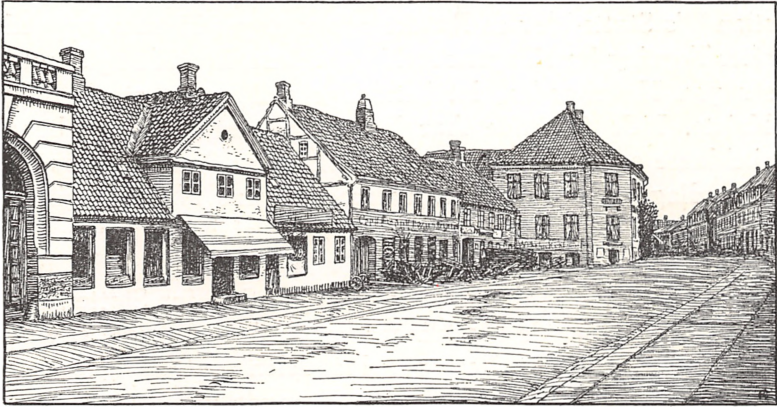

Byskriverstræde set mod den gamle Kro.

Slottet; Tilflytterne i Hillerød eller Ølskøb henvistes til Kirkerne i Herlev og Tjæreby. Først Christian IV afgjorde Konkurrencen. Ølskøb blev nedlagt 1621 og dens Jorder udlagt til 7 Vange, som fik Navn efter Ugedagene; Tirsdagsskoven, Sydvest for Slottet, er endnu et Minde herom. Hillerød havde sejret.

Kong Christian IV, som nu var færdig med sit store Slot,

ønskede, at de Bygninger, som han kunde se fra sine Vinduer, skulde se anstændige ud; men Borgerne ejede ikke den Jord, Husene var bygget paa — det var jo Kongens — og desuden skulde det være underlagt Myndighedernes Kontrol, hvem der flyttede ind i Husene, naar en Beboer vilde sælge eller udleje, saa det var en tvivlsom Pengeanbringelse at sætte for meget i disse Gaarde, hvorfor Bygherrerne ikke var til Sinds at ofre

Slotsgade 44 og Fisketorvet.

mere end højst nødtigt paa Husenes Udseende, og Kongen havde svært ved at faa Byen til at se manerlig ud og faa de Folk, som han havde overladt Kronens Jord gratis til Bebyggelse, mod at de paatog sig visse Forpligtelser, som at have god Staldplads, til at bygge tilstrækkelig stort og solidt. — Hillerød fik nu en egen Embedsmand, som skulde paase, at de kongelige Bestemmelser overholdtes, og snart blev det som Sogn udskilt fra Slots sognet.

I 1621 fik Hillerød sin egen Kirke liggende paa Banken, hvor nu Raadhuset findes; men skønt den var muret op i Bindingsværk af en af Kongens Haandværkere, maa den have været daarlig som Bygningsværk, for 1625 blæste den om, og siden den Tid har Hillerød aldrig haft en Kirke i Sognet; men fra 1630 fik Byens Borgere Tilladelse til at søge Slotskirken, som jo dog ligger i Nabsognet. Christian IV gav og-

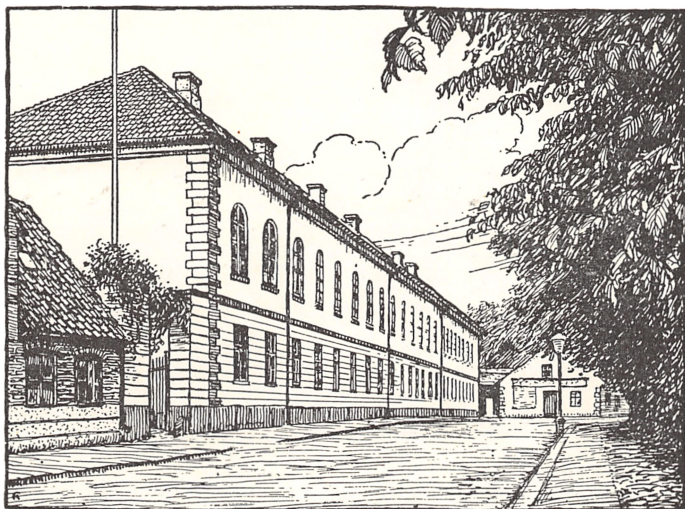
saa Hillerød en Latinskole, baade til Guds og Rigets Tjeneste og Gavn og for altid at have Drengene til at synge i Slotskirken.

Under Kongens velvillige Øjne voksede Hillerød en Tid; den kaldtes By, men havde ikke faaet Købstadsrettigheder. Da man endelig skulde have Byens juridiske Stilling fastslaet, blev det kun til: Flækken Hillerød, men den fik da baade Byfoged og Byskriver. 1692 hærgedes Byen af en Ildebrand, som udslettede de fleste Spor fra Christian IV's Tid. Med Christian V's Støtte blev en Række nye enetages Huse opbyggede efter Tegning fra Kongens Arkitekt, Huse, hvoraf nogle endnu ses paa Hovedgaden, let kendelige ved deres store, rolige Kviste. I de følgende Aar led Byen meget. Hoffet boede sjældnere og sjældnere paa Frederiksborg; Avlsgaardens Jorder udlagdes til Stutteriet, hvorved »Byens Næring« gik tilbage; Brande raserede betydelige Dele af Byen baade 1698, 1733, 1762, 1764 og 1788. Trods alle Onder begyndte Byen dog at trives. Et Salpeterværk anlagdes Syd for Slottet, hvor de aarhundredgamle Møddinger havde ligget, og det gav Beskæftigelse til en Del Personer; Handelen med Omegnen kom bedre i Sving; der grundedes en Mængde Bryggergaarde og Brænderier for at forsyne Omegnen og betjene de Landboer, som kom til Bys for at sælge deres Produkter og købe Fornødenheder. Transportforholdene forbedredes, da Fragtmændene fik visse Begunstigelser, og Hillerød følte sig som Købstad og fik i Christian VII's Tid et indre Styre af eligerede Borgere.

Men det var, som om der altid var sørget for, at Byens Trivsel ikke skulde blive for stor. Næppe var Forholdene blevet lysere, da en ny stor Ildsvaade 1834 lagde Størsteparten af Byen i Aske. Christian IV's gamle Latinskole brændte og talrige Købmandsgaarde og Værksteder langs Slotsgade og Torvet. Man tog hurtigt fat paa Byggeriet; en ny Skole blev allerede 1836 indviet, den nuværende statelige Bygning, som J. H. Koch var Arkitekt for. Ogsaa mange Privatbygninger rejstes hurtigt; nu var der jo Assuranceselskaber for Købstadsejendomme, saa Nøden blev ikke saa uoprettelig; de følgende Aar, hvor Byggearbejdet var i Gang, bragte Byen noget paa

Fode. Et endeligt Opsving skete, da Frederik VII som Konge flyttede ind paa Frederiksborg og ofte slog sig ned paa Slottet som sin Residens.

Men atter skulde Ilden sætte en Stopper for en Opblomstringsperiode. 1859 brændte Slottet; Kongen og Hoffet drog

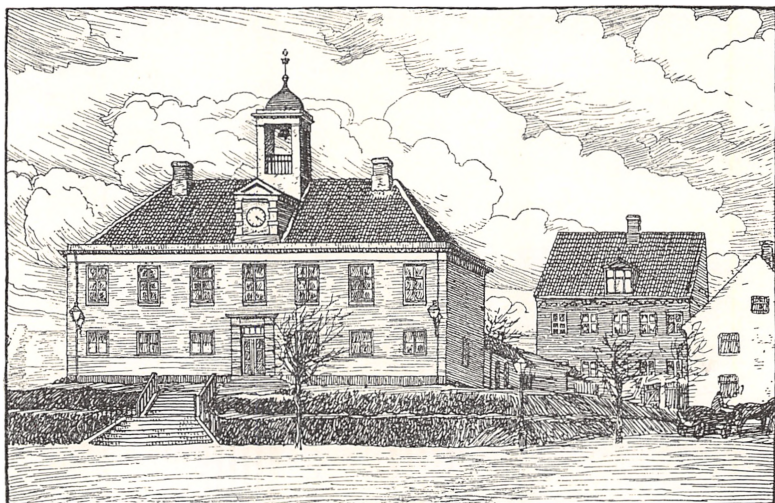

Latinskolen.

andetsteds hen, og Byen gik derved Glip af betydelige Indtægter.

I sidste Halvdel af 19. Aarhundrede ændredes Byens Vilkaar dog betydeligt. Landboejendommene steg med Produkterne i Værdi, og Egnens Rigdom øgede Byens Handel. Ligesom Hillerød igennem Aarhundreder havde været Nordsjællands administrative Hovedstad, blev den nu Centrum for Egnens økonomiske Institutioner som Frederiksborg Amts Spare- og Laanekasse. Nordbanen lettede Forbindelsen med København. Det nationalhistoriske Museum paa Frederiksborg blev en Lands-, ja en europæisk Seværdighed. Det og Skovene trak Turister til Byen. Baner anlagdes til Frederiksværk og Hundested, til Gilleleje og Tisvilde. Store Fabriksanlæg som Nordstens Fabrikker af Landbrugsmaskiner voksede frem.

Med denne Vækst ændredes Byens Udseende. Byggeriet tog fart. De lave Huse af Typen fra Christian V's Tid maatte give Plads for moderne, høje Bygninger. De gammeldags, smaarudede Købmandsgaarde med deres begrænsede, konservative Udvalg af Varer erstattedes af talrige velforsynede Bu-

Det gamle Raadhus.

tikker, med store Udstillingsvinduer fyldte af de nyeste Ting, de kræsneste Produkter. Banker oprettedes, og Handelslivet tog et betydeligt Opsving.

Meget af den gamle Provinshygge er vel forsvundet og med den Præget af den idylliske Smaastad. Nu virker Hillerød i sine Hovedgader som den driftige, moderne By. Men Billedet af Byen er stadig præget af det stolt knejsende Slot, af Slotssøens Bølger og af dens Bræmme af Haver, Parker og grønne Skove, Slotshaven med sine klippede, meterbrede Buksbomhække og stolte Lindealléer, Lille Dyrehave med Badstuens skønne Miniature-Slot og den store grønklædte Skrænt paa Jægerbakken, hvor der som Bud fra Landet til Byen er rejst et lille Bondehus, der indgaar som Led i Nordsjællandsk Folkemuseum. Dette lille Museum rummer dels i sit nyopførte

røde Hus Minder om Landbobefolkningens Tilværelse gennem Tiderne, dels er det en Art byhistorisk Museum for Hillerød.

Paa de nye store Grunde Sydøst for Byen, hvor den gamle Herregaard Sandviggaard laa, har der nu rejst sig et helt moderne Villakvarter, og højere oppe paa Bakkerne ligger det mægtige Amtssygehus, en af de største Bygninger i Provin- sen, et Vidnesbyrd om den Vægt, vor Tid lægger paa Sam- fundets sociale Opgaver. Endnu højere paa Bakken ligger Ud- sigtshøjen, Skansebakken, hvorfra man kan se vidt ud over Frederiksborg Amt, over Gribskov, Arresø, Esrumsø, ja helt til Øresund.

Saaledes samles hele Præget af Nordsjælland om Hillerød.

Litteratur:

Hillerød By. Udg. af Frederiksborg Amts historiske Samfund. Kbh. 1925.

SLANGERUP OG FREDERIKSSUND

Af Erland Gribsø.

Slangerup og Frederikssund har fælles Historie igennem mange Aar. De to Købstæder havde i lange Tider samme Styrelse, og det var de samme Slægter, der i Aarevis gav Tonen an i begge Byerne. Slangerup er den ældste af de to Nabo-byer, Frederikssund langt den yngste. Saa ung er Frederikssund dog ikke, at den først blev Købstad i 1809, da Slangerup mistede sine Købstadsrettigheder. Købstadsretten blev ikke taget fra den gamle By og lagt til den unge i 1809, saadan som man somme Tider kan høre Folk sige.

Frederikssund blev allerede Købstad omkring 1665, og fra denne Tid til 1809 hed det altid »Købstæderne Slangerup-Frederikssund« — med Bindstreg imellem. De hørte sammen. Det, der skete i 1809, var, at Slangerup gled ud som Købstad, og Frederikssund fortsatte alene.

Men hvor gammel er Slangerup da? At den var en af Landets ældste Købstæder, er der ingen Tvivl om, og det nævnes da ogsaa, at Byen allerede i Aaret 1102 fik nogle Friheder af Erik Ejegod. Saxo fortæller, at denne Konge var født i Slangerup, og at han fra sin Pilgrimsrejse til det hellige Land under et Ophold i Konstantinopel 1103 sendte værdifulde Gaver hjem til Kirken i Slangerup — en Splint af Kristi Kors og Ben af den hellige Nicolaus, Søfolkenes Helgen. Det var Relikvier, som Kejser Alexius havde foræret ham. Alligevel kan det ikke slaas fast, at det er Erik Ejegod, der har gjort Slangerup til Købstad.

I sin Omtale af Svends Sejr i 1147 over Knud under Borgerkrigen 1146—1157 kalder Saxo Slangerup for Landsby, men smaa hundrede Aar efter staar den nævnt som Købstad i Kong Valdemars Jordebog. I et Brev fra Erik Menveds Tid, den 18. Februar 1302, giver Kongen Slangerup de samme

Rettigheder, som Roskilde har, og endelig »konfirmerede« Christoffer af Bayern den 2. Januar 1441 Slangerups Stadsprivilegier.

Saxo fortæller, at Erik Ejegod byggede en Kirke netop paa det Sted, hvor hans Vugge havde staaet. Man har hidtil rynket paa Næsen ad den Historie, men de senere Aars Udgravninger i Slangerup har vist, at Beretningen godt kan være rigtig. Det er nemlig blevet fastslaaet, at den første Kirke, som Slangerup havde, er bygget kort før, man begyndte paa 1100-Aarstallene — altsaa er der ikke noget i Vejen for, at Erik Ejegod kan have bygget den. Det var lige før, de brændte Mursten kom i Brug, og Udgravningerne har vist, at den gamle Kirke — som ikke laa der, hvor Slangerups Kirke nu ligger — var opført af Fraadsten, d. v. s. porøs Kalksten, Kildekalk. Rimeligvis har den været knyttet til en Kongsgaard i Byen og har altsaa fra først af været en Slags Gaardkirke ligesom Fjenneslev. Helt lille har den ikke været. Den har haft hele tre Langhuse (»Skibe«). Siden er baade Kirke og Kongsgaard indgaaet i det Nonnekloster-Kompleks, der et lille Hundrede Aar senere — af Mursten — blev bygget paa Stedet af Erik Ejegods Sønesøn Valdemar den Store.

Enten det nu er Erik Ejegod, der har bygget Fraadstenskirken, eller ej, saa maa det være den, der har faaet de kostbare Helgenlevninger, han skal have sendt hjem fra Rejsen. Selv fik Kongen dem aldrig at se i Kirken. Han kom som bekendt ikke hjem fra sin Pilgrimsrejse, men døde paa Udturen, mens han opholdt sig paa Cypren, og blev begravet dér. Dronning Bodil naaede dog det hellige Land, men dér døde hun. Hendes Følge lod hende gravsætte paa Oliebjerget; hvor ved ingen nu.

Paa Grund af de forskellige Begunstigelser, Byen havde faaet, kom den hurtigt i Ry. Den skabte sig en udstrakt Handel, store Markeder blev holdt i Byen, og Folk strømmede til langvejs fra. I Midten af 13. Aarhundrede blev Slangerup Tingsted for det store Tryherred, hvad der paa Tingdagene førte mange fremmede til Byen. Det var derfor et haardt Slag for den, da Frederik II, som interesserede sig stærkt for Fre-

deriksborg, 1562 flyttede Tingstedet dertil, og i 1566 blev oven i Købet Købstadsrettighederne taget fra den. Det varede dog kun til 1573, saa kom baade Herredstinget og Købstadsretten tilbage; men 1584 synes Tingstedet for bestandig at være flyttet tilbage til Hillerød; Købstadsrettighederne bevaredes derimod til 1809.

Den ældste Byplan, man har over Slangerup, er Peter Hansen Resens fra 1677. Omtrent hundrede Aar efter kom Pontoppidans Danske Atlas, som baade har Kort og Kobberstik fra Slangerup. Trods de mange Brande, der har hærget Byen i Tidens Løb — 1573, 1672, 1719, 1724, 1727, 1853, 1887, 1902 og 1937 — gaar Gader og Stræder i den gamle Bykerne i det store og hele, som de altid har gjort. Større end Byen nu er, har den aldrig været, hverken i Omfang eller i Indbyggerantal, heller ikke i Velmagtsdagene.

I 1774 havde Byen 95 Gaarde og Huse, og Indbyggerne var »Sognepræsten, en residerende Capellan, Byefogeden, Byeskriveren, 3 Købmænd, 36 Haandværksmestre af alle Slags, 17 Avlsmænd og Brændevinsbrændere, ialt 67 Borgere og 8 Enker, Gamle og Unge, i alt omtrent 400. Hele Byen er taxeret i Brand-Cassen for 24,000 Rdlr., og Kirken for 22,100 Rdlr.« Da denne Optælling skete, var Slangerup dog næppe fuldt saa rig paa Indbyggere som i visse tidligere Perioder. 1774 ligger jo ikke ret mange Aar forud for 1809, da Byen holdt op med at være Købstad.

Gamle Dages Købstæder var dog ikke store. Ved Folketællingen i 1753 havde Hillerød 1312 Beboere og Roskilde 1761. Med Undtagelse af Helsingør, hvor der boede 3396 Mennesker, naaede ingen af Sjællands Købstæder et Indbyggerantal paa 2000. Mange af dem havde ikke 1000, ja, Slangerup, Nykøbing, Præstø og Frederikssund naaede i 1753 ikke engang op paa 500. Nederst i Rækken stod Frederikssund med 148 Indbyggere. Slangerup havde dog det Aar 424. København var heller ingen Storstad paa den Tid, knapt 80,000 Indvaanere. Først efter 1801 naaede Hovedstaden op paa over 100,000.

Naturligvis har Slangerups Yderdistrikter ikke kunnet

undgaa Stationsbypræget i den sidste Menneskealder, men de indre Kvarterer omkring de to Torve er forholdsvis uberørte af den nyere Tid. Her er svajryggede Bindingsværkslænger med mossede Tegltag og Stengærder med gule Svaleurter og sødt duftende Hyld. Hist og her faar man et Kig over en sol-

Slangstrup Kirke.

lys Gaardsplads med toppede Brosten ind til Rosenklyngerne i en dunkelrøn Baghave.

Gaar man en Tur i de gamle Gader, er det, som om de svundne Tider og Slægter bliver levende igen — naar man da forstaar at se og høre.

Kongensgade, Landevejsgaden, Byens Rygsøjle, var den fornemste af Gaderne. Kongensgade svarer til Algade, og begge Navne træffer man i adskillige Købstæder. I 1672 brændte en Del af Kongensgade, bl. a. Præstegaarden, der laa paa Hjørnet af Kannikestræde, hvor nu Brugsforeningen er. Thomas Kingo, den berømte Salmedigter, som var født i Slangstrup i 1634 og døde som Fyns Biskop i 1703, var Præst i sin Føde-

by og boede i Præstegaarden, da den brændte. Det var her, han skrev »Nu rinder Solen op«, »Rind nu op i Jesu Navn« og de andre kendte Salmer fra 1. Del af »Aandeligt Sjungekors«. Efter Branden blev Præstegaarden bygget op igen paa samme Sted og stod saa til 1724, da en stor Ildebrand lagde den og Raadhuset, der var den sidste Rest af Nonneklosteret, og 57 andre Ejendomme i Aske. Denne Gang blev Præstegaarden ikke rejst igen. Præsten fik Bolig paa Kirketorvet, først i den Ejendom, hvor der nu er Telefonstation, og da den brændte ved en anden stor Brand i 1853, dør, hvor han nu bor.

Ved Branden i 1853 gik 28 Steder op i Luer, og store Værdier blev ødelagt. Bl. a. mistede den gamle 80-aarige Præst Peter Hansen sin store, kostbare Bogsamling. Peter Hansen havde været Lærer for Digteren J. L. Heiberg, og da Heiberg i 1831 blev gift med den berømte Skuespillerinde Johanne Luise Pätges, var det Pastor Hansen, der viede dem i Slangerup Kirke. Bryllupsmiddagen stod i Præstegaarden — den, der brændte i 1853 —, og i Telefonstationens Have, den gamle Præstegaardshave, staar endnu en Mindesten, som Fru Heiberg selv stillede op der paa Bryllupsdagen.

Ligesom Ildebrandene gennem Aarene gjorde Indhug i Byen, saadan har Pesten ogsaa været en haardhændet Gæst. I 1654 udbrød der Pest i København, og Aaret efter kom Smitten til Slangerup. Kirkebogen fortæller, at den »grasserede stærkelig« her. I 1711 var det galt igen. En Karl fra Skænkelsø kom hjem fra Hovedstaden og var syg af Pesten, som han havde faaet, da han gjorde Tjeneste i Flaaden, men ved et Vidunder blev ingen andre paa Egnen smittet — dengang. Men kort efter kom Smitten til Slangerup to forskellige Steder fra: med Degnekonen fra Lynge, som havde været i København paa Besøg, og med en Pige, der kom syg hjem til Jørlunde fra Helsingør. Da hun var død og begravet, var man saa uforsigtig at forære hendes Tøj væk, og saa gik det stærkt med Smittens Udbredelse. I Slangerup blev hele Svaldergade spærret af, for det var, ligesom Pesten særlig havde bidt sig fast dør.

Der blev brændt Blus af Malurt og Tjære for at faa Syg-

dommen jaget paa Flugt, men alt var omsonst. Der stod hele Rækker af Kister paa Kirkegaarden, og rundt om i Husene laa der Lig, som ikke engang kunde komme i Kiste. I Svaldergade lagde man Ligene ud paa Stenbroen og dækkede dem med Jord. Da man i 1922 gravede Kloak i Gaden, fandt man knapt en Meter under det nuværende Jordsmon saadan en Hastværksbegravelse fra 1711, en Mængde Skeletter i en Bunke oven paa den gamle Kørebane.

Det var de mange Pestdødsfald i 1711, der fik det danske Kancelli til at kræve, at Byen oprettede et Ligbærerlav. Vedtægterne for det Lav kendes endnu, og det er interessant at se, hvordan der skelnedes imellem første, anden, tredie og fjerde Klasses Lig. Prisen for at bære varierede fra 6 Rigsdaler til 2. Fjerde Klasses Lig kom dog gratis i Jordan. For første Klasses Lig havde Ligbærerne Lov til at tage mere end de 6 Rigsdaler, hvis de kunde komme af Sted med det. I Vedtægten staar nemlig: »Kand ellers Oldermænden i bedre Maade ved Accordt om saadant Liig søge Compagniets Beste, der udi gjør han sin Fliid til.«

Klosterstræde har sit Navn efter Nonneklostret, der laa dør, og som ca. 1170 var bygget til Søstre af Cistercienserordenen. De ældste skriftlige Kilder, man har fra Slangstrup Kloster, gaar helt tilbage til 1187 — to Breve, som Abbed Vilhelm fra Æbelholt har skrevet. Det ene er til Priorinden og et Par Jomfruer i Klostret, det andet til to af Nonnerne, som faar en kraftig Formaning om at holde sig paa Dydens Vej. Klostret var viet Jomfru Marie og St. Nicolaus, og straks efter, at det var oprettet, begyndte Gaverne at strømme ind. Vor Frue Kloster, som det hed til daglig, blev betænkt i Gavebreve og Testamenter, og paa de store Markedsdage bugnede Klostrets Pengekasse, naar Markedsgæsterne fik Syndsforladelse og i store Skarer kom for at kysse de dyrebare Relikvier. Der gik Ry af det nye Kloster. Valdemar den Store lod to af sine Døtre indskrive som Nonner i Slangstrup, og paa Valdemar Atterdags Tid traadte den svenske Prinsesse Agnete ind i Klostret. Hun var Datter af Kong Birger og Dronning Margrethe, Erik Menveds Søster, og hendes Op-

tagelse blandt Nonnerne gav Anledning til, at Kongen i 1344 lod Klostret faa alle Indtægterne fra Slangerup By, fra Kronens Gaard i Jordhøj og fra Kirken og en Del af Gaardene i Sigerslevvester For det, som Klostret fik i Indtægt paa den Maade, skulde der leveres Mad, Øl og Tøj til Agnete og hendes to Tjenestemøer.

Ved Reformationen inddrog Kongen alt Klostergodset, men Klostret selv bestod i en Snes Aar endnu med kongelige Fogeder som Bestyrere. Saa sent som i 1555 nævnes Klostrets Jomfruer, men allerede i 1536 havde Slangerups første lutherske Præst, Johan Tønder, efter Kongens udtrykkelige Ordre faaet Bolig i Klostret.

I 1562 blev Klosterkirken skænket til Byen, fordi Borgerne havde klaget over, at deres Sognekirke var saa lille og brøstfældig. I 1588 fik Slangerup en ny og stor Sognekirke paa den gamles Plads — det er den, der staar nu — og omkring Aar 1600 blev Klosterkirken revet ned. Foruden Klosterkirken fik Byen ogsaa et Stenhus. Det blev indrettet til Raadhus, men brændte under den store Ildebrand i 1724. Efter den Tid maatte man nøjes med en Raadstue, der laa paa Hjørnet af Brobækgade og Aagaardsstræde.

Klostrets øvrige Bygninger forfaldt efterhaanden. Folk, der skulde bygge, tog uden videre for sig af Murene. Mange Huse baade i Slangerup og Frederikssund har Materiale fra Klostret i deres Vægge. Sidst, Stenene fra det gamle Kloster kom for Dagens Lys igen, var i Havnegade i Frederikssund. Da Gæstgiveriet »Horns Herred« eller »Kreditten«, som man gerne sagde, blev revet ned i Sommeren 1939, viste det sig, at næsten alle Murstenene var Munkesten. De var blevet hentet fra Klosterruinen i Slangerup ca. 1680. Der er i Aarenes Løb tit fundet Skeletter i Haverne omkring Klosterstræde. Her har Nonnernes Kirkegaard ligget.

Trods Tidens Tand og Menneskers Vanrøgt eksisterer der endnu store Partier af Klosteret — men under Jorden. Udgravningerne, som fandt Sted i 1936, viste, at der er betydelige Rester tilbage. Baade af de tre egentlige Klosterfløje og af Klostrets Kirke.

Kirketorvet og Hestetorvet var Byens offentlige Pladser. Her blev Markederne holdt, og her var Bybrøndene. Krammarkedet var paa Kirketorvet, Folk med Heste holdt til paa Hestetorvet, og Kreaturhandelen gik for sig i Strandstræde. Ringene, som Køerne stod bundet i, sidder hist og her i Murene endnu.

For Enden af Strandstræde ligger Acciseboden, som den laa der i Købstadstiden. Handelsmænd, der ikke havde hjemme i Slangerup eller Frederikssund, maatte betale Told ved »Sisseboden«, naar de kom til Marked med deres Varer og var sluppet ind igennem Byporten. Slangerup har haft tre Byporte, Vesterport, Nørre- og Sønderport. Mod Øst var der kun et Led. Det hedder sig, at begge Portfløjene ved den ene af Byportene var beslaaet med Kobber, og at Borgerne sænkede de to kostbare Kobberporte i Cirkel-Engen Øst for Byen, for at Svenskerne ikke skulde faa fat i dem, da de i Vinteren 1658—59 rykkede ind i Slangerup.

Paa Kirketorvet laa Raadhuset, det Stenhus, som Byen havde faaet fra Klostret. Foran Raadhusets Vinduer stod paa Markedsdagene et Fredstegn, d. v. s. et Trækors, og naar det var ude, skulde der være Orden og Fred. Det var der dog langt fra altid, men saa maatte Bysvendene og Vægterne træde til. De gamle Tingsten, som kun Ringsted har Mage til, ligger stadig paa Kirketorvet. De stammer helt tilbage fra den Tid, da Tryherreds Ting blev holdt i Slangerup. Efter at Tinget var forsvundet, blev de store, flade Sten »overtaget« af Byens Slagtere, der brugte dem som Diske, naar der var Marked paa Torvet.

I et lille Anlæg i Kirketorvets ene Side staar en Buste af Thomas Kingo og en Mindesten for Hans Atke, der var Borgmester i Slangerup i 1660. Han deltog som Byens Udsending i den Rigsdag, hvor Frederik III indførte Enevælden. Flere af Slangerups Borgmestre og Byfogeder var myndige Mænd, der værgede Byen og dens Interesser, naar de syntes, de blev gaaet for nær. I 1717, da Kanalen fra Arresø til Roskilde Fjord blev gravet, fik Hillerød og Slangerup Ordre til at forsyne Gravemandskabet med Brød. Det passede ikke rig-

tigt Byfoged Jon Gad i Slangerup, saa han »glemte« det helt. Men saa skrev Generalkommissariatet »ganske venlig« til ham: »Saa advares hannem hermed, at saafremt nogen videre Klagemaal skulde spørges, at Folkene for Brød maatte lide Mangel, vil det komme Hr. Byfoged til stor Ansvar. Gud befalet!« Saa først blev der fyret op til Soldaterbrødene i alle Slangerups Bagerovne!

Fra Torvene førte tre Stræder mod Byens Udkanter, Timiansstræde mod Nord til Byens Haver, Aagaardsstræde og Møllestræde mod Syd og mod Øst til Engene og Aaen, til Blegeplads og Vandmøller. Gaar man videre fra Timiansstræde, kommer man ind i Kannikestræde. Her laa Skolerne, baade den danske og Latinskolen. Latinskole havde Byen nemlig faaet efter Reformationen 1536. Rektor ved Latinskolen gjorde Tjeneste som Degn i Kirken, og Disciplene sang ved Gudstjenesterne. De mange Navne og Aarstal, der er skaaret i Kirkestolene oppe ved Alteret, har Latinskolens Drengene været Mestre for. Naar Præsten var paa Prædikestolen, snittede Drengene i Korstolene.

Skønt Slangerup Latinskole aldrig blev særlig stor, havde den dog i de 200 Aar, den eksisterede, flere kendte Mænd som Rektorer. »Mester Ole Vind«, Christian IV's Hofprædikant, begyndte sin Løbebane som Rektor i Slangerup, og Anders Bording, Danmarks første Journalist og Bladudgiver (»Den danske Mercurius«), sad ogsaa i Rektorstolen her et Par Aar, fra 1662 til 1664. En anden kendt Skribent, Jacob Worm, der var frygtet for sine krasse Satiredigte, træffer man ogsaa i Rektorrækken — fra 1671 til 1677. Det var paa samme Tid, Thomas Kingo var Præst i Byen. Worm og Kingo var knyttet til hinanden ved en Slags Familieskab, men enes kunde de aldrig. Til Tider trakterede de hinanden, paa Vers, med Udtryk som »Hykler«, »Pladderpløs« og »skaldede Svin«. Jacob Worm var paa Nakken af alt og alle — han havde nu ikke altid Uret — og da han ogsaa gav sig til at skrive Vers om Sofie Amalie Moth, Kongens Veninde, gik det ham galt. Han blev forvist til Trankebar, en af de danske Kolonier i Forindien, og der døde han som Missionær.

Den nuværende St. Michaels Kirke, der som nævnt blev bygget i 1588, opførtes af den berømte Hans Steenwinckel den Ældre med Jørgen Friberg fra Slangerup som Leder af det daglige Arbejde. Alene for denne pragtfulde Renæssancebygningens Skyld er Slangerup værd at besøge. Alle, der træder ind i Kirken, bliver slaaet af det store Rums Skønhed, af Lyset, der ligefrem vælder ind af de høje, spidsbuede Vinduer, og af Altertavlens, Prædikestolens, Orgelets, Stolenes, Glasmaleriernes, Lysekronernes og de mange Epitafiers, Mindetavlernes, Farvepragt. Prædikestol og Altertavle er fra Christian IV's Tid. Det udskaarne Alterbillede, der forestiller Korsfæstelsen, er dog langt ældre. Det er Midterfeltet af en gammel Fløj-Altertavle fra ca. 1450, der i mange Aar opbevaredes i Kirken, og som i 1939 blev restaureret og anbragt i Christian IV's Renæssancetavle, hvor det nu sidder. Sidefløjene er forlængst gaaet tabt. Fra 1850 til 1939 sad der et andet Billede i Altertavlens, malet af Fru Lucie Ingemann, der var gift med Digteren. Som Kunstværk var Fru Ingemanns Maleri uden Værdi. Det er nu anbragt oppe ved Orgelet. Der staar ogsaa det Billede, som oprindeligt hørte til Christian IV's Altertavle, en malet Fremstilling af Paaske-maaltidet. Orgelet, stort og udmærket, er restaureret for nylig, men det rigt ornamenterede Træværk omkring Piberne er fra Frederik IV's Tid.

I Kirkens Gulv ligger der Ligsten ved Ligsten over gamle Slangerupper. Der er Begravelser overalt, og under Korgulvet er der tre Gravkamre med Kister i Række og Geled eller oven paa hinanden. Hele Slangerups Fortid, Købstadsdagens Glans og Nedgangen, som fulgte efter, passerer Revy for den, der fordyber sig i St. Michaels Kirkes mange Minder.

I 1578 fik Slangerups Købmænd Lov til at bygge et Pakhus ude ved Roskilde Fjord. Det Pakhus er dog ikke Oprindelsen hverken til Sundby Færge, som Stedet derude ved Fjorden hed, eller til Slangerups Modgangsperiode. Tilbagegangen var saa smaat begyndt for Slangerup før den Tid. 1580-erne, da Byens stolte Kirke rejstes ved Kongens Hjælp, betegner ikke Højdepunktet i Slangerups Historie. Det

var passeret dengang. Færgestedet, der laa paa Udesundby Mark i Nærheden af, hvor nu Færgeskroen »Bi-lidt« ligger, kom heller ikke samtidig med Slangerupkøbmændenes Pakhus. Længe før 1578 havde der været Færge til Horns Herred og Anløbsplads for Skibe paa det Sted. Rigtig Vind i Sejlene fik Færgestedet dog først, da Frederik II i 1561 begyndte sine Byggearbejder paa Frederiksborg Slot. Materialerne blev sejlet ind i Roskilde Fjord til Sundby Færge og derfra paa Vogne transporteret til Hillerød. Det gentog sig i 1572, og da Christian IV byggede sit Frederiksborg i Aarene 1602—20, kom der ogsaa Sten og Tømmer den Vej.

I 1587 lod Kongen bygge en Skibsbro af Træ ved Sundby Færge, og da den i 1623 ikke kunde mere, blev der lavet en ny af Sten. Men den nye Bro blev ikke bygget ved Færgestedet, hvor den gamle havde været — den blev flyttet længere mod Syd, netop dér, hvor Frederikssund senere voksede op.

Købmændene i Slangerup, som i 1578 havde faaet Lov til at lægge et Pakhus ved Sundby Færge, søgte nu om Tilladelse til at bygge »en Søbod«, et nyt Pakhus, ved den nye Skibsbro. I 1632 overlod Kongen dem en temmelig stor Strandgrund, som de maatte bygge paa. Pakhuset, de opførte her, var et Stenhus, som blev flyttet herud fra Slangerup. Det var den første Ejendom, der blev bygget i Frederikssund.

Saadan kaldte man dog ikke Stedet endnu, det kom først senere. Bebyggelsen ved den nye Bro kom til at hedde Falkenborg og skal være blevet opkaldt efter Slangerups Borgmester Falch Olufsen. Da Frederikssund mange Aar efter skulde have et Vaaben, mindedes man Falkenborg-Navnet og valgte den Falk, som Byen den Dag i Dag har i sit Købstadsvaaben.

Der kom af og til et nyt Hus i Falkenborg, og fra 1665 kan dens Købstadsrettigheder regnes. En Sten med Frederik III's Navnetræk og Aarstallet 1665 er for ikke saa mange Aar siden rejst paa Kalvøen Syd for Byen til Minde om Op-højelsen. Den nye Købstad kom til at hedde Frederikssund — efter Kongen, der gav den Købstadsret, og efter Sundet, eller rettere Fjorden, den laa ved. Helt nyt var Navnet dog ikke.

Folk i Byen havde allerede i nogle Aar før 1665, i hvert Fald saa langt tilbage som i 1650, sagt og skrevet Frederikssund i Stedet for Falkenborg.

Saa laa der altsaa to Købstæder Side om Side: Slangerup og Frederikssund. Foreløbig var den nye Købstad dog langt fra nogen stor By, og endnu mange Aar efter, ved Folketællingen i 1753, husede den knapt nok halvandet Hundrede Mennesker. At der som Regel var mere Liv i Frederikssund, end Byens egne 150 Indbyggere kunde sætte i den, er en Sag for sig. Det skyldtes Samhørigheden med Slangerup. Selv om Frederikssund var Købstad, kunde den langt fra staa paa egne Ben straks. Bindestregen i »Købstæderne Slangerup-Frederikssund« var ikke bare en Formsag.

Men som Aarene gik, voksede Frederikssund baade i Størrelse og Anseelse, selv om det gik langsomt, og samtidig gik det den anden Vej med Slangerup. Det Knæk, som begge Byerne fik under de stadige Krige med Sverige og siden med England, var det, ligesom den unge Købstad havde lettere ved at komme over end den gamle. Allerede Indkvarteringen og de enorme Skatteudskrivninger under Svenskekrigen 1658—59 havde nær ødelagt Slangerup. I Frederikssund slap man med at lade Svenskerne faa et Udhus ved Kirken til Stald for de Heste, der passerede Byen.

Fælles Ledelse for to Byer, der tilmed laa 7—8 Kilometer fra hinanden, var en ualmindelig Form for Købstadstyre, og Gnidninger kunde naturligvis ikke undgaas. Var der ikke andet i Vejen, saa var man optaget af Spørgsmaalet om Kirken. I kirkelig Henseende hørte Beboerne i Frederikssund til Slangerup, og Præsterne i den gamle By holdt stædigt paa deres Ret. Men Frederikssunderne var ikke meget for at tage den lange Vej til Slangerup, naar de havde Kirken i Udesundby lige ved Dørene. Det blev saa til, at de, der vilde, maatte gaa i Kirke i Udesundby — men Offerpengene skulde de betale til Præsten i Slangerup. Det var der dog ikke ret mange, der gjorde, og saa var man lige vidt. Langt om længe fik man en Overenskomst i Stand, og omkring Midten af 1740-erne kom Frederikssund til Udesundby Kirke. Ved

samme Tid fik Kirken den kedelige Tilbygning af gule Mursten paa Nordsiden med »8 lukte Stoele«.

Men det var ikke alene mellem Slangerup og Frederikssund, der var Strid. Folk i Slangerup kunde heller ikke enes indbyrdes. Man førte Processer om Markskel og Handelsrettigheder, og der var meget andet i Vejen. »Naar Krybben er tom, bides Hestene«. Og Krybben var efterhaanden blevet uhyggelig tom. Hvad Skattetryk og Krigsulykker ikke havde gjort, det gjorde de mange Ildebrande. Folk rejste fra Slangerup, hvis de paa nogen Maade kunde, og skete det, at der kom nye til, var det gerne Fattigfolk, der var paa Vandring fra By til By, og som kun for en kort Tid lejede en Stue et eller andet Sted i Byen. Myndighederne havde altid Besvær med Slangerup. Efter mange og lange Forhandlinger brød Byfoged Feilberg i 1808 saa over tvært og foreslog Det danske Kancelli, at man nedlagde Byen som Købstad. Og efter endnu flere Forhandlinger frem og tilbage blev det da saadan. Kancelliet gjorde Aaret efter en »allerunderdanigst Forestilling« over for Frederik VI om Sagen, og den 12. Maj 1809 skrev Kongen under — Slangerup gled ud fra Købstædernes Række og blev forvandlet til Landsby.

Frederikssund skulde nu fortsætte sin Vej alene, selv om den var nok saa lille. Og lille var den. Foruden Vejen, der gik ned til Havnen, var der kun en eneste Gade til i Byen. Torv havde man ikke og langt mindre noget Raadhus. Men selvstændig Købstad var Byen altsaa, og egentlig følte Frederikssunderne sig befriet. Der var dog dem, der var bange for, at Katastrofen fra Slangerup vilde gentage sig i Frederikssund før eller senere. Lidt Forsigtighed var i hvert Fald tilraadelig. Men det gik helt anderledes. Slangerups Nedlæggelse som Købstad kom til at gavne Frederikssund, og da der var gaaet en Snes Aar, købte Byen det Jordstykke, som nu er Torv, for at bygge Raadhus dér. Det blev dog ikke til noget med Byggeriet før i 1839. Frederikssunds første Raadhus har senere maattet vige for det nuværende, der er fra 1887.

I 1867 blev det meste af Udesundby Sogn lagt ind under Frederikssund, og fra nu af gik det hurtigere med Byens Ud-

vikling. Aaret efter kom Kronprins Frederiks Bro over Fjorden til Horns Herred, den, der i 1935 er ombygget helt, 1869 inddæmmede man den Fjordvig, som kaldes for Bløden, Havnen blev flere Gange udvidet og uddybet, og i 1879 kørte det første Tog paa Jernbanen fra Frederikssund til København. Store Industriforetagender har siden faaet Hjemsted i Frederikssund.

Men hvordan gik det Slangerup i de Aar?

I Begyndelsen laa den stille hen efter Slaget i 1809. Bygget blev der aldrig, og Græsset voksede højt mellem Brostenene. Men netop denne Stilhed og Ro bevirkede, at man, især i kultiverede Kredse i København, fik Øje paa Slangerup. Man fandt den romantisk og idyllisk, en uberørt Torneroseby, der saa ud nu som i Middelalderen. Malerisk var der ogsaa i de stille Gader. Der var Hygge over de gamle Huse mellem Guldregn og grønne Tofter. Men leve af Idyllen kunde Slangerup jo desværre ikke — saa mange kom der alligevel ikke rejsende til Byen for at drømme sig tilbage til Anno dengang.

Lidt efter lidt kom dog baade Jordbrugere, Haandværkere og Købmænd nogenlunde til Hægterne igen. Da trak der en ny Tordensky op over Slangerup. Det var Læbæteloven af 1857, der for at beskytte Købstædernes Næringsliv forbød al Butikshandel inden for en Afstand af $7\frac{1}{2}$ Kilometer fra Købstæderne. Slangerup laa inden for Frederikssunds Læbælte! Men ogsaa det kom man over. Naturligvis kunde Slangerup ikke undvære en Købmand. Det fik man da ogsaa Lov til at faa, men kun een. Til Gengæld fik han Monopol. Læbæteloven blev ophævet i 1920, men allerede før den Tid havde Slangerup begyndt at rejse sig igen. Baneforbindelsen med København kom i 1906. At Jernbanen ikke kom saa tidligt som i 1879, var et Tilfælde. Ministeriet foreslog nemlig, at Banen til Frederikssund skulde slaa et Slag ind i Landet og tage Slangerup med ogsaa, men det protesterede Slangerupperne imod. De sendte endda en Deputation til København for at bede sig fri for en saa nymodens Ting som en Jernbane, og det blev de. Saadan saa man paa det dengang. Som Byen ved de mange Hovedvejskryds har Slangerup i de senere Aar

nydt godt af, at Bilerne har bragt Landevejstrafikken til Ære og Værdighed igen. Den sidste Tid har Byen faaet mange Tilflyttere, og der bygges en hel Del.

Slangerup har som en ny Fugl Fønix hævet sig af den gamles Aske.

Litteratur:

Arne Sundbo: Frederikssunds og Købstaden Slangerups Historie I-II, (1931 og 1937).

Alfred E. Nielsen: Slangerup. 1921.

Erland Gribso: Frederiksborg Amts Kirkeklokker. (Fra Frederiksborg Amt 1934).

Fra Frederiksborg Amt, adskillige Aarbøger, især fra 1909, 1910, 1911, 1912 og 1939.

FREDERIKSVÆRK OG GENERAL CLASSEN

Af Jørgen Paulsen.

Lad os gaa en Tur op paa de høje Krudttaarnsbakker Øst for Frederiksværk for at nyde Udsigten over den idylliske lille By ved Roskildefjordens Knæ og dens Opland, Halvøen Halsnæs. Skoven ligesom kupler sig over Købstaden dernede og kaster en solfyldt Sommerdag sine Skygger over mange af dens Huse. »Aaen«, som Kanalen kaldes, anes blot som en mørk Stribe hen over Trætoppene; intet Steds ser vi dens Løb eller de idylliske Stier langs dens Bredder. De lige Alléer og de regelmæssige Bevoksninger omkring paa Krudtværksterrænet kunde maaske nok røbe, at Bepantningen oprindeligt har været kunstigt. Men intet er i Stand til at fortælle os, at den Plet, Frederiksværk nu ligger paa, for godt 200 Aar siden kun var karrige Overdrevsgræsgange og Flyvesandsbakker. Dog saaledes var det. Og vi er spændt paa at faa fortalt, hvordan det da gik til, at denne Ødemark blev det, den er i Dag.

Historien begynder med *Arresø*, som en Række slemme Sandflugtsperioder i Tiden før 1700 havde gjort til en lukket Indsø med tilstoppede Afløb. Hvert Foraar steg Søens Vand, og frugtbare Enge og Marker ved dens Bredder oversvømmedes, det blev hyppigere og værre for hvert Aar, der gik, og Bøndernes Klager over denne Tilstand blev højere og højere. En Ordning af Forholdene var ganske nødvendig. Da gav Kong Frederik IV i 1716 Ordre til, at der skulde graves en Kanal gennem den smalle Landstrækning, der skiller Søen fra Roskilde Fjord. Det var efter Datidens Forhold, hvor man ikke kendte til Gravemaskiner eller Tipvognstog, et imponerende Arbejde. Men det blev virkelig udført. 1719 havde *Arresø* faaet et nyt Afløb gennem en bred og dyb Kanal, der

rigtig kunde hjælpe Søen af med de overflødige Vandmasser. Om Foraaret, naar Sneen smeltede, løb Strømmen hurtigt igennem med voldsom Kraft, men i tørre Somre gled Vandet saa stille og roligt, at man næsten ikke kunde se, hvilken Vej det vilde.

Det varede ikke længe, førend man fandt paa at udnytte *Kanalens Vandkraft*. Først blev der lige over for det Sted, hvor Arresødal nu ligger, anlagt noget saa mærkeligt som en Agatslibemølle, et Værksted, hvor der blev slebet Ædelstene, kunstfærdige Daaser af Sten, Ravperler og lignende Ting. Men i 1751 blev der nær ved det nuværende Torv indrettet et rigtigt Industriforetagende, nemlig en Kanonsmedie. Vandets Løb egnede sig glimrende til at drive en saadan Smedies mange smaa og store Hamre. Denne Kanonfabrik maa da i Virkeligheden regnes for at være Begyndelsen til Frederiksværk. Naar den nu ikke bliver det, er det, fordi de Kanoner, der blev lavet her, var meget daarlige. De kunde ikke engang staa for den Prøve, som alle Kanoner maa igennem, førend de faar Lov til at blive brugt i en rigtig Krig. En enkelt af dem sprængtes i Stumper og Stykker ved det første Prøveskud. Derfor blev denne Kanonsmedies Levetid kun ganske kort, og den naaede aldrig ud over Forsøgsstadiet.

Men 1756 blev Smedien overdraget til en driftig Handels- og Industrimand ved Navn *Johan Frederik Classen* (1725—92), og nu kan det nok være, der kom Gang i Foretagendet. »Værket«, som det kaldtes, fik Tilladelse til at bære Navn efter Kongen, Frederik V, som fra første Færd var meget interesseret i dets Trivsel. Staten manglede nemlig baade Krudt og Kanoner, og det blev Classens Opgave at sørge for Frembringelsen af disse Ting i »*Frederiks Værk*«.

Fra Midten af det 18. Aarh. kom en god Tid for Rustningsindustrien. I Aartierne derefter førtes nemlig ude i Verden en Række Krige (Kolonikrigen 1756—63, den preussiske Syvaarskrig 1756—63, den nordamerikanske Uafhængighedskrig 1776—83 og Revolutionskrigene), som gav gode Muligheder for Afsætning af netop Kanoner og Krudt fra det neutrale Danmark, hvis Skibe frit kunde besejle alle Have. Da vort

eget Land i 1762 stod i stor Fare for at komme i Krig med det mægtige Rusland, blev der ganske særlig Travlhed i Frederiksværk, for det gjaldt om at ruste sig i største Hast. Faren drev vel over, men saa gav man sig til at reformere den danske Hær, hvorved Artilleriet kom til at spille en større

Generalmajor J. F. Classen (1725—1792).
Efter Maleri af C. A. Lorentzen.
Frederiksborg-Museet.

Rolle end før, og det var igen Vand paa Classens Mølle. Endelig er der Grund til at nævne, at Riget jo baade i Norge og i sine Kolonier (paa Guldkysten, i Trankebar og i Vestindien) havde en Række Forter, som det gjaldt om at holde velforsynede med Kanoner og Krudt i en saa urolig Krigstid. Alt dette er Baggrunden for Frederiksværks hurtige Opblomstring, efter at Classen havde overtaget Fabrikken.

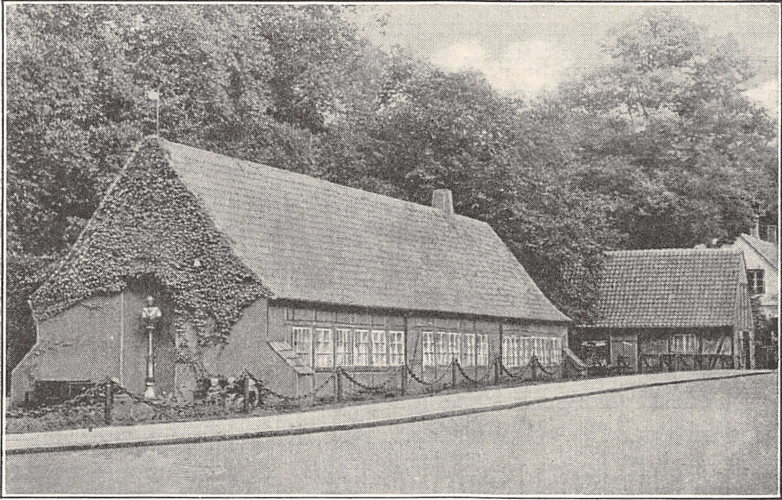
Han satte først Gang i *Kanonstøberiet*. Og de støbte Kanoner, som nu blev lavet her, og hvis Metalblanding Classen selv var Mester for, viste sig betydeligt mere holdbare end dem, hans Forgænger havde smedet. De var i Stand til at

bestaa Prøven fint; ja, en enkelt af dem lod man afskyde hele 375 »skarpe, gesvindte« Skud, og endda led den ikke Spor Skade derved. Dette enestaaende Stykke Skyts blev ligesom en Garanti for Godheden af alle de Kanoner, der herefter udgik fra Støberiet i Frederiksværk. Gennem Tiderne blev det opbevaret paa Tøjhuset i København, indtil det for en Del Aar siden, da Museet i Frederiksværk indrettedes i den smukke Arsenalbygning ved Torvet, fik sin Hædersplads i en Niche for Enden af Bygningen. Oven paa Kanonen, der ligefrem bærer Navnet »Prøven«, blev anbragt en Buste af Johan Frederik Classen, og dette Monument er ligesom et Vartegn for Byen.

Værkets hurtige Udvikling fremkaldte fra 1760'erne en travl *Byggevirksomhed*. Fra den Tid stammer Dele af det endnu eksisterende Støberi, ligesom nogle af de Smaahuse, der er saa typiske for Byen. De var Boliger og Værksteder for Haandværkere af mange forskellige Professioner. For hvad der lavedes i Frederiksværk i disse Aar, var helt utroligt. Foruden Kanoner f. Eks. Kirkeklokker, Flintebøsser, Sabler, Jerngitre, Lysestager, Gryder, Kanobjælder, Messingknapper, Søm, Stole, Reb, Voksduge, Vokslys, Ure, Fajanceovne og Hattel! En Mængde Arbejdere strømmede til fra Omegnen og fra hele Landet. Adskillige Mestre indkaldtes endog fra Udlandet. »Herren selv«, som J. F. Classen kaldtes, eller »Generalen«, som han hed efter i 1768 at have faaet Rang som Generalmajor, havde ofte Besvær med nogle af disse Folk; der var ikke saa faa rene Profitmagere mellem dem.

Maaske endnu mere end Kanonstøberiet har det andet store Foretagende fra den Tid, *Krudtværket*, været med til at præge Byen. Selve Krudttilvirkningen er i høj Grad betinget af Vand, som bruges baade ved Blandingen af selve Krudtmassen og til Driften af Krudtmøllerne, der lagdes i Række langs Krudtværkskanalen. Voldene og Bepantningerne i Krudtværksterrænet anlagdes for at begrænse Virkningerne af mulige Eksplosioner. De skulde hindre Sprængstumper i at flyve for langt omkring og forvolde store Ødelæggelser. Selve Husene, hvor Krudtet blev fabrikeret, var desuden byg-

get saaledes, at Tagene let fløj af dem, naar der skete en Eksplosion. Paa den Maade fik det voldsomme Pres Luft, og Skaden kunde begrænses. Det var ogsaa farligt nok endda! I det gamle Reglement for Arbejderne paa Krudtfabrikkerne hed det, at al Sværgeren og Banden maatte undgaas, for at ikke den Slags skulde øge Eksplosionsfaren. Og Beretningerne om

Arsenalbygningen i Frederiksværk, nu Museum.
Foran Gavlen Classens Buste paa „Prøven“.

nogle Ulykker fra den Tid lyder meget drastiske. Et Sted hedder det f. Eks., at »tre Mand blev noget kvæstede, hvilket dog efter nogen Tids Forløb igen paa dem kureredes«; et andet Sted, at »fem Mand mistede i Hast Livet og blev opsamlet i mange adskilte Stumper«. Krudtet blev derfor ogsaa straks efter Fremstillingen ført bort fra Fabrikken til Opbevaring i nogle smaa Huse i Skovene og paa Bakkerne uden for selve Byen, hvor Faren ikke var saa stor. Disse »Krudttaarne« med deres Pigtraadsindhegninger og Skilte med »Adgang strengt forbudt« præger endnu Frederiksværk og dens nærmeste Omegn.

Classens Krudt var ligesom hans Kanoner velanskrevet. Frederiksværk blev gennem lange Tider Statens store Krudtleverandør.

Begge de store Virksomheder, Kanonstøberiet og Krudtfabriken, lever faktisk videre den Dag i Dag, det første nu med en mere fredelig Produktion under Navn af »De Forenede Jernstøberier«, det andet som »Hærens Krudtværk«.

De mange Skove er vel nok det, der har forandret Stedets Udseende mest. *Plantningen* af dem var en Sag, som General Classen kastede sig over med megen Iver og stor Udholdenhed. Jorden var meget ufrugtbar, saa en Mængde af Træerne gik ud og maatte plantes og om igen. Man har beregnet, at hvert enkelt Træ, som nu staar, i Virkeligheden repræsenterer 10—15 Stykker. Først var det de rent praktiske Hensyn, der fremmede Plantningsarbejdet. Træerne hindrede Sandflugten og gav Læ for Stormene, de sikrede mod Jordskred langs Kanalen og begrænsede, som allerede omtalt, Eksplosionsulykkernes Virkninger. Efterhaanden fik Plantningerne ogsaa et Maal i sig selv; de forskønnede Eggen, og de mange Frugt- og Valnøddetræer, som Classen indførte, kunde ogsaa forsøde Menneskenes Tilværelse.

General Classens Foretagsomhed bredte sig efterhaanden vidt ud over Byens Grænser. Først til Omegnen. Hele Halsnæs samt Kregme og Vinderød Sogne lagdes ind under hans to Hovedgaarde, Arresødal og Grønnæssegaard. Som *Godsejer* skal han have været en streng Herre og Husbond; han nærrede i sin Levetid ikke særlige Ønsker om at ændre Bøndernes Kaar, skønt det jo ellers var den Tids mest aktuelle Spørgsmaal. Dette udelukkede dog ikke, at han rent praktisk var en Foregangsmand, ivrig efter Driftsforbedringer, saasom Afrunding af Jorderne, Indførelse af nye Plovmodeller til Afløsning af Hjulploven, Dyrkning af nye forbedrede Kornsorter, Afvandingsarbejder o. s. v. I sit Testamente naaede han saa vidt som til at udtale, at Bøndernes Hoveri skulde bestemmes paa »den allerlemfældigste Maade«.

Det kan endnu lige nævnes, at General Classen desuden erhvervede store Jordbesiddelser paa Falster, og at hans Hovedkontor i Amaliegade i Hovedstaden efterhaanden blev Centrum for en vidtforgrenet Handels-, Industri- og Godsvirksomhed. Han blev ved alt dette en rig Mand. De poli-

tiske Omvæltninger inden for Regeringen baade før, i og efter Struenseetiden, havde ingen skadelig Indflydelse paa hans Stilling. Han forstod at bevare sit gode Forhold til de skiftende Personligheder, baade Kongerne og Embedsmændene, som betød noget for ham og hans Virksomheder. Han var

Broen over Kanalen ved Arresødal.

utvivlsomt en herskesyg Mand, men desuden en stor Dygtighed, belæst og kundskabsrig, og dertil meget godgørende. Af sin store Formue og sine Ejendomsbesiddelser oprettede han ved sin Død 1792 en Stiftelse, som endnu i vore Dage tjener det danske Samfund med betydelige Midler, blandt andet ved at drive en Agerbrugsskole (Næsgaard paa Falster) og et Par Rekonvalescenthjem (»Arresødal« og Karleby), samt ved Uddeling af store Legatmidler til velgørende Formaal.

Frederiksværk blev efter hans Død solgt og oplevede, som alle andre Byer, saavel gode som daarlige Tider. Men dens Præg af Industriby — den eneste i Danmark, der helt blev skabt som saadan — har den stedse bevaret. Takket være sin

idylliske Beliggenhed er den nu tillige et yndet Udflugtssted og i Ferietiden desuden en travl Købstad for de Tusinder af Sommergæster, der har valgt at slaa sig ned i dens Omegn, langs Kattegatkystens Sandklitter eller ved Fjordens Lerklinter.

Se, det var Historien om Frederiksværk og General Classen. Nu kan vi gaa ned for at se lidt nærmere paa Byen, og maaske kan vi ogsaa naa ud til Vinderød Kirke, hvor General Classen ligger begravet i en pragtfuld Sarkofag, der er udført af Billedhuggeren Johs. Wiedewelt.

Litteratur:

P. Falster: Nogle Fortællinger betræffende det Frederiksværkske Etablissement. (Kbh. 1858).

C. Nyrop: Johan Frederik Classen (Kbh. 1887).

A. Paludan-Müller: Generalmajor Classen (Kbh. 1923).

Carl Christensen: Frederiksværk. Udgivet af Frederiksborg Amts historiske Samfund 1926.

DAGLIGT LIV I EN GAMMEL KØBSTAD

Af Sigurd Elkjær.

Tiden for omkring hundrede Aar siden bliver tit kaldt »de gode gamle Dage«. Naar man læser gamle Folks Erindringer fra den Tid, og naar man ser de hyggelige gamle Stuer paa vore Bymuseer, faar man let det Indtryk, at vore Bedste- og Oldeforældre levede mere trygt, mere fornøjeligt, mere tilfredse, end vi gør. Men ved en nøjere Betragtning viser det sig, at »de gode gamle Dage« ogsaa var en fattig og haard Tid, som vi skulde betænke os mere end to Gange paa at ombytte med vor egen. Lad os se en gammel Købstad lidt efter i Sømmene, gaa paa Gaderne og Stræderne, kigge ind i Husene, snuse til Maden paa Ildstedet, følge Borgerne i noget af Hverdagens Arbejde og den sparsomme Fritid! Det kan være baade fornøjeligt og lærerigt. Men efter et kort Besøg skønner vi sikkert endnu mere paa de Fremskridt i stort og smaat, som vort eget Slægtled nyder godt af.

Hvor Landevejen førte ind i Byen, var der en Accisebod. Her stod en eller flere Toldbetjente og holdt Øje med Folk. Hvis nogen havde Varer med til Forhandling paa Torvet eller hos Købmanden, blev han standset og maatte betale Told. Det gik især ud over Bønderne fra Omegnen. De ærgrede sig over den ubehagelige Afgift, søgte at narre »Posekiggerne« paa alle mulige Maader og ansaa et snedigt Smugleri for en stor Bedrift. Fra Hillerødeggen fortælles der, hvordan en Bonde klædte et slagtet Svin i Kaabe og Kyse, bandt det fast til Agestolen og uantastet kørte Acciseboden forbi med sin »Bedstemor«. En anden Bonde havde lagt en Sæk under Agestolen. Toldbetjenten vejrede straks Fortjeneste og spurgte om, hvad der var i Sækken. »Min Hund,« sagde Bonden. »Og den er toldfri.« Betjenten vilde ikke tro ham, men

rev Sækken op. Hunden sprang ud og forsvandt ad Vejen hjem. Bonden lod, som om han blev gal i Hovedet. Nu var han nødt til at køre hjem efter sin Hund, der skulde afleveres til en Mand i Byen. Da han anden Gang naaede Acciseboden, fik han Lov til at passere uden fornyet Posekiggeri. Hunden skulde ikke slippes løs igen! Men nu var der et fedt Lam i Sækken.

Fra den støvede eller plørede Landevej slap man ind paa Gadernes toppede Brolægning. Der var ganske vist fast Bund, men Stenene mindede snarere om smaa Kanonkugler end om Nutidens tilhugne Brosten. Græs og Ukrudt trivedes godt i Sprækkerne. Paa begge Sider af Kørebanen flød Rendestene med Spildevand og Affald fra Huse, Værksteder, ja Heste- og Kostalde. For at man kunde slippe tørskoet over, var der lagt Rendestensbrætter ud, men de blev tit revet med af Strømmen efter et Regnskyl.

Husene langs de smalle, krogede Gader var af Bindingsværk eller Grundmur, højst i to Etager, med røde Tegltage og Væggene kalket hvide, gule eller røde. En Stentrappe med Jerngelænder tydede paa Velstand. I Gyderne var Husene tit klinet op af Ler og Tørv. Blev saadan et Hus revet ned, kunde Arbejderne tage nogle gode, lagrede Tørv med hjem til Kakkelovnen.

Indvendig tog Husene sig naturligvis forskelligt ud efter Beboernes Stand og Formuesomstændigheder. Jævne Arbejdsfolk maatte i Regelen nøjes med en lavloftet Stue og et Køkken. Stuen havde Lergulv. I det ene Hjørne stod Alkovesengen med sribede Gardiner, under Vinduet Slagbænken, der om Dagen blev brugt til at sidde paa, om Natten til at sove i for Børnene. Desuden var der et Bord, et Par Træstole eller Sivstole, en Dragkiste, en lille firkantet Kakkelovn og en Spinderok. Den sidste snurrede flittigt. En Smed fra Helsingør fortæller, at han og hans Søskende aldrig havde set deres Mor staa op eller gaa i Seng. Hun sad ved Rokken, naar de faldt i Søvn om Aftenen, og naar de vaagnede om Morgen.

Et mere velhavende Borgerhjem bar Præg af Orden og

solid Hygge. Det kunde rumme Køkken, Dagligstue, Sovekammer og »Sal«. I Køkkenet, hvor Ilden brændte paa den aabne Skorsten, saa man blankt Kobbertøj, Tinfade og Porcellæn. Dagligstuen havde Mahognimøbler, Bord, Stole, Sofa, Kommode, Chatol. Paa en Forhøjning ved Vinduerne sad Moderen jævnlgt med sit Strikketøj, de unge Døtre med Broderier eller Bøger. Gennem Gadespejlet kunde de se, hvem der færdedes paa Gaden. Det var en stor Begivenhed, naar Udraaberen kom med sin Tromme, eller naar Borgervæbnningen marcherede af Sted. »Salen« blev kun brugt ved Familiefester. Til daglig var de silkebetrukne Stole og Sofaen beskyttede med et Overtræk. Der hang Krystallisekrone under Loftet, Kobberstik, Silhouetter og Oliemalerier af værdige, rødmossede Borgerfolk i stiv Puds paa Væggene.

Man stod tidligt op og gik tidligt i Seng. Det gjaldt om at udnytte Dagslyset. I de mørke Aftener havde man kun et Tællelys eller en Tranlampe at se ved. Det var almindeligt at drikke en Kop Morgenkaffe med en tør Krydder til Klokken fem eller seks. Efter et Par Timers Arbejde vankede der Frokost, Kogesild, Fedtebrød, Øl, Brændevin. Den sidste Opstrammer tilfaldt dog kun de voksne Mandfolk. Middagsmaden spiste man Klokken tolv, og Retterne var gerne Kaal, Ærter, Grød eller Vælling samt Kød og Flæsk, om Lørdagen dog Øllebrød og Klipfisk. Klokken fem nød man Te og Smørrebrød til »Midaften«, og dermed var Dagens Maaltider forbi, men ingenlunde Dagens Arbejde. Man holdt sjældent Fyraften, inden det blev mørkt.

Vand og Ild, som nu om Dage er lige ved Haanden i enhver Husholdning, havde man en Del Besvær med. Vandet skulde hentes fra Brønden i en Købmandsgaard, paa Torvet eller Gaden, hvor der stod en Træpumpe til fælles Brug. Der mødtes Pigerne med deres Spande og fik sig en Sladder med hinanden. Om Sommeren var Vandet ikke altid godt. Om Vinteren kunde Pumpen fryse til, hvorfor den blev indsvøbt i Halm. Man kunde tænde Ild paa Skorstenen ved Hjælp af et Fyrstøj. Svovlstikker var ikke ret almindelige. Nogle foretrak at hente Gløder i en gammel Træsko hos den nærmeste Bager.

Til mange Huse hørte der en Have, hvor man dyrkede Kaal, Ærter og Kartoffler. Det var ogsaa almindeligt at holde et Svin og nogle Høns. Svinet blev passet og plejet som et kært Familienmedlem. Det gjaldt om at faa Saltballien fuld til Vinterbrug. Nogle Borgere havde Jord i Byens Nærhed og kunde holde baade Køer og Heste. Tidligt om Morgen gik Pigerne ud for at malke. De bar den hvidskurede Træspand paa Hovedet. Den stod paa en Krans, der var pyntet med farvede Baand. En gammel Kone fra Hillerød fortæller, hvordan hun som ung misundte en Pige, der havde en Træspand med Messingbaand. Finere kunde det ikke være!

Der var alligevel Brug for større Mængder af Landbrugsprodukter, end Byens egen Jord kunde frembringe. Hver Torvedag kom Omegnens Bønder kørende med Korn, Smør, Æg, Fjerkræ og mere. De kunde ikke faa Plads paa Torvet allesammen. Der holdt ogsaa Rækker af Vogne i de nærmeste Gader. Kneb det med at faa Varerne solgt, klaprede Bønderne af Sted paa deres Træsko fra Dør til Dør og maatte efterhaanden sætte Priserne ned. Hver Husmoder stak sin Negl i Smørbrikken og slikkede og smagte, tit uden at købe. Det gjorde ikke Smørrets Udseende mere appetitligt.

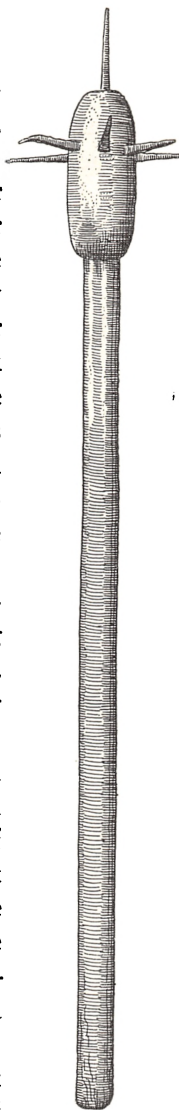
Spækhøkeren aftog en god Del af Bøndernes Varer til Forhandling. Urtekrammeren solgte Kaffe, Te, Sukker, Tobak, Krydderier og mere, Hørkrammeren Jernvarer og Lærred, Bagerne Rugbrød, Hvedebrød, Surbrød, Snegle, Honninghjerter og »Filigøjer«. Kagekoner og »Kagestoddere« gik fra Hus til Hus med to store Kurve i et Aag over Nakken og fristede Folk med de mer eller mindre lækre Smaakager. I Butikkerne eller Kramboderne blev man ekspederet af Købmandskarle og Købmandsdrønge. De sidste kaldtes »Diskenspringere«, fordi de efter endt Ekspedition skulde springe over Disken og følge Kunderne til Dørs. En Købmandskarl eller Butikssvend i en bedre Krambod var pynteligt paaklædt, velfriseret og meget galant mod Damerne. Det hørte sig til.

Købmand Thorsen i Hillerød pyntede sig ikke for Kundernes Skyld, skønt han var en anset Mand i Byen, Borgerrepræsentant, og havde en stor Forretning i Slotsgade med

Urtekram, Hørkram, Isenkram, Brændevin og Manufakturvarer. Han gik i Træsko med Halmvisker, uden Frakke, i Nattrøjærmer, Gaardskarleforklæde, tarvelige Bukser og baade Sommer og Vinter med en gammel Straahat paa Hovedet. Butikken var snavset, men Varerne gode. Om Aftenen var hele Belysningen et Tællelys paa Disken, og der blev ikke lukket før Klokken ti. Om Søndagen var der lukket mellem ni og fire. Før og efter den Tid gik Handelen som til Hverdag. Paa Torvedagene havde Thorsen et stærkt Rykind af Bønder, som fik gratis Frokost med Drikkevarer i hans private Stue. Saa hyggeligt og hjemligt var Forholdet dengang adskillige Steder mellem Købmændene og deres faste Kunder.

Mens Handelen gik paa Torvet og i Kramboderne, blev der hamret, høvlet, savet, flikket og syet paa Værkstederne. Der var ingen Fabrikker. Mester, Svende og Drengene arbejdede sammen og udførte et godt og solidt Haandværkerarbejde. I Regelen boede Svende og Drengene hos Mester, saa det kunde blive en stor Husholdning og ligesom een stor Familie. Nogle Steder kom de godt ud af det med hinanden, andre Steder mindre godt. Det var en haardhændet Tid. Læredrengene fik tørre Prygl, og Mester kunde ogsaa godt lange Svendene nogle Lussinger. Ferdinand Svedstrup fra Helsingør giver en levende Skildring af, hvor haardt det gik til i hans Læretid.

»Jeg kom i Lære hos en Smed. Han var meget streng og tampede os fra Morgen til Aften. Vi skulde have »blæst op« til Klokken fem, og naar Mester ringede, blev der aldrig Tid til andet end at tage Bukserne paa og løbe ned med det andet i Favnen. Først ved Frokost Klokken otte blev der Tid til at tage det andet Tøj paa, de første tre Timer stod vi halvt paaklædt ved Essen. Vi brugte Fyrtøj til at tænde Ild med.

Morgenstjerne
fra Slangerup.
Nu i Jørunde
Skole.

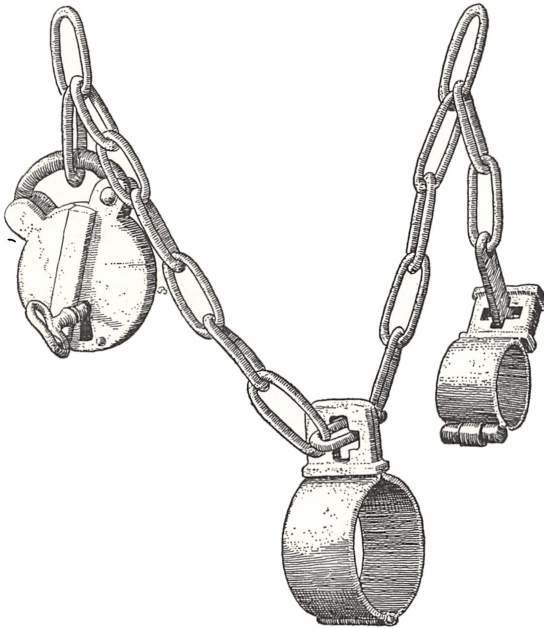
Med en Flintesten og et Staal huggede man Ild, saa skulde man passe paa at have friske Klude i Fyrtøjet, saa Gnisten kunde fænge i dem. Det tog Tid at gøre Ild paa den Maade, og det kunde ogsaa mislykkes. Var Ilden ikke blæst op til Klokkeren fem, saa vankede der Dagens første Klø, og de var de værste. Mester var altid bedst oplagt til Klø om Morgen.

Min Læretid er for mig en lang Erindring om Sult og Klø, Sult og Klø. Til Frokost fik vi hos Mester ikke mere end to Rundtenommer Fedtebrød, naar vi havde staaet fra Klokkeren fem til Klokkeren otte. Svendene fik et Stykke Ost paa det ene Stykke. Til Vesper Klokkeren fem fik vi et halvt Stykke Fedtebrød med Ost, Svendene fik hertil en Snaps, og Aftensmaden var to Rundtenommer, et Stykke med Fedt og et Stykke med Ost og Smør. Middagsmaden bestod af Ærter, Kaal, Grønt o. l., og det var det eneste Maaltid, der nogenlunde kunde mætte en sulten Mave, men dog kun en lille Tid. Det skete mange Gange, at jeg segnede om af Mathed ved Ambolten. Sulten nagede evig og altid. Jeg kan huske, at jeg gjorde mig til Vane at levne en lille Bid af vor knap tilmaalte Aftensmad til næste Morgen. Morgenmaaltidet var nemlig kun en Kop tefarvet Vand med en Bid brunt Sukker til. Naar jeg havde en lille Levning af Fedtebrødet fra den foregaaende Aften, kun et Stykke paa en Tomme i Firkant, kunde jeg saa nogenlunde klare Morgenarbejdet og svinge de tunge Forhamre. Men selv om jeg sultede, har jeg aldrig i Livet købt saa meget som en Tvebak. — — Det var i og for sig først, da jeg lærte at bruge Skraatobak, at jeg kunde holde Sulten nede og Arbejdsevnen oppe. Skraaen blev Lægedom for mig, og den har fulgt mig som en trofast Følgesvend lige til i Dag. Heldigvis var den jo billig dengang, den kostede to Skilling Rullen. Hvordan jeg til at begynde med fik de fem Øre skrabet sammen, erindrer jeg saamænd ikke. Vor Arbejdstid sluttede ved Halvottetiden om Aftenen, det meste af Søndagen anvendtes til Oprydning.«

Efter seks Aars Læretid gjorde Drengene »Svendestykke« og blev optaget i Svendenes Laug. Det gik højtideligt til. Fra nu af maatte de ryge Tobak og skulde have Frakke paa og Stok i Haanden, naar de viste sig paa Gaden uden for

Arbejdstiden. Nu fik de ogsaa Løn af deres Mester, fem eller seks Mark om Ugen, og de kunde »fuske« sig mere til ved lejlighedsvis at arbejde paa egen Haand.

Naar Dagens Slid var til Ende, og Mørket sænkede sig over den gamle Købstad, gik man til Ro. Klokken ti var

Fangelænke til Haandled og Fod, sandsynligvis fra Slangørup.
Nu i Jørlunde Skole.

»borgerlig Sengetid«. Det blev Folk mindet om af Vægterne, der ude paa Gaden sang det kendte Vers:

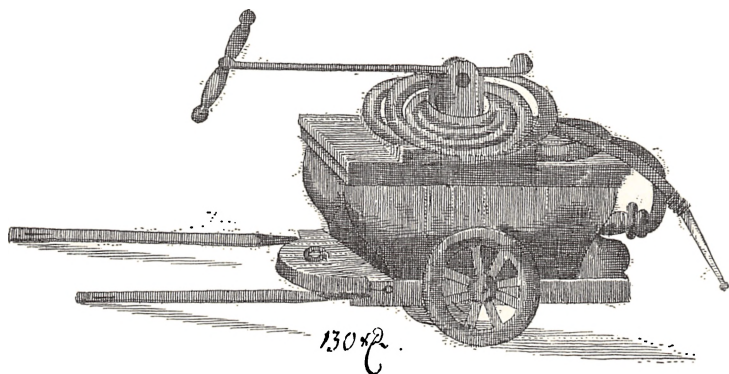
Om I vil Tiden vide,
Husbonde, Pige og Dreng,
da er det paa de Tide,
man føjer sig til Seng.
Befaler Eder Herren fri,
vær klog og snild,
vogter Lys og Ild!
Vor Klokke er slagen til!

Paa Gaderne tændtes nogle faa Tranlygter, men deres søvnige Lys naaede ikke vidt omkring. Gik Folk ud en mørk Aften, gjorde de klogest i selv at have Lygte med. Naar en eller anden Borgermand havde forsinket sig i Vinstuen eller Ølkælderen, kom han besværligt balancerende hjemad over den ujævne Brolægning med sin Stok i den ene Haand og en Lygte i den anden. Ellers saa man kun Vægterne paa Gaden om Natten. De var godt klædt paa i en tyk Kappe og tunge Støvler, havde »Kabuds« paa Hovedet og »Morgenstjerne« i Haanden. Morgenstjernen var et farligt Vaaben, der nok skulde sætte Respekt i Skarnsfolk. For hver Nattetime sang Vægterne et bestemt Vers, og saa kunde Folk høre, hvad Klokken var slaet, hvis de ikke sov sig fra det. Nogle Vægtere brummede maaske. Andre peb. Men Vægter Morgensen i Hillerød havde en god, kraftig Stemme, der passede smukt til Versenes fromme, jævne Ord.

Den største Fare, som truede Byen ved Nattetid, var Ildebrand. Vægternes Formaning til Godtfolk om at »vogte Lys og Ild« havde en meget alvorlig Baggrund. Lidt Uforsigtighed kunde medføre store Ulykker. Skure med Straatag i Baggaardene, Værksteder med Dynger af Spaaner og Brædestumper, Husenes gamle, knastørre Bindingsværk var et let Bytte for Ilden, der kunde brede sig vidt, inden Brandkorpset blev samlet og kom trækkende med nogle simple Pumpe-sprøjter, som man tit ikke havde Vand nok til. Naar Branden oven i Købet opstod om Natten, blev Forvirringen større og Udsigten til at bekæmpe Ilden mindre end om Dagen. Det er gaaet særlig haardt ud over Hillerød tre Gange, i 1692, 1733 og 1834. Endnu ved den sidste Brand viste det sig, hvor magtesløse Folk var over for Ildens Hærgen.

Den 10. Maj 1834 blev der ved Midnat afbrændt lidt Fyrværkeri bag Distriktslæge Ewertsens Hus i Slotsgade i Anledning af hans Bryllups- og Fødselsdag. En Gnist fængede i Baghusets Straatag, som kort efter stod i lys Lue. Et Par Vægtere raabte »Brand«, stødte i deres Piber og slog Alarm paa en Tromme for at tilkalde Hjælp. Men Brandmændene boede spredt om i Byen, saa det varede noget, inden de fik

Tøjet paa, naaede Sprøjtehuset og kom travende med Sprøjterne. Da havde Ilden bredt sig til flere Huse. Sprøjterne gav kun lidt Vand, der fordampede med et Svirp i Ildhavet. En stærk Blæst drev Ilden videre, Gnisterne føg rundt i Gaderne, saa Folk maatte rømme Byen uden at kunne redde noget videre af deres Ejendele. Rektor Tauber ved Latinskolen, der ogsaa brændte, skriver i et Brev, »at Skov og Mark den

Slangerup Bys Sprøjte. 1759.

Nat var Vidner til 500 husvilde Menneskers Kalden, Raaben, Jammerskrig, Forbandelser over Menneskenes Uforsigtighed, Brandkorpsets slette og udisciplinerede Forfatning, de adlydendes Insubordination (Ulydighed) og de befalendes Afmagt.« Ialt nedbrændte der 49 Gaarde og Huse, og 100 Familier blev hjemløse. Det var nærmest et Under, at kun tre Mennesker omkom.

Foruden Brandkorpset, der blev kommanderet af en Brandkaptajn eller en Brandmajor, havde Byen en Borgervæbning og et Politikorps. Medlemmerne af de tre Korps var Haandværkere og Købmænd, der passede deres Arbejde eller Forretning, men trak i Uniform og gjorde Tjeneste, naar det blev paabudt. De fik ingen Løn, men Æren var Løn nok, og dengang satte man stor Pris paa at vise sig i Uniform, der for de overordnede tog sig straalende ud: Blanke Knapper, Epaulletter paa Skuldrene, Bandoler, Sabel og en trekantet Hat med

Fjerbusk. Det var ikke sært, at Mutter og Børnene beundrede Fatter, naar de hjalp ham Stadsen paa.

I Krigstider skulde Borgervæbningen forsvare Byen mod fjendtlige Angreb. Frederik VI var Soldat med Liv og Sjæl, og det smittede hele Landet. Befolkningen nærrede stor Hengivenhed for den enevældige Konge, der blev kaldt Landsfaderen, og naar han paa sine Rejser kom til en By, vilde Borgervæbningen gerne vise ham, at her var trofaste Undersaatter, som ikke veg tilbage for at vove Liv og Blod i Fædrelandets Tjeneste. En By som Hillerød kunde stille en Hær paa 112 Mand med en Kaptajn i Spidsen. Kun Befalingsmændene havde fuld Uniform. Men naar Skræddere, Skomagere, eller hvad de menige nu var, fik et Bandoler spændt over deres egen Frakke, fik en Sabel ved Siden og et Gevær paa Skulderen, følte de sig som rigtige Soldater, skød Brystet frem og saa tapre ud, marcherede i Takt, gjorde »højre om« og »venstre om« og fyrede nogle Skud løst Krudt af. Heldigvis fik de aldrig Lejlighed til at vise, hvad de duede til for Alvor.

Politiet stod under Byfogeden og sørgede for Orden i Gaderne, paa Torvet og Markedspladsen, naar det blev paa-krævet. Opløb, Optøjer og Slagsmaal skulde holdes inden for rimelige Grænser. Betjentene brugte en tyk Spanskrørsstok med Metaldup til at skaffe sig Respekt og lagde ikke Fingrene imellem, naar de slog. Almindelige Urostiftere slap med de Prygl, der vankede paa Stedet, men skete der alvorlige Forbrydelser, blev Følgerne naturligvis Arrest, Forhør, Dom og Straf.

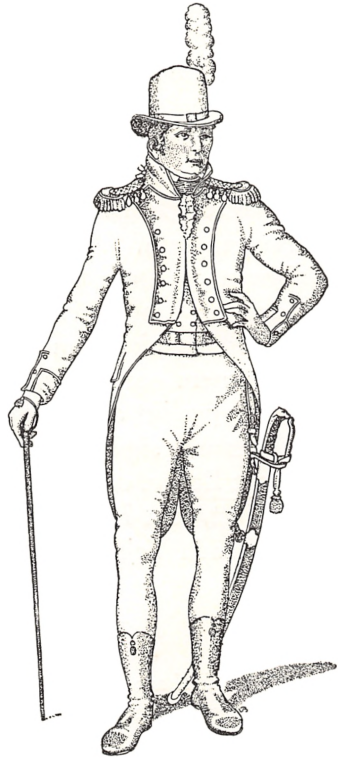
I Hillerød var det tit Kulsvierne fra Omegnen, der gjorde Staahej. En Dag kom Niels Madsen fra Esbønderup ind til en Købmand og forlangte Brændevin. Han havde solgt et Læs Kul og havde drukket de fleste Penge op. Købmanden nægtede at skænke for ham, og da Niels Madsen rumsterede og skældte ud, blev han taget i Kraven og smidt paa Døren. I sin Fuldskab kunde han ikke gøre videre Modstand, men truede med Hævn, naar Lejligheden bød sig. En Tid efter havde Købmanden været i København for at hente et Læs

Varer og vilde bede i Bloustrød Kro paa Hjemvejen. Hestene skulde have et Foder, og Købmanden gik selv ind i Krostuen. Der sad nogle Kulsviere og drak og spillede Kort. De havde været i København med Kul. Købmanden saa Niels Madsen imellem dem og mente, det var klogest at forsvinde igen. Han gik derfor straks ud og kørte videre. Men lidt efter lød der stærk Vognraslen og høje Raab paa Vejen bagved. Kulsvierne kom bragende som vilde Folk. Købmanden vidste, de altid havde en løs Vognkæp eller Knippel ved Haanden, og forstod, det gjaldt Livet. Han smed sig ned i Vognbunden mellem Sækkene og stoledes paa sine rolige Heste. Den ene Kulsviervogn efter den anden raslede forbi i Mørket, og den ene Knippel efter den anden susede ned over Agestolen. Men Købmanden laa godt dækket og blev ikke slaadet fordærvet den Gang.

Skælmstykker og Drengestreger var ogsaa grovere i gamle Dage end nu. I Hillerød var særlig de store Latinskoledrenge paa Spil. Det gik mest ud over Bønderne. Naar Drengene kunde se deres Snit til det, vendte de Bunden i Vej-

ret paa Torvevognene, spændte Hestene fra og red Byen rundt i Galop, eller ogsaa lagde de sig paa Lur for at skræmme Hestene, naar Bønderne om Aftenen kørte ud af Byen. Det var heller ingen daarlig Spøg at fange Musvitter og slippe dem ind i Værtshusene, hvor Bønderne sad og drak. Fuglene fløj da lige mod Lysene og væltede dem til stor Forskrækkelse for de halv- eller helfulde Gæster, der nu ravede om i Mørke.

Drengestregerne kunde ogsaa gaa ud over Byens egne

Kaptajnsuniform fra
Slangerup Borgervæbning.

Folk. En Spækhøker havde den Vane hver Morgen at stille sig i Døren til Butikken og ryge en Pibe Tobak, mens han i dybe Betragtninger saa over paa Genboens Hus med den høje Skorsten. Der stod han med en rød Nathue paa, i en grøn Nattrøje, gule Knæbukser, hvidt Forklæde, blaa- og hvidstribede Strømper, Sko med Staalspænder, tyk og selvtilfreds. Ham vilde Drengene have Løjer med. De fik anskaffet nogle tilsvarende Klædningsstykker, lavede en Straamand og gav ham Tøjet paa. Ved Nattetid fik de Straamanden bragt op paa Genboens Tag og surret fast til Skorstenen, og næste Morgen stod de paa Lur for at se Spækhøkeren hilse paa ham. Det gik, som det skulde. Høkeren kom frem i Døren, rygende paa sin lange Kridtpibe, saa op mod Skorstenen og saa et livagtigt Billede af sig selv. Af bare Forskrækkelse tabte han Fiben, tumlede ind i Huset og viste sig aldrig mere om Morgenens paa det sædvanlige Sted. Det var ikke hyggeligt at møde sit eget Genfærd!

Dermed siger vi Farvel til den gamle Købstad. Dét var et kort Besøg, men hvem der har Lyst til et længere og mere grundigt, kan henvende sig til det nærmeste Folkebibliotek, hvor baade Vejledning og Bøger staar til Raadighed.

Litteratur:

Anders Uhrskov: To Gamle fortæller (1927).

P. Petersen: Gamle Folk fortæller (i Værket »Hillerød By« 1925).

Kommandør Jens Jacob Paludans Ungdomserindringer (1908).

J. Davidsen: Fra det gamle Kongens København (1883).

M. Galschiødt: Helsingør omkring Midten af forrige Aarhundrede (1921).

Den helsingørske Færgemand Lars Bache. Hans By og Hjem (»Memoirer og Breve« II).

Alfred Jeppesen: Fra det gamle København, Frederik VI's By (1935).

